

ДОНИШГОХИ ДАВЛАТИИ ҲУҚУҚ, БИЗНЕС ВА СИЁСАТИ
ТОЧИКИСТОН

ТДУ 331
ТКБ 65.240.7
Т 64

Бо ҳуқуқи даствавис

ТОЧИБОЕВА МАВҖУДА НЕГМАТОВНА

**ЗУҲУРОТИ НАВИ БАРГАШТИ МУҲОЧИРОНИ
МЕҲНАТӢ ДАР ШАРОИТИ АФЗОИШИ ҲАРАКАТИ
БАЙНАЛҲАЛ҆КИИ ҚУВВАИ КОРӢ**

(дар мисоли Ҷумҳурии Тоҷикистон)

ДИССЕРТАЦИЯ

барои дарёфти дараҷаи илмии номзади илмҳои иқтисодӣ
аз рӯйи ихтисоси 08.00.11- Иқтисодиёти нуфус ва демография
(илмҳои иқтисодӣ)

Роҳбари илмӣ:

доктори илмҳои иқтисодӣ, дотсент
Азимов Абдумавлон Ҷалилович

Душанбе – 2023

МУНДАРИЧА

Номгӯи ихтисораҳо ва (ё) аломатҳои шартӣ.....	3
Муқаддима.....	4
БОБИ 1. АСОСҲОИ НАЗАРИЯВИИ ТАНЗИМИ РАВАНДҲОИ МУҲОЦИРАТ ВА ЗУҲУРОТИ НАВИ БАРГАШТИ МУҲОЦИРОНИ МЕҲНАТӢ.....	14
1.1. Асосҳои концептуалии муҳочирати меҳнатӣ ва сабабҳои асосии баргашти муҳочирон.....	14
1.2. Тамоюли афзоишёндандаи ҷараёни муҳочирати меҳнатӣ ва хусусияти баргашти он ҳамчун зуҳуроти нав.....	30
1.3. Танзими равандҳои муҳочират дар шароити афзоиши ҳаракати байналхалқии қувваи корӣ.....	46
БОБИ 2. ТАҲЛИЛИ ВАЗӢИ МУОСИРИ МУҲОЦИРАТ ВА ЗУҲУРОТИ НАВИ БАРГАШТИ МУҲОЦИРОНИ МЕҲНАТӢ.....	63
2.1. Таҳлили вазъи муосири муҳочирати меҳнатӣ ва таъсири он ба ҳолати демографӣ ва бозори меҳнатии кишвар.....	63
2.2. Зуҳуроти нави баргашти муҳочирони меҳнатӣ ва тадбирҳои давлатӣ оид ба ҳамгирои онҳо дар ҷамъият.....	78
2.3. Вазъи муосири қасбомӯзии муҳочирони меҳнатӣ ва роҳҳои ҳалли мушкилот дар ин самт.....	93
БОБИ 3. ТАҚМИЛ ДОДАНИ МЕХАНИЗМҲОИ ИДОРАКУНИИ РАВАНДҲОИ МУҲОЦИРАТ ДАР ШАРОИТИ ЗУҲУРОТИ НАВИ БАРГАШТИ МУҲОЦИРОНИ МЕҲНАТӢ.....	110
3.1. Ташкили механизми дастгирии иҷтимоию иқтисодии муҳочирони меҳнатии баргашта дар шароити зуҳуроти нави муҳочиратӣ.....	110
3.2. Таҷрибаи давлати Филиппин оид ба коркарди механизмҳои идоракунии равандҳои муҳочират.....	126
3.3. Нақши давлат дар татбиқи механизмҳои идоракунии равандҳои муҳочират ва рушди институционалӣ дар ин самт.....	142
Хулоса.....	159
Тавсияҳо оид ба истифодаи амалии натиҷаҳои таҳқиқот.....	161
Рӯйхати адабиёт.....	163
Интишорот аз рӯйи мавзӯи диссертатсия.....	182

Номгӯи ихтисораҳо ва (ё) аломатҳои шартӣ
КОА-Комиссияи олии аттестатсионӣ
СММ- Созмони милали муттаҳид
ИЧШС-Иттиҳодияи Ҷумҳуриҳои шӯравии сотсиалистӣ
ИМА-Иёлоти Муттаҳидаи Амрико
ТФД-Ташкилоти ғайридавлатӣ
ММ- Маркази муҳоҷиратӣ
НТҶ-Ноҳияи тобеи чумхурӣ
ВМҚБ-Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадаҳшон
ВАО-Васоити аҳбори омма
ҲҲДТ-Ҳизби халқи демократии Тоҷикистон
млн- миллион
млрд-миллиард
ҳаз-ҳазор
%-фоиз

МУҚАДДИМА

Мубрамии мавзуи таҳқиқот. Масъалаҳо марбут ба идоракуни раванди муҳочират ва андешидани тадбирҳо ҷиҳати пайдо кардани роҳҳои ҳалли он аз ҷониби пажӯҳишгоҳҳои илмию таҳқиқотӣ ва коршиносони ватанию хориҷӣ омӯхта шуда, мавриди коркард ва пешниҳод ба мақомоти даҳлдори давлатӣ қарор дорад.

Тайи даҳсолаҳои охир равандҳои муҳочират дар миқёси ҷаҳон ва аз ҷумла дар Ҷумҳурии Тоҷикистон рӯ ба афзоиш ниҳодааст. Мутобиқи маълумоти СММ солҳои 60-уми асри гузашта дар ҷаҳон ҳамагӣ 65 млн. нафар муҳочирон ба қайд гирифта шуда буданд. Баъдан, ба ҳолати соли 2010 шумораи онҳо то 214 млн. нафар зиёд гашт ва дар асоси ояндабинии коршиносони СММ, то соли 2050 бо сабабҳои афзоиш ёфтани омилҳои таъсирбахши сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ, демографӣ ва экологӣ дар як қатор давлатҳо шумораи муҳочирон дар ҷаҳон то 405 млн. нафар афзоиш меёбад.

Дар давраи Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон доир ба беҳтар намудани вазъи муҳочирони меҳнатӣ ва таъмин намудани ҳифзи ҳуқуқу манфиатҳои онҳо, Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон доимо гуфтушунидҳои байнидавлатиро бо кишварҳои қабулкунандаи муҳочирон мавриди амал қарор медиҳад. Яке аз чунин натиҷаҳои мусбат ин авғ кардан ва аз рӯйхати «манъшудагон» баровардани мутаносибан 120 -150 ҳазор нафар шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2017- 2021 мебошад¹.

Дар Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 ба сифати самти диверсификатсияи муҳочирати берунаи меҳнатӣ як қатор тадбирҳо, аз ҷумла, «...таъсис додани низоми тайёрии пешакии муҳочирони меҳнатӣ ва аъзоёни оилаҳои онҳо, бо назардошти таъминоти ҳуқуқӣ ва иттилоотӣ, омӯзиши қӯтоҳмуҳлати касбӣ ва забон дар заминай

¹ Аз баромади ходими пешбари илмии шуъбаи таҳқиқотҳои демографии Институти иқтисодиёт ва демографияи Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон Бобоев А.А дар мавзӯи «Миграция и ее влияние на социально-экономическое развитие стран назначения и происхождения мигрантов». Семинари илмии назарияй. 20 майи соли 2022

марказҳои захиравӣ, рушди барномаҳои муҳочирати меҳнатии қонунӣ ва аз нигоҳи иҷтимоӣ ҳифзшуда»² оварда шудааст.

Раванди аз хориҷа баргашти муҳочирони меҳнатӣ барои Ҷумҳурии Тоҷикистон зуҳуроти нав мебошад. Бо мақсади ҳалли мушкилотҳои чойдошта ва ба танзим даровардани равандҳои муҳочират, ташкили механизми самараноки ҳамкориҳои судманди байниидоравию байнамилалӣ ва ҷиҳати таъмин намудани ҳифзи ҳуқуқу манфиатҳои муҳочирон дар дохил ва хориҷи кишвар, омӯзиш ва гузаронидани таҳқиқотҳои илмӣ ба мақсад мувоғиқ мебошад.

Дараҷаи таҳқиқи мавзуи илмӣ. Саҳми назаррасро ба рушди назарияи равандҳои муҳочират чунин олимони хориҷӣ ба монанди: Арутюнян Ю.В., Бреев Б.Д., Воробёва О.Д., Дмитриев А.В., Доброхлеб В.Г., Зайончковская Ж.А., Заславская Т.И., Ивахнюк И.В., Иванова А.Е., Ионтсев В.А., Кейнс Дж.М., Моисеенко В.М., Мукомел В.И., Маслоу А., Переведентсев В.И., Римашевская Н.М., Рибаковский Л.Л., Рязантсев С.В., Садовской Е.Ю., Топилин А.В., Фаузер В.В., Фрейд З., Хасаев Г.Р., Хорев Б.С., Юдина Т.Н., ва дигарон мавриди таҳқиқ қарор додаанд.

Таҳқиқи ин мушкилот дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва дигар кишварҳои Осиёи Марказӣ байни корҳои чунин олимон таҳқиқ карда шудааст, ба монанди Абулҳаев Р.А., Азимов А.Ҷ., Бобоҷонов Р.М., Бобоев А.А., Исломов С.И., Койчуева Т.К., Ҳушважтзода Қ.Ҳ., Кошонова М.Р., Комилов А.Қ., Қоситов О., Маҳмадбеков М.Ш., Максакова Л.П., Одинаев М.А., Султонов З., Саидмуродов Л.Ҳ., Улмасов Р.У., Умаров Ҳ.У., Үсманова Т.Ҷ., Шамсов И.С., Эргешбаев У.Ж. ва дигарон.

Лозим ба таъқид аст, ки таҷрибаи амалий ва муаммоҳои зуҳуроти нави баргашти муҳочирони меҳнатӣ дар шароити афзоиши ҳаракати байнамалқии қувваи корӣ ҳанӯз ба таври кофӣ таҳқиқ нашудаанд ва он ба таҳқиқотҳои бунёдӣ ниёз дорад.

---

²Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030. Бо қарори маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1 декабри соли 2016 № 636 тасдиқ шудааст. - Душанбе -2016 -99 с. // [Манбаи электронӣ]. URL: <https://investcom.tj/uploads/strateg2030.pdf> [санаяи муроҷиат: 02.08.2021 с].

Робитаи таҳқиқот бо барномаҳо (лоиҳаҳо), мавзуъҳои илмӣ. Таҳқиқоти диссертационӣ ба ислоҳоти дар соҳаи шуғли пурмаҳсул, равандҳои муҳочирати меҳнатӣ мувофиқат менамояд ва барои татбиқи амалии барномаҳои «Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030», «Барномаи давлатии мусоидат ба шуғли аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2020-2022», «Консепсияи шуғли пурмаҳсул дар Ҷумҳурии Тоҷикистон то давраи соли 2040» равона гардидааст.

I. ТАВСИФИ УМУМИИ ТАҲҚИҚОТ

Мақсади таҳқиқот аз ҷиҳати назариявӣ асоснок намудан ва омӯхтани зуҳуроти нави баргашти муҳочирони меҳнатӣ дар шароити афзоиши ҳаракати байналхалқии қувваи корӣ, пешниҳоди тавсияҳои методӣ ва амалӣ оид ба беҳтарсозии вазъ дар ин самт ба ҳисоб меравад.

Вазифаҳои таҳқиқот. Тибқи ҳадафҳои асосӣ дар таҳқиқоти диссертационӣ вазифаҳои зерин гузошта ва асоснок карда шудаанд:

1. Асоснок кардани тамоюли афзоишёбандаи ҷараёнҳои муҳочирати меҳнатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бо нишон додани давраҳои он;
2. Муайян кардани хусусиятҳои кунунии баргашти муҳочирони меҳнатӣ дар шароити зуҳуроти нави муҳочиратӣ;
3. Муқаррар кардани мағҳуми “муҳочирони меҳнатии баргашта” ҳамчун зуҳуроти нав дар раванди муҳочират;
4. Ошкор кардани сабабҳои баргашт (рондан) – и муҳочирони меҳнатӣ-шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон аз хориҷи кишвар;
5. Муайян кардани заминаҳои иловагӣ оид ба омӯзиши касбии муҳочирони меҳнатии кишвар бо назардошти рақобатпазирӣ дар бозори меҳнатии дохилӣ ва хориҷӣ;
6. Коркарди механизми хизматрасонии иҷтимоию иқтисодӣ ба муҳочирони меҳнатии баргашта ва аъзои оилаи онҳо, амсилаи миллии ҳамкориҳои байниидоравӣ бо мақсади ҳалли муаммоҳо дар ин самт;
7. Омӯзиши масъалаҳо оид ба татбиқи механизми идоракунӣ, рушди институтсионалӣ дар шароити афзоиши ҳаракати байналхалқии қувваи корӣ.

Объекти таҳқиқот ин раванди зуҳуроти нави баргашти муҳоцирони меҳнатӣ ва иқтидори он дар рушди босуботи мамлакат маҳсуб мейбад.

Мавзуи (предмет) таҳқиқот. Маҷмӯи муносибатҳои иқтисодии дар ҷараёни афзоишёбандаи муҳоцират ва ҳамгирии муҳоцирони меҳнатии баргашта дар шароити ҳаракати байналхалқии қувваи корӣ.

Фарзияи таҳқиқот. Дар ҳолати ҳалли масъалаи зуҳуроти нави баргашти муҳоцирони меҳнатӣ ва ҳамгирии онҳо дар ҷамъият тавассути татбиқи барномаҳои давлатӣ, механизми дастгирии иҷтимоию иқтисодии муҳоцирони меҳнатӣ дар ин самт тамоюли мӯътадилий дорад. Вобаста ба ин такмил додани механизмҳои идоракуни равандҳои муҳоцирати меҳнатӣ дар шароити афзоиши ҳаракати байналхалқии қувваи корӣ, таъсири самти муҳоцират ба некӯаҳволии кишвар ва рушди иқтисодию иҷтимоии мамлакат бештар мегардад.

Асосҳои назариявию методологии таҳқиқот. Асосҳои назариявии таҳқиқотро асарҳои илмӣ ва назариявии олимони ватаниву хориҷии мусир дар соҳаи муҳоцират дар шароити ҷаҳонишавии иқтисодиёти миллӣ, инчунин натиҷаҳои таҳқиқотҳои монографӣ ва интишоротҳои илмӣ вобаста ба мавзуи таҳқиқот ташкил медиҳанд. Дар ҷараёни иҷрои кори диссертатсионӣ чунин методҳои илмӣ истифода ёфтаанд: таҳайюлоти (абстраксия) илмӣ, таҳлили маълумоти оморӣ, таҳлил ва синтез, таҳлили натиҷавӣ-оқибатӣ, методи муқоисавӣ, методи риёзӣ-иқтисодӣ ва ғайраҳо.

Сарчашмаи маълумоти таҳқиқот. Ба сифати пойгоҳҳои иттилоотии таҳқиқотҳои диссертатсионӣ санадҳои меъёрии ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон, маълумоти Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, маълумоти иттилоотио таҳлилий, интишороти илмӣ оид ба муаммоҳои муҳоцирати меҳнатӣ ҳамчунин натиҷаҳои мушоҳидаҳои шахсии унвонҷӯ истифода гардидаанд.

Пойгоҳи таҳқиқот. Диссертатсия дар заминаи кафедраи баҳисобигирии бухгалтерии Донишгоҳи давлатии ҳуқуқ, бизнес ва сиёсати Тоҷикистон дар тӯли солҳои 2011-2022 анҷом дода шудааст.

Навгонии илмии таҳқиқот дар ошкор намудани ҷанбаҳои назариявию методии масъалаҳои афзоиши баргашти муҳочирони меҳнатӣ ҳамчун зуҳуроти нави ҷараёни қувваи кории байналхалқӣ иборат буда, бо натиҷаҳои зерин, ки дар раванди таҳқиқот ба даст оварда шудаанд, муайян гардидааст:

– тамоюли афзоишёбандай ҷараёнҳои муҳочирати меҳнатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон асоснок карда шуданд. Аз соли 2003 то соли 2013 тамоюли афзоишёбандай муҳочирати меҳнатӣ мушоҳида мегардид ва он аз 347556 нафар то 799698 нафар зиёд гардид. Баъд аз соли 2014 то соли 2020 бо сабабҳои бӯҳрони иқтисодии ҷаҳонӣ, таҳримоти иқтисодии ИМА ва қишварҳои Иттиҳоди Аврупо нисбат ба Рӯسия ва пандемияи коронавирус, шумораи рафти ҳарсолаи муҳочирони меҳнатӣ ба хориҷа коҳиш ёфт ва он аз 670806 нафар то 129807 нафар кам гардид. Аммо соли 2021 раванди муҳочирати меҳнатии шаҳрвандони қишварамон ба хориҷа боз афзоиш ёфт ва он ба 373773 нафар расид. Мутобиқи аҳбороти Вазорати меҳнат, муҳочират ва шуғли аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон, соли 2022 боз ҳам тамоюли афзоишёбанда ба назар мерасад.

- ҳусусиятҳои кунуни баргашти муҳочирони меҳнатӣ дар шароити зуҳуроти нави муҳочиратӣ муайян карда шудаанд. Муҳочирони меҳнатии баргашта нисбат ба дигар аҳолии қувваи қобили меҳнат, ки дар дохири қишварамон фаъолияти корӣ доранд, дорои сатҳи баланди омодагии касбӣ ва таҳассуси муосир мебошанд. Ин шаҳодати ба мутаҳассисони соҳаҳои гуногуни ҳоҷагии ҳалқ табдил ёфтани онҳо аст ва ин гуна иқтидори касбиро бояд дар рушди мамлакат истифода бурд. Ҳамзамон, тафаккур, ҷаҳонбинии онҳо нисбат ба ҳаёти арзанда дигаргун гаштааст ва чунин омил аз намуди соҳтмони ҳонаҳои истиқоматии ҳозиразамон ва дигаргун гаштани тарзи зиндагии муҳочирони меҳнатии баргашта баръало дида мешавад.

- мағҳуми «муҳочирони меҳнатии баргашта» ҳамчун зуҳуроти нав дар равандҳои муҳочират муайян карда шуд: «Муҳочирони меҳнатии баргашта - ин шахсоне мебошанд, ки дар хориҷа фаъолияти кориро ба амал меоварданд ва бо сабаби риоя накардан қонунгузории давлати қабули муҳочирон, ба ватан баргардонида шудаанд», мағҳуми зикр гардида ҳамчун зуҳуроти

оммавии нав дар самти муҳочират баён ёфта, ба ақидаи мо ворид намудани он ба Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи муҳочират» мақсаднок мебошад;

- сабабҳои баргашт (рондан)-и муҳочирони меҳнатӣ ошкор карда шудаанд. Сабабҳои баргашти муҳочирони меҳнатии Тоҷикистон аз хориҷаро ба ду қисм ҷудо кардан мумкин аст: анъанавӣ ва вобаста ба зуҳуроти нав. Ба сабабҳои анъанавӣ – пайдо накардани кор, сатҳи пасти таҳассус, масъалаҳои оилавӣ, беморӣ ва дигарҳо дохил мешавад. Сабабҳои вобаста ба зуҳуроти нав бошад, ин ҷорӣ кардани қонунгузории қатъӣ дар кишвари будубош, шуғли гайрирасмӣ, надоштани патент, бӯҳрони иқтисодии ҷаҳонӣ, ҷорӣ намудани санкcionҳои иқтисодӣ ба ҳисоб меравад.

- заминаҳои иловагӣ оид ба омӯзиши қасбии шаҳрвандони кишварамон бо назардошти рақобатпазирӣ дар бозори меҳнати дохилӣ ва берунӣ муайян карда шудаанд. Барои Ҷумҳурии Тоҷикистон истифода бурдани таҷрибаи кишвари Филиппин оид ба рушди ҳамкориҳои давлатию ҳусусӣ дар самти қасбомӯзии муҳочирони меҳнатӣ ба мақсад мувоғиқ аст. Зоро, дар ин кишвар 68% муассисаҳои қасбию техниκӣ дар бахши ҳусусӣ қарор доранд ва зиёда аз 70% муҳочирони меҳнатӣ дар ин муассисаҳо таълим мегиранд. Азбаски дараҷаи шиддатнокии тайёрии қасбӣ дар муассисаҳои давлатӣ коҳиш ёфтааст ва фаъолияти он дастгирии ҳаматарафаро тақозо мекунад, чунин ҳалли масъала бар манфиати Ҳукumat ва дастгирии стратегии барномаҳои он мебошад.

- механизми хизматрасонии иҷтимоию иқтисодӣ ба муҳочирони меҳнатии баргашта коркард шуда, амсилаи миллии ҳамкориҳои байниидоравӣ омода карда шуд. Бо татбиқи механизм ва амсилаи пешниҳодшуда Ҷумҳурии Тоҷикистон дар масъалаи таъмини идоракунии давлатии равандҳои муҳочират ва ҳалли мушкилот оид ба ҳамгирии муҳочирон ва аъзои оилаи онҳо дар ҷомеа ба натиҷаҳои дилҳоҳ ноил мегардад.

- масъалаи татбиқи механизмҳои идоракунии давандҳои муҳочират ва рушди институционалӣ дар ин самт дар шароити афзоиши ҳаракати

байналхалқи қувваи корӣ мавриди омӯзиш қарор дода шуданд. Барои расидан ба мақсадҳои гузошташуда ҳалли якчанд масъалаҳои калидӣ ба монанди: татбиқи сиёсати давлатии самаранок, такмили санадҳои меъёрию ҳуқуқии миллӣ, қабули қонунҳои муосири муҳоҷирати меҳнатӣ, рушди ҳамкориҳои байниидоравию байнидавлатӣ, рушди низоми муассисаҳои касбӣ – техникӣ ва ташкилотҳо, созмон додани соҳтори мустақили давлатӣ оид ба муҳоҷират саривақтӣ мебошад.

Нуқтаҳои асосии ба ҳимоя пешниҳодшаванд:

- тавассути гузаронидани таҳлилҳои муқоисавӣ оид ба рафтумади муҳоҷирони меҳнатии кишварамон, тамоюли афзоишёбандаи ҷараёнҳои муҳоҷирати меҳнатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон асоснок карда шуданд;
- бо назардошти ба амал омадани зуҳуроти нави муҳоҷиратӣ дар солҳои охир, хусусиятҳои хоси баргашти муҳоҷирони меҳнатӣ дар шароити ҳозира муайян гардидаанд;
- вобаста ба он, ки дар санадҳои меъёрию ҳуқуқии миллӣ ва байналхалқӣ дар самти муҳоҷирати меҳнатӣ мағҳуми «муҳоҷирони меҳнатии баргашта» ҳамчун зуҳуроти нав мавҷуд нест, унвонҷӯ коркарди муқаррароти онро пешниҳод намудааст;
- сабабҳои асосии баргашт (рондан)–и муҳоҷирони меҳнатии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз хориҷа тавассути таҳқиқоти маҷмӯии масъала ошкор карда шуданд;
- заминаҳои иловагӣ оид ба омӯзиши касбии муҳоҷирони меҳнатии кишварамон бо назардошти рақобатпазирӣ дар бозори меҳнати дохил ва хориҷи кишвар ва дар асоси таҷрибаи пешқадами давлати Филиппин дар ин самт, муайян гардидаанд;
- механизми муосири хизматрасонии иҷтимоию иқтисодии муҳоҷирони меҳнатии баргашта, амсилаи миллии ҳамкориҳои байниидоравӣ бо мақсади таъмини идоракуни давлатии равандҳои муҳоҷират, ҳалли мушкилот оид ба ин самт коркард шуданд;

- масоили татбиқи механизмҳои идоракуни равандҳои муҳочират ва рушди институционалӣ дар ин самт дар шароити афзоиши ҳаракати байналхалқии қувваи корӣ таҳқиқ гардиданд.

Аҳамияти назариявӣ ва амалии таҳқиқот. Моҳияти назариявии кори диссертационӣ дар он зоҳир мегардад, ки натиҷаҳои онро институтҳои идоракуни раванди муҳочирати меҳнатӣ зимни асоснок намудани идоракуни давлатии ҷараёнҳои муҳочират, ки ба коркарди барномаҳои тараққиёти иқтисодии қишвар ва минтақаҳо ба асоснок намудани самаранок истифода бурдани қувваи корӣ ва баргашти муҳочирони меҳнатӣ ҳамчун зуҳуроти нав равона мегардад, истифода бурда метавонад. Муқаррароти асосӣ ва хулосаҳои кори диссертационӣ ба ҳалли вазифаҳои назариявӣ ва амалии ошкор намудани номутавозинии ҳаракати байналхалқии қувваи корӣ ва рафъи мушкилоти ин самт равона карда шудаанд. Тавсияҳо оид ба ошкор намудани мушкилиҳои баргашти муҳочирони меҳнатӣ, ба танзим овардани ҳаракати байналхалқии қувваи корӣ метавонанд ба такмили механизмҳои ба даст овардани мувозинати талабот ва пешниҳодоти қувваи корӣ дар шароити буҳрони иқтисодӣ, ҳамчунин беҳтар намудани фаъолият оид ба ҳалли мушкилоти ин самт мусоидат намоянд.

Дараҷаи эътиимоднокии натиҷаҳои таҳқиқот бо таҷрибаҳои базавӣ ва гирифтани маълумотҳои таҳқиқотӣ, дақиқии ҳаҷми маводҳои таҳқиқотӣ, коркарди омории натиҷаҳои таҳқиқот ва интишорот дар соҳаи баргашти муҳочирони меҳнатӣ дар шароити афзоиши ҳаракати байналхалқии қувваи корӣ тасдиқ мегардад. Хулоса ва тавсияҳо дар асоси таҳлили илмии натиҷаҳои таҳқиқотҳои назариявӣ ва таҷрибавӣ таҳия шудаанд.

Мутобиқати диссертатсия ба шиносномаи ихтисоси илмӣ. Диссертатсия ба бандҳои зерини шиносномаи ихтисоси 08.00.11 - Иқтисодиёти нуфус ва демография (илмҳои иқтисодӣ), ки бо фармоиши КОА назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон тасдиқ гардидааст, мувофиқат мекунад: бандҳои: 11. Муҳочирати аҳолӣ, таснифоти (классификатсия) он (типҳо (навъҳо), намудҳо, шаклҳо) ва усулҳои арзёбӣ (ченкунӣ); равишҳои иқтисодӣ ва

иҷтимоиву демографӣ дар омӯзиши муҳоцирати аҳолӣ, эҳё ва рушди назарияи муҳоцират; муҳоцират дар назария ва консепсияҳои гузариши демографӣ; равандҳои муҳоциратӣ, тамоюл ва омилҳои онҳо; оқибатҳои иҷтимоию иқтисодӣ ва демографӣ; колонизатсия ва муҳоцирати аҳолӣ дар таърихи ватаниву хориҷӣ ва таъсири он ба паҳншавии аҳолӣ, динамика ва тағйироти соҳтори этникӣ, генетикӣ ва демографӣ, муҳоцирати бебозгашт ҳамчун раванди демографӣ. 12. Муҳоцирати байналмилалӣ; эмигратсия ва таъсири он ба рушди демографии мамлакатҳои эмигратсия, ба тағйироти иқтидорҳои меҳнатӣ, илмӣ-техникӣ ва зеҳнӣ; иммигратсия, сабабҳо ва нақши он дар рушди сиёсӣ, иҷтимоию иқтисодӣ ва демографии мамлакатҳои қабулкунанда; танзими давлатии равандҳои муҳоцират; механизмҳои муосири идоракуни мухоцирати аҳолӣ; диаспораҳо ва ҳамватанони бурунмарзӣ; иқтидори онҳо дар рушди давлатҳо; агентиҳои хусусии шуғл ва ҳамкориҳои давлатию хусусӣ дар самти муҳоцират; ҳифзи ҳуқуқиу иҷтимоии муҳоцирон ва аъзои оилаи онҳо; шаклҳои ғайрирасмӣ ва иҷбории муҳоцират; хусусияти духелаи сиёсати муҳоциратии муосир. 13. Қонуниятҳои муосири муҳоцирати ҷаҳонӣ; нақши муҳоцират дар ташаккулёбӣ ва рушди бозорҳои ҷаҳонӣ ва миллии меҳнат; таъсири муҳоцирати меҳнатӣ ба рушди иҷтимоию иқтисодӣ ва инноватсионии кишварҳои қабулкунанда ва интиқолдиҳандай муҳоцирон; нақши маблагҳои интиқолдодаи муҳоцирон дар ҳаёту фаъолияти оилаҳои онҳо ва дар раванди рушди давлатҳо; муҳоцирати дохилӣ ва паҳншавии аҳолӣ; шаҳришавӣ ва такрористехсолии аҳолӣ; гунҷоиши демографии ҳудудҳо, мувофиқат менамояд.

Саҳми шахсии довталаби дараҷаи илмӣ дар таҳқиқот. Саҳми шахсии довталаб аз ҷамъбастнамоӣ, банизомдарорӣ, аниқсозӣ ва пуррагардонии нуқтаҳои назариявӣ ва амалий нисбат ба таҳлил ва баҳодиҳии самаранокии баргашти муҳоцирони меҳнатӣ бо назардошти механизми идоракуни раванди муҳоцирати меҳнатӣ иборат мебошад. Диссертатсия дар заминай ҷамъбастнамоиҳои назариявӣ ва таҳлили маҷмӯии раванди баргашти муҳоцирони меҳнатӣ ҳамчун зуҳуроти нав дар ҷараёни муҳоцират коркарда

баромада шудааст. Натицаҳои ҷудогонаи таҳқиқотро метавон ҳангоми коркардабароии муқаррароти назариявӣ ва методӣ оид ба беҳтар намудани танзими равандҳои муҳочират истифода бурд.

Тасвиф ва амалисозии натицаҳои диссертатсия. Натицаҳои асосии таҳқиқот ва муқаррароти диссертатсия дар конференсияҳои илмию амалӣ, байналмилалий, ҷумхуриявӣ ва семинарҳо мавриди муҳокима қарор гирифтаанд. Инчунин хулосаҳои таҳқиқоти диссертационӣ аз ҷониби Вазорати меҳнат, муҳочират ва шуғли аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҷараёни таҳия ва дар амал ҷорӣ намудани Стратегияи рушди иҷтимоӣ иқтисодӣ, Агентии меҳнат ва шуғли аҳолӣ дар ш. Хуҷанд (маълумотнома №118 аз 31.05.2022с.), ҳамзамон дар ҷараёни таълим дар Донишгоҳи давлатии ҳуқуқ, бизнес ва сиёсати Тоҷикистон (маълумотномаи №93 аз 30.04.2022с.) ҳангоми тадриси фанҳои «Назарияи иқтисодӣ», «Макроиктисод», «Омор» ва «Асосҳои демография» мавриди истифода қарор гирифтаанд.

Интишорот аз рӯйи мавзуи диссертатсия.

Вобаста ба натицаҳо ва пешниҳодҳои таҳқиқоти диссертатсия 23 мақолаи илми муаллиф бо ҳаҷми умумии 9,3 ҷузъи чопӣ (дар яккамуаллифӣ ва ҳаммуаллифӣ) дар маҷаллаҳо ва нашрияҳои илми ба Фехристи маҷаллаҳои (нашрияҳои) тақризшавандай Ҷумҳурии Тоҷикистон шомилбуда ба нашр расидаанд.

Соҳтор ва ҳаҷми диссертатсия. Мувофиқи мақсад ва вазифаҳои муқарраршуdae таҳқиқот, диссертатсия аз муқаддима, се боб, нуҳ зербоб, хулоsavу пешниҳодҳо ва рӯйхати адабиёт таркиб ёftааст. Диссертатсия дар ҳаҷми 184 саҳифаи компьютерӣ таҳия гардида, фарогири 26 ҷадвал ва 4 расм ва 13 диаграмма мебошад.

БОБИ 1. АСОСҲОИ НАЗАРИЯВИИ ТАНЗИМИ РАВАНДҲОИ МУҲОЧИРАТ ВА ЗУҲУРОТИ НАВИ БАРГАШТИ МУҲОЧИРОНИ МЕҲНАТӢ

1.1. Асосҳои концептуалии муҳочирати меҳнатӣ ва сабабҳои асосии баргашти муҳочирон

«Ҳаракат – ин худ зиндагист».³ Ин гуфтаҳо ба Арасту – файласуф, мутафаккири бузурги давраи атиқа, ки дар асри IV мелодӣ умр ба сар бурдааст, тааллук дорад. Зери ин мағҳуми ҳаракат вай на танҳо тағйиротҳои маънавӣ, балки тағйиротҳои табииро низ зери назар дошт. Дар байни тағйиротҳои охирин дар ҳаёти инсон яке аз дигаргуниҳои бештар оммавӣ, ин тағйири маҳал, яъне ҷойивазкунии инсон дар фазо мебошад. Аз бозе ки аҷдодони қадимаи инсон ба давра (*homo sapiens* яъне инсони бошуур расид), мунтазам тағйири маҳал намудани онҳо аз ҷое ба ҷое оғоз гардид. Ба ин ҷо роҳ паймудан аз хона ба хона (дар қадим – аз як гор ба гори дигар), байни хонаҳои ҳамон як кӯча, ё байни кӯчаҳои гуногуни ҳамон як нуқтаи аҳолӣ, байни нуқтаҳои аҳолии гуногун дохил мешавад. Ин ивазшавии ҷои истиқомат дар дохили давлат (минтақа ё байни минтақаҳои гуногун), байни давлатҳо ва монанди инҳо ҷой дошта метавонад. Қабл аз он ки аз ҳамаи ин бесарусомонии ҷойивазкуниҳои гуногунтарзи фазоӣ он қисматеро, ки муҳочират номидан мумкин аст, қӯшиши чудо кардан намоем, бояд тобеияти чунин мағҳумҳоро чун «ҳодиса» ва «зуҳурот» муқаррар кардан лозим аст. Идроки ҳамбастагии маъноии он дар илм вучуд надорад. Дар соҳаҳои гуногуни илм оид ба ин мағҳумҳо тасаввуроти худӣ, яъне, вобаста ба ҳамин илм мавҷуд аст. Ҳамин тавр, дар илми физика (табииёт) оид ба ҳодиса нисбатан тасаввуроти умумӣ дода мешавад. Вай ашёест, ки дар баъзе лаҳзаҳои вақт ба вуқӯъ омада, дигаргунии вазъи оламро арзёбӣ мекунад.

---

³ Аристотель. О софистических опровержениях ок 355г. До нашей эры. [Текст]: книга // Аристотель. Сочинения в 4 томах. Т2 М: Мысль, 1978.- 687 с .

Илова бар ин, дар физикаи ядроӣ ҳодиса – ин таъсири зиёди байниҳамдигарии ҳиссачаҳои ҷузъиётӣ буда, дар фосилаи кӯтоҳи вақт ба қайд гирифта шудаанд; дар назарияи нисбият ин нуқтаи континенталии фазову вақт; дар информатика ҳодиса- ин иттилооти таъминоти барномавӣ буда, он ба ҳодисаи бавуқъомада ишора менамояд. Тасаввуроти боз ҳам рангоранг оид ба ҳодиса дар илмҳои иҷтимоӣ мавҷуд аст. Аксар вақт чунин хулоса бармеояд, ки ҳама гуна ҳодиса – ин тағйирёбии ин ё он масоҳати объект ё ҷойгиршавии он нисбат ба ҳолати ибтидоӣ, ки дар вақти муайян ба вуқӯъ пайвастааст, мебошад. Тибқи ақидаи профессор Рыбаковский Л.Л. ба ин истилоҳи фавқулодда, ки дар соҳаи муҳочиранг истеъмол меёбад, чунин тавсия дода мешавад: «**Ҳодиса ин санади маротибавии ҷойивазкуни фазогиро дар бар мегирад, ки дар вақти муайян ва макони муайян ба вуқӯъ пайвастааст**»⁴. Дар мазмуни дигар муҳочиранг намуди ба охир расидаи ҷойивазкуни фазогии аҳолии захираҳои меҳнатидошта мебошад. Он ду ҳислати асосӣ дорад: аҳолии байни маҳалҳои аҳолинишин ҳаракат менамоянд ва ҳатман он бо ҷойивазкуни манзилии истиқоматӣ вобаста аст. Аммо муҳочиранг баргашта шаклҳои гуногун дошта бо ҷойивазкуни манзилии истиқомат вобаста нест. Ба онҳо дохил мешаванд: муҳочиранг тиҷоратмандон, муҳочиранг мавсимиӣ, муҳочиранг меҳнатӣ, ҳаракати сайёҳон ва ба монанди онҳо.

Муҳочиранг меҳнатӣ мавқеи маҳсусро мегирад, ки онро чунин тавсиф додан мумкин аст: ин ҷойивазкуни аҳолии ба захираҳои меҳнатӣ дохилшаванд ба мақсади амалий намудани фаъолияти кории расмӣ дар қаламрави давлатҳои хориҷа мебошад.

Зери мағҳуми истилоҳи «зухурот» дар илмҳои табииӣ - ҳар гуна зохиршавии ашё, тағйиротҳо фахмида мешавад, дар илмҳои ҷамъиятий бошад,

⁴ Рыбаковский Л.Л. История и теория миграции населения. Миграция населения: явление, понятие, детерминанты. [Текст]: книга. // Л.Л. Рыбаковский, Москва: Изд-во «Экон. Информ» КН-2, 2017 -6 с.

қисман, фалсафай зухурот дар намуди умумӣ - ин зоҳиршавии берунаи ин ё он моҳият, шакли бақайдгирифташудаи он мебошад.

Тасаввур менамоем, ки табиати зухурот дар соҳаи муҳочиратӣ, соҳаи демографӣ ба вуқӯъ мепайвандад, онро бояд бо мағҳуми қаблан боздидшудаи «ҳодиса» алоқаманд соҳт. Дар ин маврид, масалан, ҳодисаҳои ҷудогонаи таваллуд, ки дар вакту фазо маҳдуд гардонида шудааст, (фарз кардем, дар байнин аҳолии ин ё он ноҳия дар давоми сол рӯйдода), зухурот чун таваллудёбӣ ҷойивазкунии одамонро нишон медиҳад.

Аммо, ба ақидаи мо истилоҳи «зухурот» ҳамчун муълизи нав дар раванди муҳочирати меҳнатӣ дар давоми солҳои охир баамаломада мебошад, ки бисёр давлатҳои хориҷии дуру наздикиро фаро гирифтааст. Дар ҳақиқат ҳам ҷараёни баргашти оммавии муҳочирони меҳнатӣ аз хориҷа, ки садҳо ҳазор нафарро ташкил медиҳад, зухуроти нав аст. Зоро тайи даҳсолаҳои сипаригашта чунин миқдори зиёди муҳочирони меҳнатиро рондан ва берун кардан аз ҳудуди кишвари қабулкунандай муҳочирон дар таҷрибаи байналхалқӣ вучуд надошт ва ин гуна зухуроти нав бисёр давлатҳои интиқолдиҳандай муҳочирони меҳнатиро ба ташвиш овард. Чунки шароити баамаломада аз як тараф вазъи иқтисодию иҷтимоии кишварҳои интиқолдиҳандай муҳочиронро душвор намуд ва аз тарафи дигар, бозори меҳнати дохилиро дар ин гуна кишварҳо пуршиддат гардонид, ки он метавонад ба ҳолатҳои ғайричашмдошт оварда расонад. Аз ин хотир, дар назди давлатҳои интиқолдиҳандай муҳочирони меҳнатӣ нисбати мӯътадил намудани шароити бавуқуъомада ва пурра ба шуғл фаро гирифтани шаҳрвандони бекори аз хориҷа баргашта, вазифаҳои ҷиддӣ истодааст ва ин гуна мушкилиро бояд тавассути татбиқ намудани барномаю лоиҳаҳои созандаги паси сар кард.

Зуҳуроти нави баргашти муҳоҷирони меҳнатии кишварамон аз хориҷа ва асосан, аз ҳудуди Федератсияи Русия, ки дар доираи 95% шаҳрвандони ҷумҳурий дар ин мамлакат кор мекунанд, аз солҳои 2014-2015 сар шудааст ва чунин вазъият муҳоҷирони меҳнатии дигар кишварҳои хориҷи дуру наздиро низ фаро гирифтааст. Сабабҳои асосии баргашти муҳоҷирони меҳнатии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз хориҷа, ки сабабҳои анъанавӣ ва сабабҳои вобаста ба зуҳуроти навро дар бар мегирад, дар ҷадвали 1.1.1 дарҷ карда шудааст⁵:

Ҷадвали 1.1.1.- Сабабҳои асосии баргашти муҳоҷирони меҳнатии Тоҷикистон аз хориҷа

Сабабҳои анъанавӣ	Сабабҳои баргашт
Дараҷаи қасбу ихтисоси нокифоя	Кам шудани даромад
Пайдо накардани кори мувоғиқ	Шуғли ғайрирасмӣ
Пардоҳт накардани музди меҳнат аз тарафи кордиҳанда	Манъи воридшавӣ
Баргаштан барои истироҳат	Нагузаштан аз тест, набудани сертификат ва патент
Бо сабаби оилавӣ	Вазъи буҳрон дар Русия ва камшавии музди меҳнат
Ба охир расидани мӯҳлати шартнома ва нашудани имконияти бокортаъминкунӣ	Тағийирёбии қурби асьорҳо
Бо сабаби бемор шудан	

Сарчашма: Бабаев А.А., Джурозода Т. Возвращение трудящихся мигрантов – граждан Республики Таджикистан: проблемы и новые вызовы. Душанбе. 2016. – С. 13.

Таҷрибаи ҷаҳонӣ нишон медиҳад, ки сабабҳои анъанавии баргашти муҳоҷирон ба дигаргуниҳои соҳторӣ ва ё ивазшавии сиёсати муҳоҷиратӣ дар кишвари қабулкунанда ва кишвари интиқолдиҳанда алоқамандӣ надорад. Бинобар ин, дар байни онҳо сабабҳои асосии баргаштан фарқунанда мебошанд. Лекин, муҳоҷироне, ки баъд аз солҳои 2014-2015 ба ватан баргаштанд, сабаби асосиро бо ивазшавии қонунгузории муҳоҷиратии Русия ва бӯҳрони иқтисодӣ дар ин кишвар ва дар дигар минтаҳаҳо дарҷ менамоянд.

---

⁵ Бабаев А.А. Возвращение трудящихся мигрантов – граждан Республики Таджикистан: проблемы и новые вызовы. Брошюра. [Текст] // А.А.Бабаев, Т. Джурозода – Душанбе, 2016. – 16 с.

Доир ба муҳочирати меҳнатӣ олимон Аминҷонов Р.М, Бобоҷонов Р.М, Муқимова Н.Р. дар монографияи худ қайд менамоянд, ки барои Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳочирати меҳнатии беруна – масъалаи на танҳо имрӯз аст, балки он ҳамчун дурнамо боқӣ мемонад. Мушкилиҳои муҳочирони меҳнатии баргашта тақозои омӯзиш ва таҳлили ҷиддиро талаб менамоянд. Айни замон муҳочирати меҳнатии беруна омили паст гардидани шиддати иҷтимоӣ дар дохили мамлакат мебошад ва ҳамзамон яке аз шарту шароити ташаккулёбии синфи коргари миёна дар қишвар ба ҳисоб меравад⁶.

Имконияти ҷойивазкунии фазоӣ бошад – ин яке аз хусусият ё қобилиятаҳои инсонӣ мебошад. Олими рус Соболёва С.В. онро хеле дақиқ ифода намудааст: «Табиати муҳочирати аҳолӣ - ин, қабл аз ҳама, ҷойивазкунии маҳаллии он мебошад»⁷. Дар гузашта, дар адабиёти собиқ давлати шӯравӣ оид ба табиати муҳочирати меҳнатӣ баъзан шарҳу эзоҳоти дигар дучор мешуданд. Қисман чунин ақида мавҷуд буд, ки табиати муҳочират – ин на танҳо ҷойивазкунии фазоӣ бо ивазнамоӣ ё бе ивазнамоии ҷои истиқомат, балки ҳамроҳ бо ин, ҷойивазкунии «табдили ҷои кор» мебошад. Ба онҳое, ки чунин нуқтаи назарро дастгирӣ менамуданд, иқтисодии рус Вечканов Г.С., демографи украин Ҳомра А.У, олимони тоҷик Исломов С.И, Улмасов Р, Азимов А.Ҷ, Султонов З, Қоситов О ва дигарҳо дохил мешаванд. Ҳамин тавр, ин олимон ақида доранд, ки мағҳуми дар тафаккурҳо ҷойшудаи муҳочиратро ҳамчун ҷойивазкунии одамон, ки бо тағири ҷои истиқомат вобастагӣ дорад, қаноатбахш эътироф намудан мумкин нест.

Ба муҳочирати меҳнатӣ, илова бар ин, аҳолии захираи меҳнатӣ дошта, аломати дуввум низ хос аст – дигаргуншавии ҷои корӣ⁸. Ҳомра А.У чунин меҳисобад, ки зери мағҳуми муҳочират «санади дигаргуншавии меҳнат (ҷои

⁶ Аминҷанов Р.М. Миграция и возможности инновационного развития Республики Таджикистан. Монография / Р.М. Аминҷанов, Р.М. Бабаджанов, Н.Р. Муқимова. –Душанбе, 2017.- 222,233,248 с.

⁷ Соболевой С. В. Иностранные мигранты на сибирском рынке труда. Монография / под ред. С. В. Соболевой, И. В. Октябрьской, Российская акад. наук, Сиб. отд-ние, Ин-т экономики и организаций промышленного производства, Ин-т археологии и этнографии. - Новосибирск: Изд-во СО РАН, 2006. - 315с.

⁸ Бабаев А.А. Возвращение трудящихся мигрантов – граждан Республики Таджикистан: проблемы и новые вызовы. Брошюра. [Текст] // А.А.Бабаев, Т. Джуразода – Душанбе, 2016. – 50 с.

корӣ)-ро бояд эътироф намуд»⁹. Файр аз ин, барои аҳолии дорои қобилияти меҳнатӣ «табдили меҳнат» на ҳама вақт ҷораи ҳатмӣ ба ҳисоб меравад, зоро, мақсади муҳочират ба ғайр аз меҳнат намудан, инчунин эҳтимолан, таҳсил ё истироҳат низ шуда метавонанд.

Мафхуми муҳочират дар монографияи ҷуғрофишиноси полякӣ Ягельский А. низ дучор мегардад: «Муҳочират шакли қонеъ гардонидани талаботҳое мебошад, ки амалӣ намудани он тағири чойи маҳалли зистро тақозо дорад»¹⁰.

Ҳамин тавр, ҳусусияти муҳочират аз қобилияти қонеъ гардонида тавонистани ҳар гуна талаботҳои гуногуни инсонӣ иборат аст, ки байни онҳо – соҳиб шудан ба ҷойи кор, беҳтар намудани вазъи некӯаҳволии моддӣ, ворид шудан ба таҳсил, таъминнокӣ бо истироҳату фароғат ва дигарҳо мебошад.

Дар бораи муҳочирати меҳнатӣ ҳамчун зухуроте, ки силсилаи ҳодисаҳоро дар бар мегирад, муҳокима намуда, боз як ҳусусияти хоси раванди мазкурро ҳамчун асосҳои концептуалии ҷараёнҳои муосири муҳочирати меҳнатӣ бояд қайд намуд. Моҳияти он дар ҳамин ифода меёбад, ки шумораи чунин ҷойивазкуниҳо, қадоме дар вақту фазо маҳдуд карда шудаанд ба адади иштирокчиёни ин ҷойивазкуниҳо мувофиқат намекунанд. Ин боз як маҳсусиятнокии муҳочирати меҳнатӣ буда, онро зухуротҳои асосии демографӣ ба тафовут меандозад.

Муҳочирати аҳолӣ – зухуроти оммавӣ, таърихиву умумиҷаҳонӣ буда, он ба тамоми олам, ба ҳамаи ҳалқу қишварҳо хос аст ва дар гузашта низ буд¹¹. Дар даврае, ки инсони қадим дар рӯи Замин пайдо шуду ҳамроҳ бо ӯ ҷомеаи инсонӣ низ бо моҳияти иҷтимоии он ба вучуд омад, арзи ҳастӣ дошт.

⁹ Хомра А.У. Миграция населения: вопросы теории, методики исследования. [Текст] учебник. // А.У. Хомра. Киев: Наук. думка, 1979.-46 с

¹⁰ Ягельский А. География населения. [Текст] учебник. // А.Ягельский -Москва: Прогресс, 1980-384с.

¹¹ Исламов С.И. Асосҳои демография. [Матн]: дастури таълимӣ // С.И. Исламов, С.К. Кониев –Душанбе: 2002.-119 с.-119с.

Ҳама гуна чойивазкунни минтақавӣ - ин аксуламал ба ягон майли иҷтимоӣ аст: беҳтар намудани шароити зиндагонӣ, барпо намудани оила, соҳиб шудан ба маълумот, ҳифзи ҳаёт ва монанди инҳо мебошад¹².

Дар собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ, олими рус Переведентсев В.И аввалин шуда қайд намуд, ки танҳо пас аз 30 соле, ки муҳочирати аҳолӣ ба гӯшай фаромӯшӣ расида буд, тадқиқоти он аз нав ба роҳ монда шуд¹³. Ҳамин тавр, дар охири солҳои 50-уми асри XX ба коркарди муаммоҳои муҳочиратӣ шурӯъ гардид. Дар давраҳои собиқ ИҶШС дастрасӣ ба адабиёти илмии хориҷӣ, аз он ҷумла, ба адабиёт оид ба муҳочирати аҳолӣ маҳдуд буд. Дар он солҳо муаммоҳои муҳочиратӣ аз адабиёти маълумотномавӣ низ дур афтода буд. Масалан, дар Федератсияи Русия аввалин интишорот, аз ҷумла, интишороти монографии Переведентсев В.И. (як адад бо ҳаммуаллифии Зайончовская Ж.А.) се адад монография дар солҳои 1964-1966 тасвири бисёрнақшавии равандҳои муҳочиратиро дар ноҳияҳои Сибир таҳқиқ карда шудааст¹⁴. Дар соли 1969, таҳтироҳии профессор Рибаковский Л.Л коре ба сомон расид, ки ба маскуншавӣ ва муҳочирати аҳолии Шарқи дур баҳшида шуда буд.

Дар охири солҳои 60-ум табъу нашри корҳо аз рӯи муҳочирати меҳнатӣ ба дехотҳо дар ноҳияҳои Сибир оғоз гардид, ки муҳаррири илмии он Заславская Т.И. мебошад. Ҳусусияти хоси ин корҳо самтнокии усули омӯзишии онро нишон медиҳад.

Аз оғози солҳои 70-ум монографияҳои зерини олимони рус нашр гардианд: Кутафьев Э.С., Москалёв Н.И., Зайончовская Ж.А. «Новоселы в городах», Оникиенко В.В. ва Поповкина В.А. «Комплексное исследование миграционных процессов», Рибаковский Л.Л. «Региональный анализ миграций», Переведентсев В.И. «Методы изучения миграции населения»,

¹² Рибаковский Л.Л. История и теория миграции населения. Мировые миграции: исторические фрагменты и их детерминанты. [Текст]: книга. / Л.Л. Рибаковский -М.: Изд-во «Экон. Информ» КН-1, 2016. –210 с.

¹³ Переведентсев В.И. Методы изучения миграции населения. [Текст]: учебник. // В.И. Переведентсев -М.:–1975.- 205 с.

¹⁴ Переведентсев В.И. Современная миграция населения. [Текст]: учебник. /В.И. Переведентсев. Новосибирск: Западно-Сибирское книжное изд-во, 1965-94 с.

Топилина А.В. «Территориальное перераспределение трудовых ресурсов в СССР», Покшишевский В.В. «Население и география», Хорев Б.С. ва Чапек В.Н. «Проблемы изучения миграции населения», «Миграционная подвижность населения в СССР» зери таҳрири Хорев Б.С. ва Моисеенко В.М., Староверов В.И. «Социально-демографические проблемы деревни», «Социальные факторы и особенности миграции населения СССР» таҳти таҳрири Рибаковский Л.Л. ва Чураков В.Я. ва монанди онҳо мебошад.

Ба ғайр аз ин олимони ватаний низ оид ба муҳочират китобу монографияҳои худро нашр намудаанд: Раҳимов Р.К. «Региональные проблемы повышения производительности труда», Улмасов Р.А «Миграция и рынок труда России и Таджикистана: проблемы и перспективы», «Развитие государственного регулирования временной трудовой эмиграции из Таджикистана в Российскую Федерацию», Сайдмуродов Л.Ҳ. «Занятость в контексте человеческого развития», Исломов С.И. «Демография Таджикистана». Абулхаев Р. А. «Таърихи муҳочират дар Тоҷикистон», Азимов А. Ҷ. «Трансформация миграционного поведения и процессов в трудоизбыточной стране (на примере Таджикистана)», Султонов З «Регулирование миграционных процессов и вопросы социальной защиты внешних трудовых мигрантов» Қоситов О. «Рушди инсонӣ-асоси зиндагии шоиста».

Дар ҳамаи ин корҳо ва ҳатто, дар корҳои аз рӯи масоили муаммовӣ ба он наздик, ки ба сарфакории меҳнат, ҷуғрофӣ, иқтисодиёт, демография тааллуқ доранд, мавзӯоти муҳочиратӣ ҳамеша мавҷуд буд.

Дар аксарияти корҳои дигарон, демографҳою сотсиологҳо хосияти ҷамъиятиву иҷтимоӣ бартарият дорад. Ба монанди сотсиолог Блинова М.С. муҳочиратро зухурот ва раванди иҷтимоӣ меҳисобад¹⁵. Демограф - ҷуғрофишинос Переведентсев В.И. муҳочиратро ҳамчун раванди мураккаби

¹⁵ Блинова М.С. Современные социологические теории миграции населения [Текст]: учебник. //М.С.Блинова -М.: Университет : Книжный дом, 2009.-258 с.

чамъиятӣ боздид менамояд¹⁶. Аз ин бармеояд, ки тақрибан, намояндагони ҳамаи илмҳо, новобаста аз фарқиятҳои лафзӣ, муҳочирати аҳолиро чун зухуроте, ки ба соҳаи иҷтимоӣ (чамъиятӣ)-и фаъолияти инсонӣ тааллук дорад, боздид менамоянд.

Олими рус Ионцев В.И. дар охири қарни XX кӯшиши чамъбаст намудани ҳамаи он чиро, ки дар назари ӯроҳҳои омӯзиши муҳочирати аҳолӣ маҳсуб меёфт, ба ҳарҷ дод. Агар аз таснифоти Ионцев В.И. роҳҳои типологӣ, низомӣ ва усули омӯзиширо сарфи назар намоем, онҳо ҳусусияти умумии илмиро соҳиб буда, самти мустақили илмиро дар бар намегиранд, пас, дар шумори роҳҳои асосии ҷудонамудаи Ионцев В.И. инҳо боқӣ мемонанд: иқтисодӣ, демографӣ, муҳочиратӣ, иҷтимоӣ, сиёсӣ, ҷуғрофӣ, экологӣ, таърихӣ, этнографӣ, равонӣ, биологӣ, генетикӣ, фалсафӣ ва ҳукуқӣ. Ионцев В.И. ҳангоми тасвир намудани роҳу воситаҳои қайдшуда тамоми ғуногуншаклии ғоя ва коркардҳои муҳталифро дар соҳаи муҳочирати аҳолӣ, ки ба ин роҳу воситаҳо даҳл доранд, тасвир менамояд. Таҳти ҷаҳорҷӯбаи ин роҳу воситаҳо 45 адад сamtҳои ғуногуни илмӣ аз ҷониби ӯ ҷудо карда мешаванд. Муаллифони ғояву коркардҳои мазкур низ аз ҷониби ӯ қайд гардидаанд¹⁷.

Ба гайр аз ин, оид ба таҳқиқотҳои ватаниву ҳориҷӣ, ки ба муаммоҳои муҳочиратӣ тааллук дорад, метавон корҳои таҳқиқотии Моисеенко В.М., Юдина Т.Н., Блинова М.С. ва як қатор тадқиқотчиёни дигар маълумот ба даст овард.

Дар оғози солҳои ҳафтодум аз ҷониби Лармин О.В. гуфта шуда буд, ки «Муҳочират – ин объекти ниҳоят вусъатнок ва бисёрҷабҳаи тадқиқот буда, дар радифи илмҳои чамъиятӣ омӯхта мешавад»¹⁸. Аммо таҳлили тамоми ғуногуншаклии роҳу воситаҳо ва номгӯи илмҳои ба он алоқаманд аз ҷониби

¹⁶ Переведенцев В.И. Современная миграция населения. [Текст]: учебник. /В.И. Переведенцев. Новосибирск: Западно-Сибирское книжное изд-во, 1965-94 с.

¹⁷ Ионцев В.А. Международная миграция населения: теория и история изучения. [Текст]: учебное пособие // В.А. Ионцев -Москва: Диалог-МГУ, 1999.-250 с.

¹⁸ Ульмасов Р.У. Миграция и рынок труда России и Таджикистана. Проблемы и перспективы. [Текст] учебник. // Р.У Ульмасов., Ольга Парфенцева. Душанбе: 2010.- 256 с.

Ионтсев В.И. анчом пазирифтааст. Алъон, муҳочирати аҳолӣ ба таври истисноии фанний танҳо як илм намебошад (он чӣ гуна номида хоҳад шуд, вакт нишон медиҳад), онро дар дараҷаи муайян танҳо демография, ҷуғрофия, иҷтимоӣ ва ба андозаи кам иқтисодиёту ҳуқуқшиносӣ мавриди омӯзиш қарор додааст.

Аслан, дар давраи шӯравӣ, инчунин дар замони муосир, маҳз намояндагони ҳамин илмҳо саҳми арзандаро дар омӯзиши муаммоҳои муҳочирати меҳнатӣ гузоштаанду мегузоранд.

Шарти муҳимтарини ҳаммонандии зухуротҳои гуногуни муҳочирати меҳнатӣ ин таснифоти он мебошад. Таснифот - ин роҳу тарзи методологӣ буда, барои батартибандозии нишонаҳои гуногунтарзи ин ё он зухурот аз тарафи ҳар як илм истифода бурда мешавад. Ин – тарзи тақсимоти бисёрзинавии ҳамон як мағҳумҳои монанд аз рӯи синфҳо тибқи аломатҳои фарқунандаи онҳо мебошад¹⁹. Натиҷаи он низоми (дараҷаҳои мартабавӣ)-и таксонҳои баробар тобеъшуда мебошад, ки барои муайян соҳтани ҳусусияти мағҳуми мазкур бештар мувоғиқ меоянду. Ҳамаи он чӣ, ки зикраш дар боло рафт, ба ҳамон қисмати ҷойивазкуни ҳудудии аҳолӣ, қадоме чунин мағҳум, чун «муҳочирати меҳнатӣ»-ро ташкил медиҳад, комилан пурра дохил мешавад.

Таснифот ба тақсимоти муҳочират ба идроку фаҳмиши тангу васеи он тааллук надорад. Мақсади он – фаро гирифтани тамоми гуногуншаклии муҳочиратӣ, тамоми спектри ҷойивазкуниҳои ҳудудӣ, яъне ҳамаи он чӣ ба «муҳочират ба маъни том»-аш тааллук дорад, мебошад. Муҳочират ба маъни фишурдашуда метавонад ҳуд аз ҳуд низ таснифот ёбад, инчунин, ҳамчун ҷузъиёт дар дарку фаҳмиши васеи муҳочирати аҳолӣ низ таснифоти ҳудро ёфта метавонад.

То солҳои 70-уми асри XX таснифоти муҳочирати меҳнатӣ монографияҳову маводҳои таълимӣ (китобҳо)-ро саросар фаро гирифта,

¹⁹ Рязанцев С.В. Мировой рынок труда и международная миграция [Текст]: учебное пособие для студентов, обучающихся по специальности «Мировая экономика» // С. В. Рязанцев, М. Ф. Ткаченко. Москва: Экономика, 2010. - 302 с.

тахқиқотчиён метавонистанд бо тасаввуротҳои номукаммал оид ба ин муаммои методологӣ шиносой пайдо намоянд. Қабл аз ҳама, дастрасӣ ба таснифот мавҷуд буда, нахуст, ба фарқияти ибтидоии нишонаҳои ин зуҳурот, ки аз ҷониби олимӣ рӯз Равенштейн Е. пешниҳод гаштааст, мебошад. Ӯ муҳочиронро ба муҳочирони маҳаллӣ, муҳочирони масофаҳои қӯтоҳ, муҳочирони масофаҳои дур ва муҳочирони марҳилавӣ ҷудо намуд.

Дар солҳои 30-юми асри XX дар конфронтсе, ки аз ҷониби Ташкилоти байналхалқии меҳнат ташкил ёфта буд, чунин таклифот ба миён омад, ки ҳама гуна тағири макон, ки ба мӯҳлати беш аз як сол анҷом дода мешавад, ба сифати муҳочирати доимӣ, аз як сол камтар – муваққатӣ ҳисобида шавад²⁰.

Таҳлили интишорот аён месозад, ки тадқиқотчиёни ватанӣ оид ба муҳочират дар солҳои шӯравӣ барои коркарди таснифоти ҳусусӣ аз таҷрибаи хориҷӣ танҳо ду меъёро метавонистанд иқтибос оранд: давомнокии (вақт)-и истиқомати муҳочир дар макони нав ва масофаи байни ноҳияҳои хориҷшавӣ ва содиршавӣ.

Асоснокгардонии таснифоти муҳочирати меҳнатӣ аз ҷониби профессор Рязантсев С.В. дар як қатор корҳои ӽ, ки тақрибан дар ҳамон ҳангом, вакте мақолаву нашрияҳои олимони сибирӣ аз чоп баромада буд, табъу нашр гардид. Дар яке аз мақолаи худ профессор Рязантсев С.В. қайд менамояд, ки ҳангоми таснифоти ҳама гуна зуҳурот «....зарурати пайгирии принсипи асосии типология – меъёри ягона» ба миён меояд²¹. Минбаъд, ӽ давом медиҳад, ки дар асоси алномати сиёсиву ҷуғрофӣ метавон муҳочирати байнидавлатӣ ва доҳилидавлатиро ҷудо намуд. Алномати дигаре, ки аз ҷониби ӽ истифода мешавад, - ин вақти истиқомати муҳочир дар макони нави зист мебошад. Дар асоси он муҳочирати бебозгашт ва бозгаштӣ ҷудо карда мешавад, дар охирон, яъне, дар бозгаштӣ ӽ як зумра ҷойивазкуниҳоро қайд менамояд (дарозмуддат, қӯтоҳмуддат, лангарӣ ва монанди инҳо). Боз як

²⁰ Мамадназаров М. Таджикистан на Великом Шелковом Пути / Материалы международной конференции «Горные регионы Центральной Азии. Проблемы устойчивого развития», Тезисы докладов. Душанбе: 1999.-С. 1-12

²¹ Рязантсев С.В. Трудовая миграция в странах СНГ и Балтии: тенденции, последствия, регулирование [Текст]: книга // С.В. Рязантсев. Российская акад. наук, Ин-т социально-политических исслед. Москва: Формула права, 2007. - 572 с.

меъёр – ин сабабҳои муҳочират маҳсуб меёбад. Ба ин гурӯҳ профессор Рязантцев С.В. муҳочирати ихтиёрӣ, ночориву зарурӣ ва иҷбориро дохил менамояд, он чӣ, ки дигарон ҳамчун шаклҳои муҳочират ифода мекунанд, ё тарзҳои амалисозии он меноманд. Аломатҳои минбаъда: қонунӣ будани муҳочират; мақсади муҳочират, ки ба он профессор Рязантцев С.В. вазъи иқтисодиву иҷтимоиро дохил мекунад. Ӯ чунин хулоса менамояд, ки муҳочиратро метавон аз рӯи аломатҳои соҳторӣ низ тақсим намуд²².

Дар монографияе, ки соли 2015 аз ҷониби профессор Волоҳ В.А. ба табъ расид, нақшай таснифоти муҳочират оварда шуда, дар вай тибқи меъёрҳои қабулгашта онро ба гурӯҳҳо аз рӯи сабабҳо тақсим менамояд: (иқтисодӣ ва ғ), аз рӯи давомнокӣ (дарозмуддат ва ғ), аз рӯи марҳилавӣ (трем), аз рӯи шаклҳо (муташаккил, ғайримуташаккил, иҷборӣ), аз рӯи хусусият (ночору зарурӣ, ихтиёрӣ), аз рӯи самтнокӣ (байнидавлатӣ ва дохирибошишгоҳӣ). Ҳамин ҷиз ноаён боқӣ мемонад, ки муҳочирати меҳнатӣ ва ғайриқонуни дар ин ҳолатҳо ҷойдошта ба қадом намуд тааллуқ дорад.

Таҳлили таснифоти муҳочиратии мавҷудбуда ва ба он шабехро хотима бахшида, метавон дар роҳу воситае, ки Рязантцев С.В. ҷонибдорӣ менамояд, таваққуф намуд. Ӯ қайд мекунад, ки: «принципи асосиву бунёдгузори таснифот аз истифодабарии як меъёр барои як зинаи иерархия иборат аст»²³. Албатта, ғайр аз ҳаммонандии зухурот аз рӯи як асос, инро метавон аз рӯи як қатор асосҳои дигар низ анҷом дод, аммо, аз рӯи ҳар қадоме ба таври ҷудогона. Асоси ояндаро бо гузашта алоқаманд соҳта, як навъ иерархия бунёд мешавад: аз рӯи уфуқӣ ягона ва аз рӯи амудӣ гуногун. Чунин роҳу восита, ки аз ҷониби профессор Рязантцев С.В. пешниҳод мегардад, бунёд ниҳодани таснифотҳоеро истисно месозад, масалан, ба монанди таснифоти себҳо, ки дар он тармеваҳои номгӯшуда чун сурх ва қалон, сабзу шириన

²²Рязантцев С.В. Моделирование потоков трудовой миграции из стран Центральной Азии в Россию: экономико-социологическое исследование. [Текст]: книга. // С.В.Рязантцев, Н. Хориев. РАН. Ин-т социал.-полит. Исслед. И др. Москва: науч. Мир, 2011.- 1-15 с.

²³ Рязантцев С.В. Моделирование потоков трудовой миграции из стран Центральной Азии в Россию: экономико-социологическое исследование. [Текст]: книга. // С.В.Рязантцев, Н. Хориев. РАН. Ин-т социал.-полит. Исслед. И др. Москва: науч. Мир, 2011.- 25-26 с.

нишон дода мешаванд, вақте ин тавр лозим аст: сурху сабз, калону хурд, янье, аз рӯи ранг, ё аз рӯи андоза ва ё аз рӯи мазза ва монанди инҳо қиёспазиранд, янье, муқоисашавандаанд. Бо муҳочират низ бояд ҳамчунин рафтор намуд.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки дар илми муҳочират намояндагони он – аз Переведентсев В.И. (с.1961) шурӯъ намуда, то Волхов В.А. (с.2015) - барои мақсадҳои таснифот дастачамъи меъёрҳоро (асосҳо, аломатҳо, индикаторҳо, ба кӣ чӣ маъкул) истифода бурдаанд. Байни онҳо: давомнокии зисти муҳочир дар ҷойи сукунат (дар аксарияти корҳо вомехӯрад); самти анбӯҳҳои муҳочиратӣ; дараҷаи ташкилии муҳочират; мақсаду сабабҳои муҳочират (дар интишороти бисёр оварда мешавад). Ба андозаи кам масофа, хусусияти убури сарҳад, ё ба таври дигар, фарогирии ҳудудҳо, қонунгузорӣ, баргашта, муңтазамнокӣ, марҳилавӣ, ҷойи истиқомат, соҳторҳову давраҳо ва монанди инҳо истифода меёбанд. Ба ҳамин монанд корҳои профессор Иваҳнюк И.В. низ тааллуқ дорад, кадоме муҳочирати гайриқонуниро ҳамроҳ бо муҳочирати меҳнатӣ ба ҳайати муҳочирати ихтиёри дохил мекунад²⁴.

Вобаста ба ин дар адабиёти иқтисодиву демографӣ таснифоти омилҳои муҳочиратӣ мавҷуд аст. Аммо, дар он шарҳу эзоҳи ягонаи истилоҳи «омили муҳочират» вуҷуд надорад. Масалан, профессор Рибаковский Л.Л чунин меҳисобад, ки «Омили муҳочират ба нодир будани сабаби муҳочират комилан мутобиқ аст»²⁵. Муҳочирати аҳолӣ зухуроти иҷтимоист, аз ин лиҳоз, таҳлили сабабу омилҳои он мантиқан ба рафтору ахлоқи муҳочиратӣ дохил карда мешавад.

Байни олимоне, ки бо таснифоти омилҳои муҳочиратӣ машғул буданд, метавон Переведентсев В.И., Заславская Т.И, Староверов Е.Д., Малинин В.И ва дигаронро қайд намуд. Мо чунин меҳисобем, ки таснифоти бештар хуб ва муносибро профессор Рибаковский Л.Л додааст. Аз рӯи ақидаи ӯ, омилҳои

²⁴ Иваҳнюк И.В. Международная трудовая миграция. [Текст]: учебное пособие // И.В. Иваҳнюк. Экономический факультет МГУ, -Москва: ТЕИС, 2005.-16 с.

²⁵ Рязанцев С. В. «Наши» за границей. Монография / С.В. Рязанцев, А. А. Гребенюк.- М: 2014. 55 с.

муҳочират ба объектививу субъективӣ чудо мешаванд. Омилҳои объективӣ се навъро доранд: омилҳои идора нашаванда (доиман амалкунанда), оғат ва садамаҳои техногенӣ, мавқеи ҷуғрофии маҳал, шароитҳои иқлимигу табииӣ, оғатҳои дигаргункунандаву ҳаробиовари табииӣ; омилҳои муваққатӣ: ҳайати ҷинсии аҳолӣ, азхудкуни маҳал, қобилияти мутобиқшавиву пайванд, гирифтани муҳочирон ва ҳайати этникии аҳолӣ; омилҳои батанзимории ҷорӣ: сатҳи даромадҳо, сиёсати кадрӣ, шуғлнокӣ ва мавҷудияти ҷойҳои корӣ ва сиёсати миллӣ.

Хусусияти хоси фардҳо оид ба қабули қарорҳои гуногун дар ҳамон як шароит моҳияти омилҳои субъективиро муайян месозад. Профессор Рязантцев С.В. омилҳои муҳочиратро бештар мушахҳас ва ба таври ҷузъӣ таснифот намудааст. Аз рӯи ақидаи ӯ, таснифоти мазкур намуди зеринро дорад: экологиву ҷуғрофӣ, иқтисодӣ, этникӣ, ҳарбиву сиёсӣ, иҷтимоӣ, демографӣ²⁶ (Расми 1.1.1).

Сарчашма: Рязанцев С.В. Трудовая миграция в государствах СНГ и Балтики: тенденции, последствия, урегулирование, М: 2007. – С. 33.

Расми 1.1.1.- Омилҳои муҳочират.

Олимӣ тоҷик Бобоев А.А. дар монографияи худ изҳор менамояд, ки агар идоракуни муҳочират ба таври лозима ба роҳ монда шавад, он метавонад ба шахсони алоҳида ва ҷамъият натиҷаҳои хуб оварад. Лекин, муҳочиратро ҷудогона идора кардан мумкин нест, зоро он ҷанбаи глобалиӣ

²⁶ Рязанцев С.В. Трудовая миграция в государствах СНГ и Балтики: тенденции, последствия, урегулирование, М: 2007. – С. 33.

дорад ва идоракуни равандҳои муҳочират дар шароити ҳамкорӣ байни давлатҳо осонтар мегардад. Умуман идоракуни муҳочират ичрои якчанд чораҳои заруриро барои ҳалли самарабахши масъалаҳо дар сатҳи миллӣ, минтақавӣ ва ҷаҳонишавӣ дар назар дорад, ки онҳо чунинанд: якум - сиёсат, дуюм – қонунгузорӣ, сеюм – идоракуни маъмурии муҳочират. Дар ин ҳолат идоракуни муҳочират натиҷаҳои дилҳоҳ медиҳад²⁷.

Сабаби муҳочират аз ҷумҳурӣ интихоби оқилонаи муҳочир аз қонеъ гардонидани талаботи ақаллии худи муҳочир ва аҳли оилаи ӯ иборат аст. Ин сабаб мақсаду мароми аксарияти муҳочирон ба ҳисоб меравад.

Яке аз муаммоҳои муҳими муҳочирати қувваҳои корӣ ин ҳаракати (ҷойивазкунии) байналхалқии кадрҳои баландихтисос ба ҳисоб меравад. Ҳарчанд ки дар соҳтори муҳочирони кишвар он мавқеи ноҷизро ишғол менамояд, бо назардошти сабабҳои зерин ба ин масъала бояд диққати ҷиддӣ дод:

1. Ҷоришавии онҳо иқтидори илмиву техникии кишварро ба сатҳи паст мефарорад;
2. Барои омодасозии кадрҳои баландихтисос дар кишварҳои мутараққӣ дар сатҳи байнидавлатӣ, аз ҷумла Федератсияи Русия бояд аҳамияти қалон дод. Инчунин, баҳри баргашти онҳо ба ҷумҳурӣ бояд тадбирҳо андешид. Барои онҳо бо ҳавасмандгардонии комилан мувофиқ бояд ҷойҳои корӣ бунёд намуд.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон муаммои муҳочирати меҳнатӣ ва шуғлонокии аҳолӣ яке аз муаммои мубрам ва рӯзмарра маҳсуб меёбад. Ҷумҳурии Тоҷикистон ба таври анъанавӣ кишвари бо аҳолии зиёди захираҳои меҳнатӣ дошта маҳсуб меёбад. Ин бо сатҳи баланди миқдори афзоиши табиии аҳолӣ дар кишвар вобастагӣ дорад. Аз соли 2000 то соли 2021 аҳолии Ҷумҳурии

---

²⁷ Бабаев. А.А. Современные проблемы миграции населения Республики Таджикистан: ее потенциал в процессе развития страны. Монография. / А.А.Бабаев. –Душанбе, 2020. – 404 с.

Тоҷикистон ба миқдори 5097,3 ҳаз. нафар афзуд, яъне, аз 6127,0 то 1029,7 ҳаз. нафар расид²⁸.

Тибқи қонуни Оукен, агар сатҳи воқеии бекорӣ аз сатҳи табиии он 1% баланд гардад, пас, талафоти ММД 2,5%-ро ташкил медиҳад. Истифодаи қонуни Оукен дар муносибат бо таъсири болоравии иқтисодӣ нисбат ба бекорӣ муаммовӣ арзёбӣ мегардад. Ин бо ду сабаб вобастагӣ дорад: нахуст, маълумотҳои кофии оморӣ оид ба сатҳи бекорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон вучуд надорад; сониян, масъалаи муайян соҳтани сатҳи табиии бекорӣ дар шароити муосири Ҷумҳурии Тоҷикистон муаммои душвор менамояд. Маълумоти ҷадвали 1.1.2. нишон медиҳад, ки баландшавии ММД-и Тоҷикистон аз суръати худ нисбат ба сатҳи шуғл баланд мебошад, ки хусусияти норасоии таъсиси ҷойҳои корӣ ва сатҳи бекориро нишон медиҳад.

Ҷадвали 1.1.2. -Таносуби суръати афзоиши ММД ва афзоиши шуғл дар Ҷумҳурии Тоҷикистон (дар %)

Солҳо	Афзоиши ММД нисбат ба соли гузашта	Сатҳи шуғлнокӣ
2008	107,9	49,6
2009	103,9	48,9
2010	106,5	49,5
2011	107,4	50,5
2012	107,5	51,5
2013	107,4	52,5
2014	106,7	53,5
2015	106	55
2016	106,9	56,6
2017	107,1	58
2018	107,3	59,5
2019	107,4	59,4
2020	104,5	-

Сарчашма: ҳисоби ўнвонҷӯ дар асоси маҷмӯи омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон – Душанбе: 2021. С. 24-25. Стратегияи давлатии рушди бозори меҳнати Ҷумҳурии Тоҷикистон то соли 2020 С. 124

²⁸ Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Тоҷикистон: 30 - соли истиқлолияти давлатӣ 2021. С.11

Мақомотҳои дахлдори давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои охир доир ба ихтисори ҷойҳои корӣ ва баланд шудани сатҳи бекорӣ дар корхонаҳои амалкунанда мубориза мебаранд ва қӯшиш ба ҳарҷ медиҳанд, ки ҷойҳои кории нав таъсис диҳанд, гарчанде дар самти бозори меҳнат ва шугли аҳолӣ мушкилиҳои зиёд мавҷуд мебошанд.

Бояд дар мадди назар дошт, ки муаммои номутаносибият байни ҷойҳои корӣ ва захираҳои меҳнатӣ дар буриши соҳавӣ ва ҳудудӣ ба сабаби омодагии пасти меҳнатии аҳолӣ пурзӯр мегардад. Ба назар гирифтан зарур аст, ки тамоюлҳои ҷудогона ва хусусияти муҳочирати (иммигратсия) меҳнатӣ даъват ва таҳди迪 воқеиро барои амнияти (бехатарӣ)-и миллии мамлакат барпо месозанд. Дар муҳочирати байнидавлатӣ ҷараёни асосии муҳочиратӣ, самтгирӣ ва соҳтори он, инчуనин, ҳайати сифатнокии муҳочирон мавқеи муайян доранд. Миқдору сифати муҳочирони меҳнатии воридшудаистода ба талаботи рушди инноватсионии иқтисодиёти мамлакатҳои қабулкунанда на он қадар мувофиқат мекунанд. Ин омил дастрас будани қувваи кории арзони ҳориҷӣ ҳавасмандгардониро барои маблағгузорӣ, ки афзоиши босуръати маҳсулнокии меҳнатро таъмин менамояд, суст мегардонад. Истифодабарии миқёсан вусъатноки меҳнати камиҳтисос ва кампардоҳти муҳочирон равандҳои азnavsозии иқтисодиётро боздошта, мамлакатро ба ақиб мекашад, яъне, аз таракқиёт бозмедорад.

Дар интиҳо, таъминоти сусти маълумотии сиёсати муҳочиратиро дар соҳаи муҳочирати меҳнатӣ аз нуқтаи назари асосҳои концептуалии ҷараёнҳои муосири муҳочират қайд накардан ҷоиз нест. Беҳбудии назаррас дар соҳаи мушоҳидаҳои оморӣ аз болои равандҳои муҳочирати меҳнатӣ зарур аст. Аз рӯи масъалаҳои муҳочирати меҳнатии доҳилий ва байналхалқӣ низоми таҳқиқотҳои давлатии интихоботиро коркард ва ҷорӣ намудан лозим аст.

1.2. Тамоюли афзоишёбандаи ҷараёни муҳочирати меҳнатӣ ва хусусияти баргашти он ҳамчун зуҳороти нав

Муҳочирати тоҷикон ба кишварҳои ҳориҷи дурӯз наздиқ мисли дигар миллату ҳалқиятҳои дунё аз қадимулайём вуҷуд дошт. Аз нуқтаи назари олимони ватанӣ Маҳмадбекзода М., Мирзоев С., Ҳакимов П., он бо сабабҳои муҳталиф: тиҷорат, саёҳат ва ғайра сурат мегирифт, вале хусусияти оммавӣ надошт²⁹. Дар ин ҷо бо фикру ақидаи олимони номбаршуда ба пуррагӣ розӣ шудан мумкин нест, зоро таърихи тоҷикон аз муҳочирати оммавии ҳалқи мударрасро пеш шаҳодат медиҳад ва доир ба он метавон ҷанде аз мисолҳоро овард. Масалан: муҳочирати мардуми ориёй аз Эронзамин ба Ҳинд, ё ҳуд муҳочирати мардуми форсу тоҷик дар давраи ҳукмронии гуракониёни темузрӣ ба Ҳиндустан. Инчунин ҳангоми ҳучуми арабҳо дар асри VII, ҳучуми муғулҳо дар асри XIII, ба амал омадани Инқилоби Октябр ва паҳншавии он ба Осиёи Марказӣ дар солҳои 1917-1920-уми асри гузашта ва дигар тоҳтузузу ҷангу ҳунрезихо, ки маҷбур месоҳтанд даҳҳо ҳазор нафар тоҷикон макони ҳудро тарқ карда ба дигар давлату минтақаҳо муҳочират намоянд. Дар он давру замон тамоюли афзоишёбанда ва пастшаванди муҳочират мавриди амал қарор дошт, вале ҳисобу китоби аниқи онро муайян кардан зарур мебошад. Ба ҳар ҳол, бе ягон шакку шубҳа ҳулоса кардан мумкин аст, ки муҳочирати меҳнатӣ дар давраҳои пештар низ хусусияти оммавии ҳудро дошт.

Мутаассифона, ҷунин хусусияти оммавӣ муҳочиршавии тоҷикон ва тоҷикистониён ба ҳориҷа бо дарназардошти дигар миллату ҳалқиятҳое, ки дар қаламрави кишварамон зиндагӣ мекарданду дар ҳамин сарзамин ба дунё омаданд, дар охирӣ солҳои 80-ум ва аввали солҳои 90-уми асри гузашта ба вуқӯъ омад, ки дар он давра шумораи муҳочирон ва гурезаҳои тоҷик зиёда аз

²⁹Маҳмадбекзода М.Ш. Муҳочиратшиносӣ. [Матн]: китоби дарсӣ. // М.Маҳмадбекзода, С.Мирзоев, П. Ҳакимов. Душанбе: 2020. – 13 с.

1 млн. нафарро ташкил дод. Ин гуна рақам дар ҳақиқат оммавӣ будани муҳоҷиратро тасдиқ менамояд ва он, бешубҳа, дар таърихи тоҷикон яке аз давраҳои мушкилтарину ҳалқунандаи боқӣ мондани давлату миллати тоҷикон дарҷ мегардад.

Муҳоҷирати байналхалқӣ доштани ҳалқи тоҷикро маълумотҳои омории ОБСЕ ба таври возеҳ нишон додааст. Тибқи он дар соли 2022 тоҷикон дар тамоми ҷаҳон ба 179 млн нафар мерасанд³⁰, ки дар ҷадвали 1.2.1 оварда шудааст.

Ҷадвали 1.2.1.- Муҳоҷирати тоҷикон дар саросари ҷаҳон

Номи давлатҳо	Шумора (млн.нафар)
Афғонистон	17000000
Ӯзбекистон	16000000
Покистон	21000000
Ҳиндустон	19000000
Эрон	43000000
Чин	6000000
Тоҷикистон	7000000
Русия	5000000
Саудӣ	6000000
Конодо	3000000
ИМА	2000000
Олмон	3000000
Қирғизистон	1000000
Қазоқистон	2000000
Австралия	1000000
Аморати Муттаҳидаи Араб	4000000
дар саросари ҷаҳон	23000000

Сарчашма: маълумоти омории ОБСЕ. <https://www.osce.org/migration>

Бояд қайд кард, ки тайи ду даҳсолаи охир барои Ҷумҳурии Тоҷикистон масъалаҳои муҳоҷирati меҳнатии беруна яке аз самтҳои афзалиятнок дар сиёсати давлатӣ ва дар татбиқи барномаҳои иқтисодию иҷтимоии ҷомеаи шаҳрвандӣ ба ҳисоб меравад. Тамоюли ҷараёни муҳоҷирat дар ин самт низ ивазшаванда мебошад ва он сабабҳои худро дорад. Агар соли 2003 шумораи муҳоҷирони меҳнатӣ 347556 нафарро ташкил дода бошад, пас бо сабаби зиёд шудани шумораи захираҳои меҳнатӣ ва сатҳи бекорӣ дар дохили мамлакат, солҳои минбаъда ва то соли 2015-ум тамоюли афзоишёбандai муҳоҷirati

³⁰ <https://www.osce.org/migration>

мехнатии беруна ба назар мерасад ва шумораи ҳарсолаи муҳочирони меҳнатии кишварамон дар доираи 600 – 700 ҳазор нафарро ташкил медиҳад.

Гарчанде баъд аз соли 2015 тамоюли муҳочирати меҳнатии беруна ба пастшавӣ нигаронида шудааст ва шумораи муҳочирони меҳнатии кишварамон мутобиқи маълумотҳои расмӣ дар доираи 400-500 ҳазор нафарро нишон медиҳад, маълумотҳои алтернативӣ миқдори онҳоро то ду баробар зиёд баҳо медиҳад. Ба ҳар ҳол, ҷараёни муҳочирати меҳнатӣ низ хусусияти байналхалқӣ дорад ва тамоюли он бо дарназардошти дигаргун гаштани вазъи сиёсати муҳочиратии давлатҳои ҷаҳон метавонад куллан иваз гардад.

Вобаста ба он, ки тайи даҳсолаҳои охир ҳаракати муҳочиратӣ дар дунё хусусияти ҷаҳонишавӣ гирифтааст, дар ин раванд ҳамаи давлатҳои ҷаҳон иштирок мекунанд ва он тамоюли доимо афзоишёбанда дорад. Аз таъриҳ маълум аст, ки солҳои 60-уми асри гузашта дар ҷаҳон ҳамагӣ 65 млн. нафар муҳочирон вучуд доштанд ва то соли 2010 шумораи онҳо ба 214 млн. нафар расид. Дар соли 2019 шумораи муҳочирони байналхалқӣ 272 млн. нафарро ташкил дод ва мутобиқи ояндабинии коршиносони СММ, то соли 2050 бо сабабҳои нооромии вазъи сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ, демографӣ ва экологӣ, шумораи муҳочирон дар дунё то 405 млн. нафар зиёд мегардад.

Ин гуна тамоюли афзоишёбандаи ҷараёни муҳочират дар миқёси ҷаҳон ҳукуматҳои ҳамаи кишварҳои ҳориҷи дуру наздиқро водор месозад, ки ҷиҳати танзими равандҳои муҳочирати байналхалқӣ ва дар як сатҳи муайяну муътадил нигоҳ доштани тамоюли он, ҳамкориҳои байнидавлатиро бо дарназардошти манфиатҳои ҳамаи тарафҳо рушд диҳанд.

Ба ҳамин тариқ, тазаккур додан мумкин аст, ки тамоюли афзоишёбандаи ҷараёни муҳочирати аҳолиро дар Ҷумҳури Тоҷикистон бо ду давраи инкишофи он асоснок кардан мумкин аст. Давраи якуми он ба солҳои 90-уми асри гузашта ва то соли 2000-ум рост меояд, ки он вақт, асосан, ҷангӣ шаҳрвандии дохилидавлатӣ ва қисмати сесолаи охири пойдор намудани сулҳу салоҳ дар қаламрави кишварамон мавриди амал қарор дошт. Он солҳо тамоюли афзоишёбандаи ҷараёни муҳочират дар Ҷумҳурии Тоҷикистон

шумораи ниҳоятдараҷа зиёди аҳолиро дар бар мегирифт, ки он зиёда аз 1 млн. нафарро ташкил медод. Ин гуна ракам барои давлати 5,6 млн. нафараи он давра аз ҳад зиёд мебошад ва он дар таърихи тоҷикон ҳамчун солҳои мудҳиши аз сар гузаронидай мардуми кишварамон боқӣ мемонад.

Давраи дуюми инкишофи тамоюли муҳочирати аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон баъд аз солҳои 2000-умро дар бар мегирад, ки он ба шакли нави ҳаракати аҳолии кишварамон марбут ба муҳочирати меҳнатии беруна вобастагӣ дорад. Яъне, он нафароне, ки баъд аз хотима ёфтани ҷанги шаҳрвандӣ ба ҷойҳои зисти доимии худ баргаштанд, бо сабаби вайрон гардидани корхонаҳою ташкилотҳо ва дигар иншоотҳои иҷтимоию иқтисодӣ, маҷбур буданд, ба муҳочирати меҳнатии хориҷа равона гарданд. Шумораи онҳо низ ҳар сол садҳо ҳазор, ё ин ки дар доираи як миллион нафарро ташкил медиҳад ва ин, бешубҳа, давраи дуюми инкишофи тамоюли афзоишёбандаи ҷараёни муҳочират мебошад.

Барои тасдиқи суханҳои дар боло зикргардида ва муайян намудани натиҷаҳои умумии муҳочирати меҳнатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бо дарназардошти рафтуомади шаҳрвандони кишварамон дар он солҳои ташвишовари 1991 – 2000, дар поён ҷадвали 1.2.2. оварда шудааст³¹, ки мутобиқи он тамоюли ҷараёни байналхалқии муҳочират баръало дида мешавад.

Ҷадвали 1.2.2.- Муҳочирати байналхалқии шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи солҳои 1991 – 2000 (ҳазор нафар)

Солҳо	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000
Шумораи кӯчидарафтагон	101,31	146,01	146,1	88,8	74,9	53,7	37,0	32,3	28,8	28,2
Шумораи Кӯчидаомадагон	74,9	51,3	71,4	43,3	37,1	26,1	20,2	16,9	14,7	14,5
Фарқияти муҳочирати аҳолӣ	-26,4	-94,7	-74,7	-45,6	-37,8	-27,6	-16,8	-15,4	-14,1	-13,7

Сарҷашма: Ҳисоби унвонҷӯ дар асоси Тоҷикистон: 30 солагии истиқлолияти давлати маҷмӯаи оморӣ. Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон – Душанбе: 2021. -С. 52

³¹ Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Тоҷикистон: 20 соли истиқлолияти давлатӣ (маҷмӯаи оморӣ), соли 2011.

Мутобиқи ҷадвали 1.2.2. маълум мегардад, ки тайи солҳои 1991 – 2000 ҳамагӣ 1107520 нафар аҳолии кишварамон ба равандҳои муҳочирати байналхалқӣ (кӯчидарафтагон ва қӯчидаомадагон) фаро гирифта шуда буданд ва ин гуна хусусияти рафтуомади муҳочирон ба давлатҳои хориҷи дуру наздик бо шаклҳои ивазшавандай он, солҳои минбаъда низ давом дошт. Ҳамзамон қайд кардан лозим аст, ки тамоюли бештари пастшавии ҷараёни муҳочирати байналхалқӣ ба солҳои 1992-1993 рост меояд, ки он мутаносибан -94,7 ва 74,7 ҳазор нафарро ташкил дода буд. Баъд аз соли 1993 тамоюли аҳолии кӯчидарафта ба сатҳи пастшавӣ нигаронида шудааст ва он соли 2000-ум -13,7 ҳазор нафарро ташкил кард.

Чунин фарқияти муҳочирати байналхалқии аҳолӣ ва кам гардидан шумораи аҳолии кӯчидарафта пеш аз ҳама, ба барқарор намудани вазъи оромии кишвар ва осудаҳолии аҳолии мамлакат баъд аз ҷангҳои дохиришаҳрвандӣ вобастагӣ дорад. Баъд аз солҳои 2000-ум тамоюли ҷараёни муҳочирати байналхалқӣ хеле мӯътадил гашт ва он ба ҳисоби миёна дар як сол аз -1,0 то -4,0 ҳазор нафарро ташкил медиҳад, ки барои вазъи демографии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун кишвари аз ҷиҳати аҳолӣ афзоишёбанда ҳатари зиёд надорад.

Бо мақсади гузаронидани таҳлили муқоисавӣ ва муайян кардани тамоюли муҳочирати меҳнатӣ ба хориҷа дар давраи солҳои Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон (аз ҳисоби кӯчидарафтагон ва қӯчидаомадагон), мо лозим донистем, ки фарқияти муҳочирати аҳолиро бо дарназардошти минтақаҳои ҷумҳурӣ тавассути тақсимоти он ба се давра – солҳои 1991-2000, 2001-2010 ва 2011- 2020 омӯхта бароем, ки натиҷаҳои он дар ҷадвали 1.2.3. оварда шудааст. Аз ҷадвали 1.2.3. маълум мегардад, ки фарқияти муҳочиратӣ тайи даҳсолаи охир дар ш. Душанбе ва НТҔ ба таври мусбӣ арзёбӣ карда мешавад, лекин дар дигар минтақаҳои кишварамон гарчанде пастшавии фарқияти муҳочиратӣ ба назар мерасад, лекин ҳоло натиҷаҳои мусбӣ ба даст оварда нашудаанд.

**Чадвали 1.2.3. -Ҷамъбасти умумии муҳоҷирати меҳнатӣ ба хориҷа бо
фарқияти он дар минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи солҳои 1991-
2000, 2001-2010, 2011- 2020**

Р/т	Номгӯйи минтақаҳо	Афзоиш ва камшавии муҳоҷират дар се давраи тақсимшуда (<i>ҳазор нафар</i>)			
		1991-2000	2001- 2010	2011- 2020	Ҳамагӣ
1.	Ҷумҳурии Тоҷикистон	- 366,8	- 111,4	- 56,4	- 534,6
2.	ВМҚБ	- 30,0	- 55,4	- 11,4	- 96,8
3.	Вилояти Ҳатлон	-100,7	- 60,1	- 53,5	- 214,3
4.	Вилояти Суғд	- 102,6	- 41,4	- 25,1	- 169,1
5.	Ш. Душанбе	- 106,2	+14,9	+ 23	- 68,3
6.	НТҶ	- 55,9	- 15,7	+ 10,08	- 60,8

Сарчашма: ҳисоби унвончӯ дар асоси Тоҷикистон: 30 солагии истиқлолияти давлати маҷмӯаи оморӣ. Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон – Душанбе: 2021. -С. 56-61

Дар адабиёти иқтисодии муосир оид ба муаммоҳои муҳоҷиратӣ инчунин муҳоҷирати байналмилалиро дарҷ менамоянд, ки он аз ҷониби давлати қабулкунанда дар муносибат ба муҳоҷирони хориҷии баландмаърифат ҳавасманд гардонида мешавад. Дар ин маврид, муҳоҷират ба давлати собиқ макони муқимии шаҳсоне, ки қаблан аз он азимат намуда буданд (ё бо сабаби аз байн рафтани он дар хориҷа қарор доштанд), инчунин, авлодони ин гуна шаҳсон ба вуқӯъ мепайвандад, ки дар асоси он метавонад тартиби сoddакардашудаи пешниҳоди шаҳрвандӣ ё роҳҳат барои истиқомат ҷой дошта бошад³².

Байни шаҳсони муҳоҷири ин давра муҳоҷироне низ мавҷуд буданд, ки дар кишварҳои дигар шаҳрвандиро соҳиб гашта, баъдан ба хонаҳои худ баргаштаанд. Ин шаклро муҳоҷирати баргашта меноманд. Онро бояд аз реэмигратсия (аз нав муҳоҷиршавӣ) фарқ намуд. «Дар ҳолати мазкур

³² Ходенко С.В. Миграционные процессы и их влияние на формирование постоянного населения России. / С.В. Ходенко [Текст]: дис. доктора экономических наук.- Москва-2011. 255 с.

реэмигратсия зинаи охирини муҳочирати мувакқатиро дар бар мегирад, ки баргашт ба кишвари маскун ба ҳисоб меравад»³³.

Аз рӯйи таҳлилҳои болои намудҳои гуногуни баргашти муҳочирони меҳнатиро фарқ кардан мумкин аст.

Расми 1.2.1.-Намудҳои баргашти муҳочирони меҳнатӣ

Намудҳои баргашти муҳочирони меҳнатӣ дар расми 1.2.1. инъикосёфта ба ивази шакли меҳнат (масалан, ҷойивазкуниҳои мокувор, муҳочирати тоҷирон («чаканафурӯшон»), муҳочирати хизматӣ, муҳочирати мавсимӣ, сафари сайёҳон) вобастагӣ дорад ва аз ин хотир, дар илм ба таври асоснок намудҳои гуногуни муҳочират маҳсуб меёбанд, ки муддати зиёд дар омори давлатӣ инъикос наёфта буданд. Ҳамзамон, қайд кардан лозим аст, ки ҳар гуна раванди муҳочирати шахс ба дигар давлат, муҳочирати байнамилаӣ мебошад ва он бояд тавассути меъёрҳои байналмилаӣ ба танзим оварда шавад.

³³Рязанцев С.В. Трудовая миграция в странах СНГ и Балтии: тенденции, последствия, регулирование [Текст]: книга // С.В. Рязанцев. Российская акад. наук, Ин-т социально-политических исслед. Москва: Формула права, 2007. -23-33 с.

Истифодаи ғояи низоми муҳочиратӣ оид ба таҳлили муҳочирати байналхалқӣ дар солҳои 1980-1990 –ум қабул гашта буд. (Fawcettand Amold, 1987; Portesand Borocz, 1989; Kriz ва диг. 1992; Massey ва диг. 1998). Устувории робитаҳои муҳочиратӣ дар низом метавонад чӣ бо омилҳои таъриҳӣ (масалан, муносибатҳои мустамлиқавӣ ё иттиҳодҳои сиёсӣ), ҳамчунин, бо алоқамандии иқтисодии тарафайни кишварҳо дар табодули муҳочиратӣ, ки пайдоиш ва нигоҳдории ҳаракати муҳочиратии самтноки муайянро боис мегардад, муайян карда шавад. Дар дохили низомҳои муҳочиратӣ на танҳо ҷараёни одамон мавҷуд аст. Онҳо бо ҷараёнҳои моливу пулӣ пурра мегарданд, дар натиҷа байни кишварҳое, ки ба табодули устувори муҳочиратӣ ҷалб карда мешаванд, омори ин кишварҳо афзоиши гардиши молиро қайд менамояд.

Ҳамин тавр, бо сабаби омилҳои таъриҳӣ ва ҳукмфармоии тамоюлҳои марказгурези муҳочиратӣ дар гузашта дар ҳудуди ИҶШС, инчунин, бо сабаби таъсири омилҳои муосири иқтисодии ҷозибавӣ Федератсияи Русия ба як маркази ҷозибавии анбӯҳи оммавии муҳочирон табдил ёфта, ҳамин гуна, ба маркази низоми нави ҷаҳонии муҳочиратӣ мубаддал гашт.

Танҳо ҳамин асноду далел, ки Федератсияи Русия маркази қалонтарини ҷозибавист, дар омори байналхалқӣ умуми эътирофгашта мебошад. Аз рӯи баҳодиҳии СММ Федератсияи Русия пас аз ИМА дар тамоми ҷаҳон аз рӯи шумораи қабули муҳочирон, ҷойи дуюмро дар сайёра ишғол менамояд. Дар соли 2005 ба ин кишвар аз давлатҳои хориҷи дуру наздик 13,3 млн. нафар муҳочирон ворид шудаанд ва чунин миқдори муҳочирон ҳарсола дар ҳудуди ин кишвар бо ҳар гуна мақсадҳо фаъолият мебаранд. Тайи солҳои охир бо сабабҳои душвори иқтисодӣ ва иваз гардидани қонунгузории муҳочиратии Федератсияи Русия, шумораи муҳочирони байналхалқӣ дар қаламрави ин кишвар коҳиш ёфтааст ва миқдори онҳо ба ҳолати соли 2019 ҳамагӣ 11,6 млн. нафарро ташкил дод³⁴.

³⁴ Kursiv.Kz/news/issledovaniya/2019-10/top-stran-v-kotorye-viezhayut-migranty-so-vsego-mira

Коркарди намунаи интихоби муҳочир аз мавқеи назарияи иқтисодӣ аҳамияти муҳимро дорост. Чи хеле олими рус Яськин А.В. қайд менамояд: «Новобаста аз бӯҳрони таълимоти неоклассикӣ, дар сиёсати батанзимории аксари бозорҳо пайгирии беихтиёronai принципҳои он мушоҳида мегардад, ки нақши маҷмӯавии муҳити институционалиро ба таври комил ба назар намегирад, инчунин, мавқеъгирӣ давлат ба сифати «қонунгузори коузианиӣ», ки аз ҳисоби бунёди қоидаҳои равшану возех ва дақик, расму қоидаҳои соддаву мантиқан дуруст чун мувофиқовари ҳароҷотҳои транссахмияҳои бозорӣ ба ҷашм мерасад. Бо назардошти барпо намудани шароитҳо баҳри бартараф соҳтани такомули маҳдуди вакilon муҳити номукаммали институционалии интихоби иқтисодӣ роҳу воситаҳои тасҳеҳшударо нисбат ба танзими давлатии бозорҳо, ба бартариятнокии «парвариш»-и соҳторҳои ба институтҳои бозорӣ комплементарӣ ва таҷрибаҳои ҷомеаи шаҳрвандиро тақозо дорад. Вобаста ба ин, барои омӯзиш ва танзими интихоби субъектҳои ҳочагидорӣ дар мисоли соҳаҳои ҳариди давлатӣ (B2G) ва истеъмолёбии ҳочагиҳои хонагӣ (B2C) зарурияти истифодабарӣ аз методология-усули омӯзиш ва васоити назарияи институционалии иқтисодӣ ба миён меояд»³⁵.

Мутобики омӯзиши масъалаи гузошташудаи зербоби 1.2. маълум мегардад, ки тамоюли ҷараёни муҳочират дар Ҷумҳурии Тоҷикистон тайи солҳои 90-уми асри гузашта, яъне дар давраи аввали Истиқлолияти давлатии кишварамон хеле афзоиш ёфта буд ва сабабҳои он маълуманд, ки дар боло зикр намудем.

Инчунин, ба фикри ӯнвонҷӯ, ҳусусиятҳои баргашти муҳочирони меҳнатӣ бояд мавриди таҳлил қарор дода шаванд, зоро баргашти муҳочирон бо ҳар гуна сабабҳо алоқамандӣ дорад. Дар мадди аввал мо масъалаи баргашти озод ва ё анъанавии муҳочирони меҳнатиро таҳлил мекунем. Таҳқиқотҳо нишон медиҳанд, ки 61,2% ин гуна муҳочирони меҳнатии баргашта аз мавҷуд будани барномаҳои расмии давлатӣ ҷиҳати расонидани

³⁵ Яськин А.В. Институциональный фактор экономического выбора на современных рынках. / А.В. Яськин // Автореферат диссертации кандидата экономических наук.- Волгоград, 2014.-3-4 с.

кӯмак ба онҳо хабардор набуданд. Аз байни он муҳочироне, ки доир ба мавҷудияти чунин барномаҳои давлатӣ хабардор буданд, танҳо 29,7% дар татбиқи барномаҳо иштирок доштанд ва муҳочирон нигарони он ҳастанд, ки тавассути амалӣ гардидани ин гуна барномаҳо бо ҷои кор таъмин карда мешаванд³⁶.

Зиёда аз 40% муҳочирони меҳнатии кишварамон, ки озод ба ҷойҳои зисти доимӣ баргаштанд, ҷои кор пайдо карданд. Усули беҳтарини пайдо кардани ҷои кор дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, ин гирифтани маълумоти зарурӣ аз дӯстону шиносон ва истифодаи эълонҳо мебошад. Ин гуна муҳочирони меҳнатӣ дар ватани худ бо он қасбу коре, ки дар хориҷа иҷро мекарданд, таъмин карда шуданд, аз он ҷумла: дар соҳаи соҳтмон, савдо ва хизматрасонӣ, нақлиёт ва ғайраҳо. Ҳамзамон қайд кардан лозим аст, ки таҷрибаи кории хориҷӣ барои дарёфти кор дар ватани худ барои 60% муҳочирони баргашта манфиатнок буд ва ин шаҳодати баланд гардидани таҳассуси муҳочирон мебошад.

Шумораи муҳочирони меҳнатии озод баргашта бо сабаби пайдо накардани ҷои кор дар дохили мамлакат, воқеона арзёбӣ мекунанд, ки дар хориҷа даромади онҳо хеле баландтар аст ва аз ин хотир, бештар аз 55% муҳочирон нақша доранд, ки боз барои кор ба хориҷа равона гарданд ва ё дар хориҷа зиндагӣ намоянд.

Мутобиқи маълумоти Вазорати меҳнат, муҳочират ва шуғли аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар семоҳаи аввали соли 2022 ба Федератсияи Русия 106132 нафар муҳочирони меҳнатиро ташкил намуданд, ки 3,1 баробар зиёд нисбат ба ҳамин давраи соли 2021 аст. Шумораи баргашти муҳочирони меҳнатӣ бошад, 60337 нафарро ташкил дод, ки ин 2,8 баробар зиёд нисбат ба семоҳаи аввали соли 2021 мебошад³⁷.

³⁶ Куддусов Д. Влияние экономического кризиса в России 2014-2015 годов на мигрантов из Таджикистана и Кыргызстана. [Текст] // Д. Куддусов Душанбе. 2015. С 10.

³⁷ www.migrationinformation.org.ru

Акнун хусусиятҳои муҳоҷирони меҳнатии баргаштаро, ки аз хориҷа берун ё ронда шуданд, таҳлил карда мебароем. Дар байни чунин муҳоҷирон намояндагони синну соли гуногуно аз 20 то 45-сола мушоҳидаро кардан мумкин аст, ки қисми зиёди онҳо дар соҳаи соҳтмон ва савдо фаъолият доштанд. Шумораи асосии муҳоҷирони меҳнатии рондашуда, ки 91,2%-ро ташкил медиҳад, аз мавҷудияти барномаҳои давлатӣ оид ба қӯмак расонидан ба онҳо ҳангоми баргаштан ба ватан хабар надоштанд. Ба ин нигоҳ накарда, қисми зиёди муҳоҷирони рондашуда бо нишондоди 80% аз барномаҳои хизматрасони давлатӣ истифода карда тавонистанд. Зоро муҳоҷирони меҳнатии рондашуда доимо барои гирифтани маълумот ба Ҳадамоти муҳоҷират муроҷиат мекунанд ва ин идораи давлатӣ тавассути марказҳои мусоидат ба муҳоҷирон роҳҳои хизматрасонии давлатиро ба онҳо фахмонда медиҳад.

Зиёда аз 55% муҳоҷирони меҳнатии рондашуда дар дохили мамлакат бо ҷои кор таъмин карда шуданд, ки ин нисбат ба муҳоҷирони озод баргашта (40%) дар ҳаҷми 15% зиёд аст. Муҳоҷирон бо он касбу коре, ки дар хориҷа фаъолият доштанд, бо кор таъмин гардианд.

Вобаста ба таҳлили гузаронидашуда, хусусиятҳои байни ду категорияи муҳоҷирони меҳнатии баргашта, яъне нафарони озодомада ва нафарони рондашуда муайян карда шуд, ки он воқеяти имрӯза ва зухуроти нави баргашти муҳоҷирони меҳнатиро инъикос менамояд.

Баргаштани оммавии муҳоҷирони кишварамон ва ҳолати иҷтимоию иқтисодии ҳозираи онҳоро дар дохили мамлакат бо хусусиятҳои гуногун муқоиса ва баҳодиҳӣ кардан мумкин аст, ки чунин хусусиятҳо вазъи воқеии ҷомеаро нишон дода метавонанд.

Аз ин хотир, Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон бо дарназардошти афзалиятнок будани масъалаҳои муҳоҷирати меҳнатӣ ва баргашти муҳоҷирони меҳнатӣ дар ҷомеа ва зарурати ба танзим овардани он дар сатҳи давлатӣ, тайи ду даҳсолаи охир маҳзани қонунгузории худро дар ин самт ба амал овард ва якчанд қонунҳои санадҳои меъёрии ҳуқуқиро қабул кард, аз он ҷумла:

-Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи муҳоҷират» аз 1 декабри соли 1999, №881 бо дарназардошти тағириу иловаҳо дар солҳои 2002, 2007, 2011, 2015;

-Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 9 июни соли 2001, №242 «Дар бораи Консепсияи муҳоҷирати меҳнатии шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон ба хориҷа»;

-Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 3 апрели соли 2007, №172 «Оид ба тасдиқи Низомнома дар бораи ҳусусиятҳои иҷозатномадиҳӣ ба баъзе намудҳои фаъолият» бо тағириу иловаҳои минбаъда;

-Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 31 январи соли 2006, №61 «Дар бораи тасдиқи Барномаи муҳоҷирати меҳнатии шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон ба хориҷа барои солҳои 2006-2010»;

-Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 4 октябри соли 2011, №460 Дар бораи тасдиқи «Стратегияи миллии муҳоҷирати меҳнатии шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон ба хориҷа барои солҳои 2011-2015»;

-Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 29 майи соли 2010, №277 «Оид ба тасдиқи Консепсия дар бораи ҷалби ҳамватанони бурунмарзӣ ҳамчун шарикони рушди кишвар», баъдан аз 1 апрели соли 2011, №168 Нақшай чорабиниҳо оид ба татбиқи Консепсияи мазкур ва аз 28 феврали соли 2015, №107 Нақшай чорабиниҳо оид ба татбиқи Консепсия дар таҳрири нав тасдиқ карда шуданд.

Бо мақсади такмили қонунгузории миллӣ, мутобиқи супориши Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва дар ҳамкорӣ бо вазорату идораҳои дахлдори мамлакат, ташкилоту созмонҳои байналмилалӣ ва ғайридавлатӣ, ду лоиҳаи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи муҳоҷирати меҳнатӣ» ва «Дар бораи агентиҳои шуғл» таҳия гардиданд ва ҳоло дар марҳилаи мувофиқа бо идораҳои дахлдори давлатӣ қарор доранд. Такмил додани қонунгузории миллӣ ва дигар санадҳои меъёриву ҳуқуқии соҳавӣ имконият медиҳанд, ки механизмҳои ҳамоҳангсозӣ ва ҳамкориҳои байниидоравӣ дуруст ба роҳ монда шуда, масъалаҳои ҳифзи иҷтимоию ҳуқуқии

муҳочирони меҳнатӣ ва расонидани хизматрасонӣ ба онҳо дар амал татбиқ карда шаванд.

Айни замон бошад, вазъи муҳочирати меҳнатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон начандон хуб аст ва барои ноил гардидан ба натиҷаҳои дилҳоҳ Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистонро лозим аст, ки масъалаҳои ҳалталаби имрӯзаро ҳарчи зудтар ҳаллу фасл намояд, зоро равандҳои муҳочират сол аз сол пурзӯр гардида, метавонанд ба ҳолати иҷтимоию иқтисодӣ ва баъдан ба вазъи сиёсии давлат низ таъсири манғӣ расонанд.

Кишварҳои тараққикардаистода ба монанди Тоҷикистон, Қирғизистон, Ӯзбекистон, Украина, Молдова, Арманистон, ки дар давраи иқтисодиёти бозорӣ қарор доранд, ҷиҳати ҳалли саривактии душвориҳо дар соҳаи муҳочират ва дар сатҳи давлатӣ идора кардани равандҳои он бояд тадбирҳои ҷиддӣ андешанд. Зоро дар давраи талаботи ҷаҳонишавӣ ва шиддат ёфтани вазъи иқтисодию иҷтимоӣ бо назардошли дигаргуниҳои сиёсӣ дар саҳнаи ҷаҳон, ба ин кишварҳо барои иҷрои доираи васеи масоили дорои хусусияти давлатӣ дошта як муддати кӯтоҳ чудо карда шудааст ва аз он бояд самаранок истифода бурд. Барои давлатҳои зикргардида ва аз он ҷумла Ҷумҳурии Тоҷикистон низ, дар амал ҷорӣ намудани волоияти қонун бо назардошли пешгирии ҳолатҳои коррупсионӣ, пеш аз ҳама, дар байни соҳторҳои давлатӣ ва пойдор намудани обрӯю нуфузи мамлакат дар сатҳи байналмилалӣ ниҳоят зарур мебошад. Дар ин ҷода ба мақсад мувоғиқ аст, ки нақши муҳочирони меҳнатӣ ва ҳамвatanони бурунмарзӣ, инчунин шахсиятҳои мӯътабари миллат дар дохил ва хориҷи кишвар баланд бардошта шуда, онҳо бевосита дар рушди иқтисодию иҷтимоии ҷомеа ҷалб карда шаванд.

Бо дарназардошли ба амал омадани бӯхрони молиявию иқтисодӣ дар минтақа ва ҳавфи баргашти оммавии муҳочирони меҳнатии кишварамон аз Федератсияи Русия, ки метавонад ба вазъи иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва сиёсии мамлакат таъсири манғӣ расонад, инчунин ҷиҳати мӯътадил гардонидани вазъи баамаломадаи иқтисодию иҷтимоӣ дар мамлакат 5 феврали соли 2015 таҳти №50 қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи нақшай

чорабиниҳо оид ба пешгирии таъсири хатарҳои эҳтимолӣ ба иқтисодиёти миллӣ» қабул карда шуд.

Хучҷати мазкур дар баробари пешгирии ҳолатҳои ғайричашмдошти эҳтимолӣ ва пайиҳам ҳал намудани масъалаҳои гуногуни иқтисодию иҷтимоӣ, инчунин якчанд чорабиниҳоро нисбати бо кор таъмин кардани муҳочирони меҳнатии баргашта дар дохили ҷумҳурӣ, таъмини ҳифзи иҷтимоии онҳо, фаро гирифтани ба омӯзиши касбҳои нави замонавӣ ва супоридани шаҳодатномаҳо оид ба малакаҳои касбии муҳочирони меҳнатӣ, такмил додани қонунгузорӣ барои ба танзим овардани муҳочирати меҳнатии шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон ва дигар масъалаҳои ҳалталабро пешбинӣ намудааст.

Қарори болозикри Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон вазорату идораҳои ҷумҳурӣ, мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатии ВМКБ, вилоятҳо, ш.Душанбе ва шаҳру ноҳияҳои тобеи ҷумҳуриро вазифадор менамояд, ки чорабиниҳои дар нақша зикргардиدارо дар муҳлатҳои муқарраршуда ҳаллу фасл намуда, доир ба иҷрои саривактии он ҳар семоҳа ба Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон маълумоти муфассал пешниҳод намоянд.

Масъалаҳои баргашти муҳочирони меҳнатӣ ва ҳамгирои онҳо дар ҷамъият дар Стратегияи миллии муҳочирати меҳнатии шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон ба хориҷа дар давраи солҳои 2011-2015, ки бо қарори Ҳукумати мамлакат аз 4 октябри соли 2011, №460 тасдиқ шуда буд, низ пешбинӣ шуда буданд ва дар яке аз бандҳои он иҷрои чорабинии зерин дарҷ карда шудааст: «...ташкил кардани механизми ҳамгироии муҳочирони баргашта ба иқтисодиёти мамлакат, баланд бардоштани фаъолияти иқтисодии аъзоёни оилаи муҳочирони меҳнатӣ тавассути омӯзиши касбӣ, тиҷоратӣ, ҷудо кардани қарзҳои хурд ва фаро гирифтани ба худишғолии расмӣ, коркард ва татбиқи лоиҳаҳои иқтисодӣ бо мақсади баланд бардоштани сатҳи зиндагӣ ва паст кардани сатҳи камбизоатии муҳочирони меҳнатӣ, коркарди пакети лоиҳаҳои иҷтимоӣ барои ҷалб намудани сармоягузорон».

Яъне, маълум мегардад, ки Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон қӯшиш намуда истодааст, то ҳадди имкон душвориҳои муҳочирони меҳнатии баргаштаро ҳаллу фасл намояд, лекин иқдомҳои Ҳукумати ҷумҳурӣ на ҳама вақт пайравони худро пайдо мекунанд. Муҳлати ичрои Стратегияи болозикр соли 2015 ба охир расид ва ҳоло Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 дар самти муҳочират қабул карда шудааст, ки дар он инъикоси масъалаҳои муҳочирати меҳнатӣ ва баргашти онҳо арзёбӣ карда шудааст. Бояд қайд намоем, ки аз соли 2000-ум сар карда (давраи оғози муҳочирати меҳнатӣ) ва то ин ҷониб мақомоти ваколатдори давлатӣ оид ба муҳочират дар симои Вазорати меҳнат, муҳочират ва шуғли аҳолӣ доимо ва пайдарҳам санадҳои меъёрию ҳуқуқиро дар сатҳи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон коркард ва қабул менамояд, ки сиёсати пешгирифтаи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар самти муҳочират оид ба муҳочирони меҳнатӣ ва аъзои оилаи онҳо ба манфиат мебошад.

Ҳамзамон, қайд кардан бамаврид аст, ки дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи муҳочират» мағҳуми «муҳочирони меҳнатии баргашта» дарҷ нашудааст ва мо ба мақсад мувоғиқ медонем, ки ин гуна мағҳумро аввалин маротиба муайян карда шавад. **Инақ, ба ақидаи мо «Муҳочирони меҳнатии баргашта - ин шахсоне мебошанд, ки муҳлати муайян дар хорича фаъолияти кориро ба амал меоварданд ва бо сабаби риоя накардани қонунгузории давлати қабули муҳочирон, ба ватан баргардонида – берун ё ронда мешаванд».**

Баъзе аз олимон ва коршиносон мағҳуми «муҳочирони меҳнатии баргашта»-ро бо мағҳуми «реэмигрантҳо» ҳаммаъно ва монанд ҳисоб менамоянд, ки мағҳуми охирин дар қисми 20 моддаи 1-и Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи муҳочират» оварда шудааст. Дар Қонуни мазкур мағҳуми «реэмигрантҳо» - ба Ватан баргашти шахси дар эмигратсия буда дарҷ гардидааст ва ҳамзамон, бояд қайд кард, ки мағҳуми «эмигратсия» аз як кишвар ба дигар кишвар сафар карданро бо мақсади зисти доимӣ дар назар дорад. Мағҳуми «муҳочирони меҳнатии баргашта» бошад, аниқ

шахрвандонеро дар назар дорад, ки бо мақсади амалӣ намудани фаъолияти кории муваққатӣ ба дигар кишвар равона мегардад ва бо сабаби риоя накардани қонунгузории давлати қабули муҳочирон, ба кишвари худ баргардонида мешавад.

Илова бар он қайд кардан лозим аст, ки нисбати «реэмигрантҳо» қарори мақомоти суд дар бораи рондан ва ё баргардонидани онҳо ба кишвари интиқолдода қабул карда намешавад ва ин шахсҳо метавонанд озодона ва дар муҳлатҳои дилҳоҳ рафтуомад намоянд. Аммо «муҳочирони меҳнатии баргашта» ба рӯйхати «манъшудагон»-и кишвари қабули муҳочирон ворид карда мешаванд ва ҳукуқ надоранд, ки аз 3 то 5 сол ва дар мавридҳои алоҳида то 10 сол ба ҳудуди ин давлат доҳил шаванд.

Мафхумҳои «реэмигратсия» ва «эмигратсия» дар нашрияи байналхалқии Глоссарии истилоҳҳо дар соҳаи муҳочират оварда шудаанд³⁸ ва онҳо бо мафхуми нав коркардшудаи «муҳочирони меҳнатии баргашта» ҳаммаъно ва монанд нестанд. Чунин мафхум дар дигар давлатҳо ҳоло коркарду расман қабул карда нашудааст ва аз ин хотир он аввалин маротиба дар таҳқиқоти илмии кишвари мо истифода бурда шудааст.

Чунин хulosабарорӣ намудан мумкин аст, ки раванди баргашти муҳочирони меҳнатӣ ба зиёд гардидани шумораи аҳолии қобили меҳнат ва норасоии ҷойҳои корӣ бо маоши арзанда дар ҳудуди давлатҳои интиқолдиҳандай муҳочирон, бӯҳрони демографӣ дар баъзе аз кишварҳои тараққикардаи дунё ва ниёз доштани онҳо ба захираҳои меҳнатӣ, инчунин ба ин монанд омилҳои табиӣ вобастагӣ дорад ва он ба ҷараёни муҳочирати байналхалқӣ ва ивазшавии тамоюлҳои муҳочират таъсири бевоситай ҳудро мерасонад.

³⁸ Глоссарий терминов в области миграции. [Текст] // Международное миграционное право. МОМ. Женева. -2005.-С.68-90.

1.3. Танзими равандҳои муҳочириат дар шароити афзоиши ҳаракати байналхалқии қувваи корӣ

Таҷрибаҳои байналхалқӣ нишон медиҳанд, ки барои ба танзим овардани равандҳои муҳочириати меҳнатӣ дар шароити афзоиши ҳаракати байналхалқии қувваи корӣ, ҳалли якчанд масъалаҳои аввалиндарава зарур мебошад ва ҳамаи онҳо пайдарҳамии худро дошта аз якдигар вобаста мебошанд. Яъне, масъалаҳои калидӣ ба монанди интихоб ва татбиқи сиёсати самараноки муҳочириатӣ, такмили санадҳои меъёрию ҳуқуқии миллӣ ва қабули қонунҳои муосир дар самти муҳочириати меҳнатӣ, таъмини ҳифзи ҳуқуқу манфиатҳои муҳочирон ва аъзои оилаи онҳо, рушди низоми муассисаҳои қасбомӯзӣ ва оммавӣ фаро гирифтани муҳочирон барои омӯзиши забонҳои хориҷӣ ва қасбҳои рақобатпазир дар бозори меҳнати ҷаҳонӣ, инчунин дигар масъалаҳои зарурӣ бояд дар маҷмӯъ ҳаллу фасл гарданд.

Бинобар ин, дар давоми масъалаи танзими равандҳои муҳочириат тазаккур додан лозим аст, ки рушди ҳамкориҳои давлатию ҳусусӣ яке аз воситаҳои аз байн бурдани мушкиниҳо дар соҳаи муҳочириат мебошад. Айни замон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон қулли масъалаҳоро оид ба ҳифзи ҳуқуқу манфиатҳои муҳочирон дар дохил ва хориҷи мамлакат, омӯзиши муҳочирон ба қасбу ихтисосҳои замонавӣ ва забонҳои хориҷӣ, бурдани корҳои иттилоотию фаҳмондадиҳӣ дар маҳалҳо, нашр намудани маводҳои чопӣ бо намуди буклету плакатҳо, сафарбар намудани муҳочирони меҳнатӣ ба хориҷа, таъмини ҳуқуқи муҳочирон дар мурофиаҳои судӣ ва доир ба дигар масъалаҳои ҳалталаб асосан идораҳои давлатӣ кору фаъолият мебаранд, ки ин гуна ҳолат ба сиёсати имрӯзai давлатҳои хориҷи дуру наздик, ки дар самти муҳочириат ба муваффақиятҳо ноил гардидаанд, ҷавобгӯй ва қобили қабул нест. Зоро барои ба танзим овардани равандҳои муҳочириат, иҷрои якчанд вазифаҳои зерин низ ҳалталаб мебошанд, аз ҷумла: ҷорӣ намудани

механизми мусири ҳамкориҳои давлатио хусусӣ ва татбиқи сиёсати давлатӣ дар соҳаи муҳочират, тақсимоти баробарона ва дурусти вазифаҳо бо ҷалбу иштироки фаъолонаи бахши хусусӣ дар ҳалли мушкилиҳои муҳочират, рушди ҳамкориҳои байниидоравию байнидавлатӣ, бештар ҷалб намудани шарикони иҷтимоӣ дар ҳалли мушкилоти муҳочират ва ба ин монанд вазифагузорио ҳамкориҳои судманд яке аз роҳҳои ноил гардидан ба мақсадҳои гузошташуда ҷиҳати танзими равандҳои муҳочират ба ҳисоб меравад.

Сарчашма: аз тарафи унвонҷӯ таҳия шудааст.

Расми 1.3.1. -Механизми идорақуни равандҳои муҳочирати меҳнатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон

Аз расми 1.3.1. бармеояд, ки бо мақсади танзими равандҳои муҳочират, муҳочирати меҳнатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ҳалли душвориҳои идора кардани ҷараёни он дар шароити афзоиши ҳаракати байналхалқии қувваи корӣ, ки бевосита ба вазъи иқтисодию иҷтимоии мамлакат таъсири худро мерасонад, Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистонро лозим аст, бо ҷалби ҳамаи табақаҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ ҷорабиниҳоро марбут ба қабули стратегия ва

барномаи давлатӣ оид ба ҳалли масъалаҳои муҳочирати меҳнатӣ мавриди амал қарор дихад. Зоро танҳо бо иштироки мақомотҳои иҷроияи ҳокимияти давлатӣ ва бе ҷалби олимону коршиносони ботаҷриба, кор карда баромадани стратегияю барномаи давлатии дурнамо, ки тавонад сиёсати самараноки давлатиро ҷиҳати танзими равандҳои муҳочират мавриди амал қарор дихад, ғайриимкон мебошад.

Айни замон, дар қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон даҳҳо ҳазор нафар муҳочирони меҳнатии баргашта будубош доранд ва нисбати ҷалби онҳо ба фаъолияти доимии корӣ, омӯзиш ва бозомӯзӣ ба қасбҳои замонавӣ, чудо кардани заминҳои наздиҳавлигӣ ва қарзҳои имтиёзном, фаро гирифтан ба қӯмаки иҷтимоӣ ва ҷиҳати ҳалли дигар масъалаҳо, мақомотҳои давлатӣ бояд ҷораҳои амалӣ андешанд. Татбиқ намудани ҷораҳои зарурии давлатӣ имконият медиҳанд, ки механизмҳои амалисозии тадбирҳо доир ба идора кардани равандҳои муҳочирати меҳнатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити афзоиши ҳаракати байналхалқии қувваи корӣ, ки таъмини амнияти зехнӣ миллиати тоҷик ва нигоҳ доштани мутахассисони бомаърифат яке аз тадбирҳои зарурии давлатӣ ба ҳисоб меравад, татбиқи амалии худро пайдо намояд.

Муҳочирати байналхалқии қувваи корӣ метавонад ҳам бо сабабҳои иқтисодӣ ва ҳам бо сабабҳои ғайрииқтисодӣ амалӣ карда шавад. Ба сабабҳои ғайрииқтисодӣ ҳолатҳои сиёсӣ ва динӣ, муттаҳидӣ ва ҷудошавии давлатҳо, бадбахтӣ ва оғатҳои табиӣ, ҷангҳо ва рӯйдодҳои экологӣ, инчунин ба вуҷуд омадани ҳолатҳои шаҳсӣ дохил шуда метавонанд. Ҳамаи ин гуна сабабҳои номбаршудаи ғайрииқтисодӣ ва бисёр дигарҳо вазъияти қалони ҳаракати қувваи кории байналхалқиро ба амал меоваранд ва дар охир онҳо ба оқибатҳои иқтисодӣ дучор мегарданд. Ин гуна оқибатҳо ба муҳочирати байналхалқии қувваи корӣ хос мебошанд ва чунин ҳаракати муҳочирон бо

мақсадҳои иқтисодӣ дар мадди аввал аз фарқияти ҳаҷми пардоҳти музди меҳнат дар байни кишварҳо дониста мешавад³⁹.

Дар натиҷаи муҳоҷирати байналхалқии захираҳои меҳнатӣ ба хориҷа, ҷойивазкунии моли маҳсуси сифатдошта – ҳаракати қувваи корӣ ба амал меояд. Фарқияти муҳими он аз дигар молҳо дар он аст, ки қувваи корӣ худ омили истеҳсолқунандай ҳамаи дигар молҳо мебошад. Кишваре, ки қувваи кориро ба хориҷа интиқол медиҳад, дар навбати худ аз пардоҳти қисме аз маблағҳои гузаронидашудаи муҳоҷирон ба доҳили мамлакат баҳраманд аст. Дар шароити барзиёд будани захираҳои меҳнатӣ дар бисёр кишварҳои дунё, баровардани қувваи корӣ ба хориҷа шиддати бекориро дар доҳили мамлакат паст менамояд ва воридшавии асьори хориҷиро аз дигар давлатҳо таъмин месозад. Лекин, аз дигар тараф, баромада рафтани қувваи кории баландиҳтисос ба паст гардидани иқтидори технологи кишварҳои интиқолдиҳанда ва коҳиш ёфтани сатҳи умумии илмию маърифатӣ оварда мерасонад⁴⁰.

Қисми муҳими муносибатҳои иқтисодии умумиҷаҳониро муҳоҷирати байналхалқии қувваи корӣ ташкил медиҳад. Ҳаракати байналхалқии қувваи корӣ – ин ҷойивазкунии байналхалқии қувваҳои корӣ бо мақсади иваз кардани ҷойи зист ва беҳтар намудани вазъи молиявию моддии шахс мебошад, ки он ду ҷараёни ба яқдигар муқобилро дорад: эмигратсия ва иммигратсия. Ин гуна ҳаракати бисёртарафаи қувваҳои корӣ бозори меҳнати байналхалқиро ташаккул медиҳанд, ки он дар навбати худ чунин бозори меҳнатро дар сатҳи давлатҳо ва минтақаҳо муттаҳид менамояд. Дар ин гуна вазъияти ба амаломада маҳз ҷараёни муҳоҷирати меҳнатӣ сабабгори ташкилшавии бозори меҳнати байналхалқӣ мебошад⁴¹.

³⁹ Ульмасов Р.У. Миграция и рынок труда России и Таджикистана. Проблемы и перспективы. [Текст] учебник. // Р.У Ульмасов., Ольга Парфенцева. Душанбе: 2010.- 256 с.

⁴⁰ Ульмасов Р.У. Миграция и рынок труда России и Таджикистана. Проблемы и перспективы. [Текст] учебник. // Р.У Ульмасов., Ольга Парфенцева. Душанбе: 2010.- 256 с.

⁴¹ Еgerport.ru/articles/mirecon/laboir.htm/ Рабочая сила. Международная миграция рабочей силы

Бозори меҳнати байналхалқӣ қисми чудонашавандай хоҷагии ҷаҳонӣ ба ҳисоб меравад. Рушди самараноки иқтисодиёти дилҳоҳи давлат танҳо дар асосӣ иштироки фаъолонаи он дар тақсимоти байналмилалии меҳнат ва таъмини ҳаракати озоди қувваи корӣ ба даст меояд. Таъмини ҳаракати озоди қувваи корӣ ба истифодаи самараноки он мусоидат намуда алоқаҳои давлатҳоро дар соҳаи илм, маориф, иттилоот вусъат мебахшад. Ҷумҳурии Тоҷикистон вақте, ки истиқлолияти ҳудро ба даст овард, иштирокчии фаъоли равандҳои ҷаҳонӣ гардид. Он тамоми соҳаҳои иқтисодиву иҷтимоии давлатро дар бар гирифта, имконияти рушди ҳамкориҳои қишварро бо давлатҳои ҷаҳонӣ фароҳам овард. Чунин болоравии дараҷаи кушоди иқтисодиёт пеш аз ҳама ба рушди равандҳои ҳамгироӣ ва баландравии сатҳи қувваи кориро ба вуҷуд овард. Дар замони муосир гурӯҳҳои гуногуни ҳамгироӣ дар ҷаҳон рушд менамояд, ки фаъолияти онҳо қисми зиёди давлатҳои мутараққиро фарогир мебошад. Ҷумҳурии Тоҷикистон низ ҳамчун як субъекти комилҳуқӯқ дар ин гурӯҳ иштирок намуда, дар баробари дигар давлатҳо дар ташаккулёбӣ ва рушди бозори ҷаҳонии меҳнат саҳми ҳудро мегузорад. Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳангоми иштирок дар равандҳои ҷаҳонишавӣ метавонад мисли дигар давлатҳои ҷаҳон ба таъсири баъзе мушкилотҳои иқтисодӣ ва сиёсӣ рӯ ба рӯ гардид.

Махсусан равандҳои ҷаҳонишавӣ ба рушди равандҳои муҳочирант мусоидат намуданд, ки дар баробари омили муҳими рушди иқтисодиёти давлат будан оқибатҳои муайяни иҷтимоиро низ доранд. Ҳусусиятҳои хоси равандҳои муҳочиранти меҳнатии байналхалқӣ дар замони муосир ба андешаи мо чунинанд:

- 1.Бо вусъат авҷ гирифтани равандҳои муҳочирант сабаби пайдоиши «миллати муҳочир» гардида, аз лиҳози ҷуғрофӣ хоси тамоми рӯи замин гардид;
- 2.Тағиیرёбии соҳтори анбуҳҳои муҳочирант вобаста ба тақозои бозори меҳнат;
- 3.Рушди нобаробарии равандҳои муҳочирант ва соҳтори номуайяни муҳочиранти ғайриқонунӣ ва афзоиши муҳочиранти иҷборӣ.

Вобаста ба афзоиши равандҳои муҳоҷирати меҳнатӣ дар ҷаҳон инҷунин камшавии шумораи аҳолии қобили меҳнат дар давлатҳои мутараққӣ масъалаи ҳичрати қувваи корӣ ҳоси тамоми давлатҳо гардид.

Бо дарназардошти фикру мулоҳизаҳои зикргардида қайд намудан мумкин аст, ки ҳаракати байналхалқии қувваи корӣ бо маъни томи худ ҷойивазкунӣ ё қӯчидани аҳолии қобили меҳнатро аз як давлат ба давлати дигар бо сабабҳои иқтисодӣ ва ё дигар сабабҳо вобаста ба қувваи корӣ ифода менамояд. Барои дарк намудани рушди тамоюли ҳозираи ҳаракати байналхалқии қувваи корӣ ва қушодани масъалаҳои таъсири иқтисодиёти ҷаҳонишавӣ зарур аст, боз якчанд душвориҳо истода гузарем, ки он дар нимаи дуюми асри XX дар самти муносибатҳои инсон, табиат ва ҷамъиятҳои иҷтимоӣ ба амал омада буданд.

Дар ин самт тазаккур бояд дод, ки давомнокии раванди мутобиқшавӣ, қобилияти дарҳол ёфтани кор ва сатҳи даромади муҳоҷирони меҳнатӣ аз якчанд омилҳо вобастагӣ дорад. Ин омилҳо чунинанд⁴²:

1. Дониш ва таҳассуснокӣ. Корфармоён дар мамлакати қабулкунанда медонанд, ки дониши хуб ва таҳассуси баланд гарави кори пурмаҳсул ба ҳисоб меравад ва ин гуна мутахassisони соҳа метавонанд душвортарин корҳои самти соҳаро ба анҷом расонда фоидай хуб ба корхона оранд. Ба ғайр аз он, корфармо вақте мутахassisи соҳаро ба кор қабул менамояд ягон ҳароҷоти иловагӣ барои омӯзонидан сарф накарда дарҳол натиҷаашро мегирад. Барои ҳамин дар ҳамаи соҳаҳо дониш ва таҳассуснокӣ дар ҷараёни мутобиқшавӣ ва сатҳи даромади муҳоҷирати меҳнатӣ таъсири худро мерасонад. Муҳоҷири меҳнатии донишманд ва таҳассуснок метавонад аз ҳисоби маҳорати худ бисёртар даромад ба даст оварда ба қишвари ҳеш маблағи зиёд ирсол намояд, ки ин ҷараёни мутобиқшавии осон дар самти муҳоҷирати меҳнатии ў ба шумор меравад. Аммо дар ин самт муҳоҷирони меҳнатии дорои дониши нокифоя ва дониши кофӣ надошта бисёр ба назар мерасанд, ки ба ҳар гуна шароити кор ва музди меҳнати паст розӣ буда,

⁴² Султонов З Регулирование миграционных процессов и вопросы социальной защиты внешних трудовых мигрантов. Монография / З. Султонов, Л.Ф. Солиева.- Душанбе: «РТСУ», 2020. 178 с.

асосан муҳочирони ғайриқонуниро ташкил медиҳанд. Дар натиҷа ҳимояи иҷтимоии муҳочирони меҳнатии ғайриқонунӣ аз тарафи мақомотҳои давлатии интиқолдиҳанд ва қабулкунанда ғайриимкон мебошад. Муҳочирони меҳнатии ғайриқонунӣ, ки дар давлати қабулкунанда қарор доранд бештар хавфи поймолқуни ҳуқуқҳо, ба даст наовардани музди меҳнат ва авфшавӣ (ронда шудан)-ро доро мебошанд. Аммо муҳочирати меҳнатии берунаи дорои дониши нокифояи қувваи корӣ барои Ҷумҳурии Тоҷикистон тарафи мусбатро низ доро мебошад. Бояд қайд кард, ки аз ҳисоби муҳочирони меҳнатии дорои дониши нокифоядошта сатҳи бекорӣ дар бозори меҳнати дохила паст шуда ҳаҷми идрорпулии иҷтимоии бекориро аз буҷети давлатӣ коста мегардонад, ки аз ин ҳисоб қисми маблағҳои буҷетии пайдошуда ба дигар мақсадҳои ёрии иҷтимоӣ равона мегарданд.

2. Ҷинс ва маданият. Имрӯзҳо занҳои дар хориҷа кор карда истода нисбат ба мардҳо мушкилиҳои зиёдро рӯ ба рӯ мешаванд, инчунин табъизи маданият низ ба назар мерасад. Ҳамаи ин суст шудани мутобиқшавӣ, кам будани музди меҳнат дар байни занони муҳочири меҳнатӣ ба назар мерасад ва корфармо наметавонад чунин шахсиятҳои фарҳанги паст ва одатҳои қаблӣ доштаро ба кор қабул қунад. Дар солҳои охир афзоиши босуръати қувваи корӣ дар байни занон мушоҳида мешавад. Занҳои муҳочир асосан дар корҳои каммузд ба монанди зарфшӯӣ дар ошхонаҳо, фаррошӣ дар ташкилотҳо, рӯбанда фаъолият мебаранд. Шумораи камтарини занон дар корҳои музди зиёд дошта ба монанди фирмажо, клиникаҳо, дар соҳаи хизматрасонӣ кор ва фаъолият мебаранд. Ин категорияи коргарон муҳочирони меҳнатии доимӣ ба ҳисоб рафта, заминаи ташаккули диаспораҳои тоҷиконро дар Федератсияи Русия ташкил медиҳанд.

3. Доистани забон. Ин саволи муҳим барои муҳочирони меҳнатӣ ба ҳисоб меравад. Беҳбудии самти кор ва сатҳи даромаднокӣ аз доистани забон вобастагии калон дорад. Муҳочири меҳнатӣ, ки забони давлатӣ қабулкунандаро хуб медонад, ба худ эҳтиром дорад ва ба корҳои хуб қабул шуда маблағи баландро ба даст оварда ва ба ватани худ бештар маблағ интиқол менамояд. Дар ин самт доистани забони русӣ дар мактабҳо

махсусан дар деҳот муҳим мебошад. Муҳочирони меҳнатии аз деҳот ба кор рафта забони русиро ба таври коғӣ намедонанд барои он, ки дар ин ҷойҳо омӯзиши забони русӣ дар сатҳи паст қарор дорад, омӯзгорони забони хориҷӣ кам ба назар мерасанд.

4. Шароити қабул ва ҷойгиркунӣ. Ин муаммо дар якҷоягӣ ва муташаккилии кишварҳои қабулкунанда ва интиқолдиҳанда ҳалли худро дар асоси тамоми санаду қонунҳо ва ҳуҷҷатгузориҳои тарафайн, шароитҳои муътадили қабул ва ҷойгиркуни мӯҳочирон ҳаллу фасли худро дарёфт карданаш мумкин аст. Дар асоси аз тарафи кишварии қабулкунанда мӯҳайё кардани шароитҳои мутобиқшавӣ оид ба вазъияти иҷтимоию иқтисодии кишварҳои қабулкунандай мӯҳочирони меҳнатӣ, дигар масъалаи қабул дар дараҷаи байнидавлатӣ бояд чораҳои ҳамкориро нисбати мӯҳочирони меҳнатӣ дар шароити нахи зист бояд дар назар дошт. Ба ин чораҳо банақша гирифтани равандҳои ҷараёни мӯҳочиратӣ, амалӣ намудани назорат аз болои ҳаракати мӯҳочирони меҳнатӣ ва роҳ надодан ба гурӯҳи мӯҳочирони тасодуфиро ворид кардан мумкин аст. Гайр аз ин набояд берун аз танзими масъалаҳои омӯзиши забон, қонунҳо ва санадҳои меъёриву ҳуқуқии давлатҳои қабулкунандаро фаромӯш кард. Ин масъалаҳо қисми шароити қабулкунии сохторҳои мутасаддии ҳам давлатҳои қабулкунанда ва ҳам давлатҳои интиқолдиҳандаи мӯҳочирони меҳнатиро ташкил медиҳад.

Рушди босуръати ҷаҳонишавии иқтисодиёти ҷаҳонӣ ва рушди тамоюл, ки ба ҳамаи низоми хоҷагии ҷаҳон дар якҷоягӣ бо ҳаракати байналхалқии қувваи корӣ таъсир расонид, баъд аз ҷангӣ дуюми ҷаҳон сар шуда буд. Дар он давра се марҳилаи ба вучуд омадани ҷаҳонишавӣ қайд карда мешавад, ки асоси гузариш ба дигар марҳила ин сатҳи ивазшавии ҷаҳонишавӣ дар иқтисодиёти ҷаҳонӣ таҳти таъсири рушди қувваҳои истеҳсолкунанда ва тағиیرёбии бузурги ҷамъиятӣ-сиёсӣ мебошад. Ин гуна тағиирёбӣ дигаргуншавии сифатиро дар равандҳои ҳаракати байналхалқии қувваи корӣ ба амал овард.

Қонуният ва сабабияти давраи аввали ҷаҳонишавӣ, ки аз қисми дуюми солҳои 40-ум то охири солҳои 60-уми асри XX-ро дар бар мегирифт, пеш аз

ҳама инқилоби илмӣ–техникӣ ва аз байн рафтани низоми мустамликадорӣ ба ҳисоб меравад. Инқилоби илмӣ–техникӣ омили муҳими рушди ҳаракати байналхалқии қувваи корӣ дар солҳои 50-60-уми асри XX гардид, зоро аз як тараф давлатҳои тараққикардаи капиталистӣ бо истифода аз афзалиятҳои инқилоби илмӣ–техникӣ талаботро ба қувваи корӣ зиёд мекарданд, аз тарафи дигар бошад, рушди нобаробари иқтисодиёти давлатҳо пурзӯр мегардид ва аҳолии кишварҳои «чаҳони сеюм» ба хориҷа барои дарёftи кор равона мегардиданд.

Ҳаракати байналхалқии қувваи кориро дар давраи асрҳои XX-XXI ҳамчун муҳочирати дохилиқитъавӣ баҳодиҳӣ менамоянд, ки он Кореяи Шимолӣ ва Ҷанубӣ, Амрико, Африқо ва Аврупоро дар бар мегирифт. Сабаби интиҳоби қитъаҳои номбурда, пеш аз ҳама, наздикии ҷуғрофӣ ва ҳамчунин, наздик будани дин ва забони муюшират мебошад.

Афзоиши муҳочирати дохилиқитъавӣ барои давлатҳои Аврупо аҳамияти қалон дошт, зоро ба ғайр аз кишвари Олмон, инчунин кишварҳои Фаронса, Белгия, Швейцария ва дигар давлатҳои Аврупои Ғарбӣ ва Шимолӣ қабулкунандаи муҳочирон гардиданд. Дар давлатҳои Аврупо иқтисодиёт босуръат афзоиш меёфт, лекин вазъи демографӣ тезутунд гашт. Давлатҳои аз ҷиҳати иқтисодӣ камтар тараққикарда, вале бо аҳолии зиёду қувваи кории гайритахассусии Аврупо ба монанди Туркия, Италия, Юнон, Испания, Португалия ва Югославия ба давлатҳои интиқолдиҳандаи аҳолӣ табдил ёфтанд. Ин гуна вазъият дар назди ду ғурӯҳи давлатҳои Аврупо вазифаҳои муайянро мегузошт, ки онҳоро бояд тавассути баимзорасонии қарордоду созишиномаҳои байниҳукуматӣ ҳаллу фасл менамуд.

Хислати ҷаҳонишавии рушди иқтисодиёти ҷаҳонӣ ва алоқаи байнидавлатӣ аз як тараф ва фарқияти рушди иқтисодӣ, иҷтимоӣ, маданиӣ ва сиёсӣ аз тарафи дигар, ҳангоми вусъат ёфтани мухолифат дар низоми ҷаҳонӣ маҷмуи сабабҳои муҳочиратро муайян мекунанд, ки он омилҳои таъсиркунандаи зиёд дорад ва серҳаракатии чойивазқунии аҳолиро дар бар мегирад.

Давраи дуюми ташаккулёбии ҷаҳонишавӣ ба солҳои 70-80-уми асри XX дахл дорад. Дар ин даҳсолаҳо равандҳои ҷаҳонишавӣ таҳти таъсири инқилоби технологӣ ва иттилоотӣ, инчунин тағйирёбию дигаргуншавӣ дар кишварҳои Аврупои Шарқӣ ва гузариши Ҳитой ба иқтисодиёти бозоргонӣ рушд мейёфтанд. Ин гуна тамоюлҳо сабабгори васеъ намудани бозори ҷаҳонӣ ва пурзӯру вазнин гардидани муносибатҳои байнидавлатӣ дар иқтисодиёти ҷаҳонӣ гардиданд.

Афзоиши ҳаракати байналхалқии қувваи корӣ аз Ҷануб ба Шимол шиддати «ихрои ақлҳоро» аз давлатҳои камбагал зиёд гардонид. Мисол, кишвари Гана аз 60% духтурони худ маҳрум гашт, ки онҳо солҳои 80-уми асри гузашта таълим гирифта буданд. Зиёда аз 600 ҳазор мутахассисон аз кишварҳои Африқо дар нимаи дуюми солҳои 80-ум мухочир шуданд. Даҳҳо ҳазор донишҷӯёни Ҷопон, Кореяи Ҷанубӣ, Тайван ва Гонконг барои таҳсил ба давлатҳои тараққикарда равона шуданд ва баъдан ба ватани худ барнагаштанд.

Давраи сеюми рушд ва ташаккули ҷаҳонишавии иқтисодиёти ҷаҳонӣ солҳои 90-уми асри XX сар шуд ва то давраи ҳозира давом дорад, ки дар ин муддат ҳамаи ҳочагии ҷаҳонӣ хислати нави ҷаҳонишавиро қабул намуда истодаанд. Дар ин ҷо ду омили асосиро, ки ба ҳаракати байналхалқии қувваи корӣ таъсири бузург расонидаанд, қайд кардан зарур аст. Якум, ин зиёд кардани рушди босуръати технологӣ ва иттилоотӣ. Дуюм, пароконда шудани собиқ давлати ягонаи Шуравӣ ва тағйирёбии ҳудудҳои он. Танҳо дар натиҷаи пошҳӯрии Иттиҳоди Шуравӣ миқдори мухочирони байналхалқӣ дар ҷаҳон 27 млн. нафар зиёд гардид⁴³.

Аз нуқтаи назари М. Кастельс шабакаи ҷаҳонишавии ҳаракати байналхалқии қувваи корӣ натиҷаи инқилоб дар соҳаи технологияҳои иттилоотӣ мебошад, ки таҳкурсии моддии ҷаҳонишавии иқтисодиётро ба

⁴³ Eerort.ru/articles/mirecon/labour.htm

амал овард, яъне пайдоиши низоми иқтисодии нав, ки аз пештараи он фарқият дорад⁴⁴.

Дар чаҳони муосир хислати чаҳонишавии рушди иқтисодиёти чаҳонӣ ва алоқаи байналхалқӣ дар масъалаи ҳаракати байналхалқии қувваи корӣ дида мешавад. Ҳамаи ин дигаргуниҳо бояд дар сиёсати муҳоҷирати давлатҳо қайд карда шавад ва инчунин, дар фаъолияти нави омилҳои таъсирбахш ба равандҳои муҳоҷирати байналхалқии қувваи корӣ низ ба назар гирифта шавад. Сабабҳои муҳоҷирати байналхалқии қувваи корӣ метавонанд гуногун бошанд. Тайи солҳои охир зиёдтар нақши ин равандро сабабҳои иқтисодӣ аз қабили ҷустуҷӯи кор, зиёд кардани даромад, сатҳи зиндагӣ ва ғайраҳо муайян мекунанд. Давомнокии бекорӣ, ки дар баъзе қишварҳои камтараққикарда дида мешавад, омили асосии шиддат ёфтани муҳоҷират мебошад. Ҷараёни муҳоҷирати меҳнатӣ асосан аз қишварҳои камтараққиёфта ба қишварҳои аз ҷиҳати саноатӣ тараққиёфта равона мегардад, зеро дар ин қишварҳо шароити ҳалли масъалаҳои иқтисодию иҷтимоӣ бо назардошти сатҳи баланди зиндагии шаҳрвандон вучуд дорад ва ин ба он нигоҳ накарда, ки қисми зиёди онҳо мутахассисони варзида намебошанд. Ҳамзамон, дар қишварҳои рӯ ба тараққӣ ва собиқ қишварҳои Иттиҳоди Шуравӣ, ки дар он сатҳи бекорӣ баланд ва музди меҳнат паст мебошад, ҳоҳишмандони зиёд вучуд доранд, ки чунин ҷойҳоро ишғол намуда, душвориҳои молиявии оиласвиро ба қадри ҳол ҳал намоянд.

Таҷрибаҳо нишон медиҳанд, ки муҳоҷирати қувваи корӣ метавонад ҳам барои давлатҳои интиқолдиҳанда ва ҳам барои давлатҳои қабулкунандай муҳоҷирон фоидабахш бошад. Барои давлатҳои алоҳида интиқоли қувваи корӣ ба хориҷа манбаи муҳими воридшавии маблағҳо мебошад, ки ин гуна маблағҳо доимо дар намуди пулий гузаронида шуда, ба оилаҳои муҳоҷирон ва ҳангоми баргашти ҳуди муҳоҷирон аз хориҷа ба ватан, миқдори маблағҳои асьори хориҷиро зиёд мегардонанд.

⁴⁴. Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество и культура. [Текст]: научная и учебная литература // Пер. с англ. под науч. ред. О. И. Шкарата. -Москва: ГУ ВШЭ. 2000. -80-81 с.

Аз ин сабаб яке аз омилҳое, ки ба раванди муҳоҷирати меҳнатӣ таъсир мерасонад, ин интиқоли пулӣ ба ҳисоб меравад. Анбуҳи мазкур ҳар чӣ бештар ҳамчун шакли иштирок барои кишварҳои қабулкунанда, дар азnavтақсимкуни даромадҳо, паст кардани сатҳи нодорӣ ва таъминоти болоравии иқтисодӣ дар кишварҳои бавучудоии муҳоҷирон эътироф мегардад. Мутобиқан, муҳоҷирати байналхалқии иқтисодӣ ба як воситаи ҳамкории муштарак байни давлатҳои бештар мутараққӣ ва давлатҳои рӯ ба тараққӣ табдил меёбад, вақте аввалинҳо ба дуввумӣ ҷойҳои корӣ ва имконияти ба даст овардани музди меҳнат дар кишварҳои худро фароҳам меоранд, дуввуминҳо бошанд, ба аввалинҳо қувваи корӣ, ки онҳо эҳтиёҷ доранд, пешниҳод менамоянд.

Дар намуди умумӣ интиқоли пулии муҳоҷирон ҳамчун маблағҳое, ки аз ҷониби муҳоҷирон ба ватан, ба оилаву дӯстонашон фиристода мешаванд, метавонанд муайян карда шаванд ва вобаста ба ин, аз ҷониби ирсолкунандагон талаботе ба миён намеояд (дар тафовут аз анбӯҳҳои молиявии дигар). Соли 2007 интиқоли пулии расман бақайдгирифташуда маблағи 318 млрд. долл. ИМА-ро дар бар гирифт, маблағи бо Федератсияи Русия фиристодашуда дар муқоиса бо 206 млрд. долл. дар соли 2006 - 240 млрд.долл.-ро ташкил дод⁴⁵. Ҳачми интиқоли пулии дуввум аз нишондиҳандаҳои соли 1995 баландтар буд. Афзоиши босуръати анбӯҳи пулӣ дар шакли интиқоли пулии муҳоҷирон аз рӯи якчанд омилҳо ба вуҷуд омад: нахуст, баъзе беҳтариҳо дар соҳаи бақайдгирий; сониян, пурзӯр намудани назорат дар соҳаи интиқоли ғайрирасмӣ; саввум, пастшавии қурби доллари амрикоӣ ба баландшавии ҳамарзиши долларии интиқол аз Аврупову Ҷопон боис гардид. Аз соли 2001 то соли 2005 танҳо аз ҳисоби чунин аснод интиқол метавонист ба 7% афзун гардад»⁴⁶.

Аз аввали соли 2019 то нимаи моҳи июли 2019 муҳоҷирони меҳнатӣ ба Ҷумҳурии Тоҷикистон нисбат ба ҳамин давраи соли пешин ба миқдори 195

⁴⁵ www.tj.sputniknews.ru

⁴⁶ Бабаев А.А. Современные проблемы качественных характеристик трудящихся мигрантов Таджикистана [Текст] / А.А. Бабаев, Г.Х. Гулямова // «Экономика Таджикистана». Душанбе. 2019. №2. С.14

млн. доллар кам маблағ интиқол доданд, ки ин 14,8 % аз маблағҳои интиқоли соли гузашта кам мебошад.

Мутобиқи ҳисботи Бонки Миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шаш моҳи аввали соли 2020 шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ватан 999 млн. доллар маблағ интиқол намуданд, ки нисбати ҳамин давраи соли 2019 – 174 млн. доллар кам аст.

Кам шудани интиқоли пулӣ аз ҳисоби муҳочирони меҳнатӣ ба ивазшавии қурби асъор дар мамлакат таъсири худро расонд, ки мо онро то ҳоло дар низоми бонкӣ мушоҳида карда метавонем⁴⁷.

Бонки ҷаҳонӣ дар соли 2020 камшавии рекордии интиқоли маблағҳо аз муҳочиронро дар таърихи навтарин пешгӯӣ мекунад. Аз рӯи арзёбииҳо, дар соли 2020 тафтиши музди меҳнат ва шуғли муҳочирон 20 дарсадро ташкил медиҳад. Агар дар соли 2019 ҳаҷми умумии интиқоли маблағҳо аз муҳочирон дар ҷаҳон 554 миллиард долларро ташкил медода бошад, пас дар соли ҷорӣ интиқоли маблағҳо ба мамлакатҳои дорои сатҳи паст ва миёнаи даромадҳо ба 445 миллиард доллари американӣ баробар мегардад⁴⁸.

Интиқоли маблағҳои муҳочирони меҳнатӣ сарчашмаи муҳими даромадҳо барои иқтисоди Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад. Аз соли 2014 то соли 2019 шахсони воқеӣ тавассути низоми бонкдорӣ аз хориҷи кишвар ба ҷумҳурӣ қариб 13 миллиарду 925 миллион доллари ИМА интиқол додаанд. Ҳадди баландтарини воридоти маблағҳо ба соли 2014 – 3 млрду 854 млн. доллар рост меояд. Ин дар ҳолест, ки теъдоди муҳочирони меҳнатӣ 670836 нафарро ташкил медод. Аз ҳаҷми умумии маблағҳои интиқолёфта 95 дарсади он аз Федератсияи Русия ба Ҷумҳурии Тоҷикистон ворид мегардад. Ҳар сол муҳочирони меҳнатии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҳудуди 20 то 50 дарсади музди меҳнати дар Федератсияи Русия бадастовардаи худро ба хона ирсол менамоянд. Ҳаҷми интиқоли маблағҳо аз Федератсияи Русия ба мамлакатҳои ИДМ дар моҳи апрели соли 2020 ба андозаи 11% кам гардид. Ҳамзамон,

⁴⁷ www.tj.sputniknews.ru

⁴⁸ www.tj.sputniknews.ru

интиқоли маблағҳо аз мамлакатҳои ИДМ ба Федератсияи Русия дар муқоиса бо моҳи январ ба 47% афзоиш ёфт⁴⁹.

Ба ақидаи коршиносон, интиқоли ками маблағ маънои камшавии воридоти асьори хориҷиро дорад, бинобар ин, сарбории бекурбашавии пули миллӣ-сомонӣ меафзояд, нарҳҳо ба молҳои истеъмолӣ ва саноатӣ, инчунин таваккали воридкуни онҳо ба мамлакат меафзоянд, нарҳҳо ва талабот ба молҳои содиротии Ҷумҳурии Тоҷикистон – пахта, арзиз, металлҳои маъданӣ коҳиш меёбад, эҳтимолияти бадшавии вазъи фаъолнокии бонкӣ бар асари ҳароҷот ба соҳаи тандурустӣ ва даромадҳои бадастнаомада аз ҳисоби воридоти андозӣ ва бочӣ вуҷуд дорад. Бо сабаби он ки 95 дарсади муҳоҷирони меҳнатӣ аз Ҷумҳурии Тоҷикистон дар Федератсияи Русия кор мекунанд, коҳишёбии ҳаҷми интиқоли маблағҳо ба бахши хизматрасонӣ, ки ҳиссаи он дар иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон беш аз 40 дарсадро ташкил медиҳад, таъсири фавқуллодаи номусоид мерасонад.

Қайд кардан зарур аст, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон имкони афзоиши қатъии истеъдоди шаҳсони корҷӯ вуҷуд дорад, зеро ки на фақат муҳоҷирони меҳнатии баргашта, балки ҳешони муҳоҷирон низ дар натиҷаи камшавии андозаи интиқоли маблағҳо дар чустуҷӯи кор мешаванд.

Аз рӯи гуфтаҳои профессор Улмасов Р.У. даромадҳои пулии муҳоҷирон манбаи маблағгузориҳои зиёд маҳсуб меёбад: «Қисмати зиёди маблағҳое, ки аз ҷониби муҳоҷирон кор карда мешавад, ба маблағгузорӣ табдил меёбад. Таҳқиқот нишон дод, ки на камтар аз 16%-и музди меҳнати ҳосилшуудаи муҳоҷирон ба ҳариди мошинаҳои сабукрав ва борбардор, захираҳои дигари моддӣ, барои ташкили корхонаҳои хурд маблағгузорӣ шудааст. Маҳз ана ҳамин маблағҳо барои бунёди беш аз 100 ҳаз. адад ҷойҳои корӣ дар савдои чакана ва 65 ҳаз. адад ҷойҳои корӣ дар низоми нақлиёти мусоғиркашӣ ва алоқа асоси молиявӣ барпо намуданд. Илова бар ин, айни замон дар дехоти мамлакат соҳтмони манзилҳои истиқоматӣ, НБО-и (ГЭС) хурд, таъмир ва

⁴⁹ Ҳисботи Ҳадамоти муҳоҷирати Ҷумҳурии Тоҷикистон, солҳои 2014, 2015, 2016, 2017, 2018, 2019, 2020.

ободонии роҳҳои дехот, хатти қубурҳои обиву пулҳо (кӯпрук), аз худ кардани қитъаҳои на он қадар калони замин, бунёди корхонаҳои савдо ва таъминоти онҳо бо молҳо ба роҳ монда шудааст. Ҳамаи ин, асосан, аз ҳисоби интиқоли пулӣ анҷом пазируфта истодааст»⁵⁰.

Маълумотҳои омории ҷолиб мавҷуданд, ки ба нақши интиқоли пулӣ дар иқтисодиёти ҷумҳурӣ роҳу воситаҳои ҷиддиро талаб доранд. «Аз рӯи нишондиҳандаи томи воридшавии маблағҳои пулии муҳоҷирон кишварҳои Аврупои Шарқӣ ва Осиёи Марказӣ ба радифи пешсафони ҷаҳонӣ дохил намешаванд. Онҳо ба таври назаррас ба давлатҳои зерин, чун Ҳиндустон (71 млрд), Ҷин (60 млрд), Филиппин (26 млрд), Мексика (22 млрд), Нигерия (21 млрд) ва Миср (20 млрд) гузашт намудаанд. Вобаста ба ин, аз рӯи нишондиҳандаҳои нисбӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Қирғизистон даҳнафараи пешсафони ҷаҳониро сарварӣ мекунанд, Ҷумҳурии Молдова ва Ҷумҳурии Арманистон бошанд, мутобиқан, ҷойҳои 5 ва 6-умро ишғол менамоянд»⁵¹.

Ба ғайр аз он, маблағҳои ба ватан интиқолдиҳандаи муҳоҷирон ба оилаи онҳо имконият медиҳад, ки сатҳи истеъмолиро зиёд намоянд, ҳавасмандии рушди истеҳсолотро баланд гардонанд ва шароити дар кишвари худ ҳал кардани маҷмӯи масъалаҳои иқтисодию иҷтимоиро фароҳам оваранд. Дар радифи мавзуи ҳаракати байналхалқии қувваи корӣ бояд қайд кард, ки муҳоҷирон ҳангоми амалий намудани фаъолияти меҳнатии хориҷӣ таҳассуси нави қасбири азҳуд менамоянд ва таҷрибаю дониши баландро ба даст меоранд, ки ин гуна иқтидори инсонӣ метавонад дар рушди мамлакат саҳмгузор бошад. Ҷумҳурии Тоҷикистон айни замон кишвари интиқолдиҳандаи қувваи корӣ ба ҳисоб меравад ва омӯхтану дар амал истифода бурдани таҷрибаи давлатҳои пешқадам дар ин самт, барои пешбуруди ҷомеаи шаҳрвандӣ ва расидан ба мақсадҳои давлатӣ оид ба танзими равандҳои муҳоҷират ва равона намудани ин гуна самти

⁵⁰ Ульмасов Р.У. Миграция и рынок труда России и Таджикистана. Проблемы и перспективы. [Текст] учебник. // Р.У Ульмасов., Ольга Парфенцева. Душанбе: 2010.- 256 с.

⁵¹ Миграции и денежные поступления от работающих за границей граждан. Восточная Европа и бывший Советский Союз. / Под ред. Али Мансура и Брайса Куиллина.-Всемирный банк, 2007.-С 25.

афзалиятноки чомеаи шаҳрвандӣ барои рушди иқтисодию иҷтимоии мамлакат мебошад.

Хулоса оид ба боби якум

Дар назарияи муҳоҷирати меҳнатии байналхалқӣ олимону коршиносон ҷараёни ҳаракати қувваи кориро бештар дар фарқияти сатҳи вожеи музди меҳнати миёна дар кишварҳои гуногун мебинанд. Ба ин гуна муқаррарот боз ҷунин қонунияти табиии инсонро илова кардан мумкин аст, ки муҳоҷирони меҳнатӣ дар интиҳоби худ озод мебошанд ва онҳо бештар ба он кишварҳое равона мегарданд, ки дар он ҷо кафолатҳои иҷтимоӣ таъмин қарда шаванд, гарчанде муҳоҷирони меҳнатӣ дар кишвари будубош ба ҳар гуна душвориҳо ва ҳатарҳои ғайричашмдошт дучор мегарданд.

Олимону муҳаққиқон қайд менамоянд, ки раванди муҳоҷират дар дунё ва аз он ҷумла дар Ҷумҳурии Тоҷикистон низ тайи даҳсолаҳои охир ба шакли ҷаҳонишавӣ мубаддал гаштааст ва ҷараёни он вобаста ба омилҳои сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ, демографӣ ва экологӣ дар асри XXI пурзӯр мегардад. Аз ин лиҳоз, давлатҳои интиқолдиҳанда ва қабулкунандай муҳоҷиронро лозим аст, ки сиёсати самаранок ва ҳамкориҳои судмандро дар самти муҳоҷират татбиқ намоянд. Ҳамзамон бояд тазаккур дод, ки доир ба ҳалли масъалаи мазкур ва зухуроти наъ дар самти муҳоҷирati меҳнатӣ, ки ба баргашти шумораи зиёди муҳоҷирон аз хориҷа вобастагӣ дорад, қабул ва иҷрои тадбирҳои иловагӣ аз тарафи мақомотҳои даҳлдори давлатӣ заруранд. Зоро, ин самт садҳо ҳазор нафар муҳоҷирони меҳнатӣ – шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон ва аъзои оилаи онҳоро дар ҷараёни муҳоҷирati байналхалқии қувваи корӣ қарор додааст ва ин миқдори зиёди шаҳрвандон нигарони қабули барномаю стратегия ва дигар қарорҳои даҳлдори давлатӣ мебошанд, ки онҳо тавонанд танзими равандҳои муҳоҷирatро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон амалӣ намоянд ва некӯаҳволии муҳоҷирони меҳнатӣ ва аъзои оилаи онҳоро беҳтар гардонанд.

БОБИ 2. ТАҲЛИЛИ ВАЗЪИ МУОСИРИ МУҲОЧИРАТ ВА ЗУҲУРОТИ НАВИ БАРГАШТИ МУҲОЧИРОНИ МЕҲНАТӢ

2.1. Таҳлили вазъи мусоири муҳочирати меҳнатӣ ва таъсири он ба ҳолати демографии кишвар

Дар асри XXI муҳочирати аҳолӣ ба шакли ҷаҳонишавӣ мубаддал гаштааст ва милионҳо одамон дар кишварҳои гуногун таъсири муҳочиратро эҳсос менамоянд. Он дар ду самт ба иқтисодиёт таъсир мерасонад: нахуст, шароитҳои иқтисодиву иҷтимоиро дар кишвар беҳтар менамояд, сониян, қасодиву таназзул ва нобаробариро дар кишвар метавонад пурзӯр намояд. Ин гуна таъсиррасонии иқтисодӣ ҳамзамон вазъи иҷтимоӣ ва сиёсии давлатҳоро ҳалалдор карда метавонад ва вобаста ба он, ҳолати демографӣ ва бозори меҳнат дигаргун мегардад.

Бояд қайд намоем, ки то аввали солҳои 2000-ум раванди баргардонидани гурезаҳо ва муҳочирони иҷбории Ҷумҳурии Тоҷикистон ба анҷом расид ва зиёда аз 1 млн. нафар шаҳрвандони кишварамон дар ҷойҳои муқимиҳуд ҷо ба ҷо карда шуданд. Лекин, оқибатҳои ҷангӣ хонумонсӯз ва муносибати горатгаронаи баъзе афроди нобакор, ки қисми зиёди корхонаҳои истеҳсолӣ ва дигар ташкилоту идораҳоро аз кор бароварда буданд, имконияти дар дохири мамлакат дарёғти ҷойҳои кории арзанда ва шароити ҳӯронидану пӯшонидани оилаҳои шаҳрвандонро маҳдуд карда буданд. Бо ин сабаб, қисми зиёди шаҳрвандони баргардонидашуда маҷбур буданд боз хонадони ҳудро тарқ карда, ба давлатҳои хориҷа барои пайдо кардани ҷойҳои корӣ ва таъмин намудани оилаҳояшон равона гарданд.

Дар таърихи навини Ҷумҳурии Тоҷикистон мо тағйирёбии як намуди муҳочирати аҳолиро ба намуди дигар бо иштироки садҳо ҳазор нафар шаҳрвандон мушоҳида менамоем ва ин раванд бо дарназардошти зиёд будани қувваҳои қобили меҳнат ва мавҷуд набудани миқдори зарурии ҷойҳои кории доимӣ бо маоши арзанда, вобаста аст. Ҷумҳурии Тоҷикистон аллакай се даҳсола бо масъалаҳои муҳочирати меҳнатӣ машғул аст ва дар ин муддат шароиту

имконият пайдо нашуд, ки 1 млн. нафар шаҳрвандони ба ватан баргашта аз тарафи давлат дар дохили кишвар бо кори доимии арзанда таъмин карда шаванд. Гарчанде дар асоси Барномаҳои давлатии мусоидат ба шуғли аҳолӣ ҳар сол дар дохили мамлакат тақрибан барои 150-200 ҳазор нафар шаҳрвандон ҷойҳои нави корӣ таъсис дода мешаванд, лекин ин шумораи ҷойҳои нави корӣ барои ҳамаи шаҳрвандони бекори кишвар басандад нест ва мушкилиҳои бозори меҳнати дохилӣ бо норасоии ҷойҳои корӣ барои садҳо ҳазор нафар қувваи қобили меҳнат аз як сол ба соли дигар мегузарад. Ҳалли масъалаи мазкур ба вазъи пурзӯри иқтисодии мамлакат ва созмону рушд додани соҳаи истеҳсолоти миллии кишвар вобастагӣ дорад, ки ичрои ин гуна вазифаҳо даҳсолаҳоро дар бар мегирад.

Масъалаҳои муҳочирати меҳнатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар баробари масъалаҳои истиқлолияти энергетикӣ, баромадан аз ҳалқаи коммуникатсионӣ, таъмини амнияти озуқаворӣ ва саноатикунонии босуръати мамлакат, яке аз афзалиятҳои муҳим ба ҳисоб рафта, ҳалли саривақтии худро талаб менамояд. Зоро, раванди муҳочирати меҳнатии хориҷӣ барои шаҳрвандони кишварамон мисли дигар давлатҳои хориҷи дуру наздик ҳусусияти ҷаҳонишавиро гирифтааст ва муҳочирони меҳнатӣ нигарони он ҳастанд, ки мақомотҳои даҳлдори давлатӣ ҷиҳати таъсис додани ҷойҳои кории арзанда, ба шуғли доимӣ фаро гирифтан ва доир ба таъмин намудани ҳифзи ҳуқуқу манфиатҳои онҳо ҷораҳои зарурӣ меандешанд.

Мутобики ҷадвали 2.1.1-и дар поён овардашуда, мумкин аст, тамоюли рафти муҳочирони меҳнатӣ – шаҳрвандони кишварамонро ба хориҷа дар давраи солҳои 2003 – 2020 муайян кард.

Мутобики ҷадвали 2.1.1. маълум аст, ки дар давоми солҳои 2003-2013 тамоюли афзоишёбандай муҳочирати меҳнатии беруна ба назар мерасад ва шумораи муҳочирон аз 347556 нафар дар соли 2003 то 799698 нафар дар соли 2013 зиёд гардидааст. Аз соли 2014 то инҷониб бо сабабҳои ивазшавии сиёсати муҳочират дар ҷаҳон ва дигаргун гаштани қонунгузории баъзе давлатҳои қабули муҳочирон, шумораи рафти муҳочирони меҳнатии кишварамон ба хориҷа то 30% коҳиш ёфтааст.

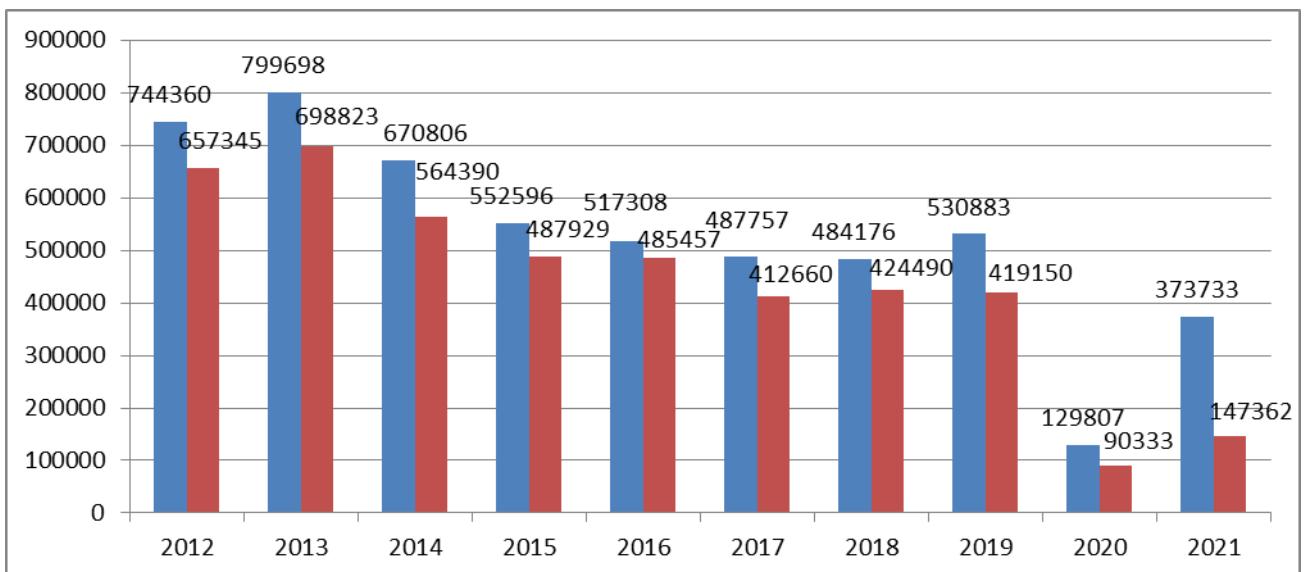
**Чадвали 2.1.1.-Маълумот оид ба муҳоҷирати меҳнатии шаҳрвандони
Ҷумҳурии Тоҷикистон ба хориҷа дар давраи солҳои 2003 – 2020**

Солҳо	Шумораи муҳоҷирони меҳнатии равонагардида (ҳазор нафар)	Аз он ҷумла занон (шумора ва %)
2003	347556	18907 (5,44%)
2004	420622	19769 (4,7%)
2005	412123	23449 (5,69%)
2006	609316	30039 (4,93%)
2007	573953	36732 (6,4%)
2008	646298	41363 (6,4%)
2009	677414	48367 (7,14%)
2010	736446	62229 (8,45%)
2011	750391	86745 (11,56%)
2012	744360	87090 (11,7%)
2013	799698	100875 (13,6%)
2014	670806	106456 (15,87%)
2015	552596	64653 (11,7%)
2016	517308	81838 (15,82%)
2017	487757	68285 (14 %)
2018	484176	64395 (13,3%)
2019	530883	77508 (14,6%)
2020	129807	19530 (15%)

Сарчашма: Омори солонаи демографӣ. Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.2021 С 43.

Инчунин, омили дигаре низ ба назар мерасад ва он мутаассифона ба зиёдшавии муҳоҷирати меҳнатӣ аз тарафи занони кишварамон даҳл дорад. Аз ҷадвали 2.1.1. дида мешавад, ки солҳои 2003-2010 муҳоҷирати меҳнатии занони Тоҷикистон ба хориҷа аз 4 то 8%-ро ташкил медод. Лекин баъд аз солҳои 2011 ва то соли 2020 аз шумораи умумии муҳоҷирони меҳнатии кишварамон занон 14-15%-ро ташкил медиҳанд ва ин гуна ҳолат боиси нигаронист. Сабаб дар он аст, ки миқдори зиёди муҳоҷирони меҳнатӣ аз ҳисоби мардон ба рӯйхати «манъшудагон»-и Федератсияи Русия ворид карда шудаанд ва онҳо ҳукуқ надоранд дар давоми 3-5 сол ба ҳудуди ин кишвар дохил гарданд. Ҷунин вазъият занони кишварамонро водор месозад, ки барои таъминоти моддии оилаҳои худ ба хориҷа равона гарданд.

Ҳамзамон ба мақсад мувоғиқ аст, ки маълумот оид ба рафтумади муҳоҷирони меҳнатӣ-шаҳрвандони кишварамон дарҷ карда шавад ва он вазъи воқеии афзоиши ҷараёни муҳоҷирати байналхалқиро ифода менамояд.

Сарчашма: Маълумоти Хадамоти мухоцирати Ҷумҳурии Тоҷикистон, солҳои 2012-2021.

Диаграммаи 2.1.1.- Маълумот оид ба рафтуомади мухоцирони меҳнатии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи солҳои 2012-2021⁵²

Аз диаграммаи дар боло зикргардида маълум мегардад, ки рафтуомади ҳарсолаи мухоцирони меҳнатии кишварамон зиёда аз як миллион нафарро ташкил медиҳад ва ин ҷараён бо мурури вақт иваз мегардад. Яъне, то соли 2013 раванди мухоцирати меҳнатӣ ба хориҷа афзоишёбанда буд ва баъд аз соли 2014 то соли 2020 он, асосан, ба раванди пастшаванд тағйир ёфт. Лекин соли 2021 шумораи рафтуомади мухоцирони меҳнатӣ боз афзоиш ёфт ва он солҳои минбаъда суръат меёбад, зоро ҷараёни мухоцирати меҳнатӣ дар асоси қонунияти табиии худ амалӣ мегардад. Ба чунин тарз ҳар сол аз Ҷумҳурии Тоҷикистон ба хориҷа садҳо ҳазор нафар шаҳрвандони кишварамон барои анҷом додани фаъолияти корӣ равона мегарданد ва ҳар сол миқдори муайяни онҳо, ҷӣ тавре ки дар диаграмма нишон дода шудааст, дар хориҷа боқӣ мемонанд. Чунин вазъият ба ҳолати демографӣ ва иқтисодиёти мамлакат таъсири манғӣ мерасонад, зоро кишварамонро аҳолии қобили меҳнат ва мутахассисони соҳаҳои гуногуни хоҷагии ҳалқ тарқ менамоянд ва пеши роҳи ин гуна вазъияти баамаломадаро тавассути таҳия ва қабул кардани

⁵² Маълумоти Хадамоти мухоцирати Ҷумҳурии Тоҷикистон, солҳои 2012-2021.

барномаҳои ҳавасмандгардонии иқтисодию иҷтимоии давлатӣ гирифтан лозим аст.

Бояд қайд кард, ки дар асоси нишондиҳандаҳои таъсиррасонанда, аз ҷумла, захираҳои меҳнатӣ, аҳолии машғул, шахсоне, ки мақоми бекориро доранд ва шахсоне, ки бо кори доимӣ таъмин шудаанд, ба таври амсилаи математикӣ- иқтисодии коррелятсионӣ ва регрессионӣ таҳлил намуда шуд. (Ҷадвали 2.1.2 ва 2.1.3)

Ҷадвали 2.1.2.- Нишондиҳандаҳои таъсиррасонанда ба ҷараёни муҳочирати меҳнатӣ

Солҳо	Равонагардида (нафар) У	Захираҳои меҳнатӣ (нафар) X1	Аҳолии машғул (нафар) X2	Шахсоне, ки мақоми бекориро доранд (нафар) X3	Шахсоне, ки бо кори доимӣ таъмин шудаанд, (тавассути Хадамоти шуғли аҳолӣ (нафар) X4
2012	744360	4796000	2291000	52342	35374
2013	799698	4859000	2307000	53870	37903
2014	670806	4983000	2325000	55502	38911
2015	552596	5111000	2380000	51122	37911
2016	517308	5224000	2384000	53087	39067
2017	487757	5326000	2407000	49662	49480
2018	484176	5427000	2426000	47522	63115
2019	530883	5521000	2463000	48967	76374
2021	373773	5723000	2530000	54600	78293

Сарчашма: таҳияи унвонҷӯ дар асоси маълумотҳои оморӣ.

Ҷадвали 2.1.3.- Таҳлили мултикоррелятсионии байни нишондиҳандаҳо

	X1	X2	X3	X4
X1	1	0,989382649	-0,344258617	0,908524785
X2	0,989382649	1	-0,281704755	0,906124024
X3	-0,344258617	-0,281704755	1	-0,34615135
X4	0,908524785	0,906124024	-0,34615135	1

Сарчашма: таҳияи унвонҷӯ дар асоси маълумотҳои оморӣ.

Аз ҷадвалҳои ҳосилшудаи 2.1.3. аён аст, ки танҳо нишондиҳандаҳои X2 ва X3 ба У таъсирнок мебошанд. Агар вобастагии У-ро аз нишондиҳандаҳои X2 ва X3 таҳқиқ намоем, яъне муодилаи регрессионии вобастагии байни У ва нишондиҳандаҳои X2 ва X3-ро дар муҳити ҷадвали электронии MS Excel бо ёрии функцияи «Регрессия»-ро тартиб дода метавонем. Бо ин мақсад аз ҷадвали 2.1.3. нишондиҳандаҳои дуюмдараҷаро истисно намуда, ҷадвали 2.1.4. ҳосил карда мешавад.

Чадвали 2.1.4.-Таҳлили регрессионии раванди мухочират

Солҳо	Равонагардида (нафар) Y	Аҳолии машғул (нафар) X2	Шахсоне, ки мақоми бекориро доранд (нафар) X3
2012	744360	2291000	52342
2013	799698	2307000	53870
2014	670806	2325000	55502
2015	552596	2380000	51122
2016	517308	2384000	53087
2017	487757	2407000	49662
2018	484176	2426000	47522
2019	530883	2463000	48967
2021	373773	2530000	54600

Сарчашма: таҳияи унвончӯ дар асоси маълумотҳои оморӣ.

Натиҷаҳои кори функцияи "Регрессия" дар ҷадвалҳои 2.1.5, 2.1.6 ва 2.1.7 инъикос ёфтаанд.

Чадвали 2.1.5.-Натиҷаҳои таҳлили коррелятсионии раванди мухочират

Коэффициенти ҷамкунандай R	0,916066667
Коэффициенти детерминатсионӣ R-квадрат	0,839178138
Коэффициенти тағйирёбандай детерминатсияи R	0,785570851
Ҳатогии мушоҳидавии стандартӣ R	63504,79786
Миқдори обуна	9

Сарчашма: таҳияи унвончӯ дар асоси маълумотҳои оморӣ.

Чадвали 2.1.6.-Натиҷаҳои таҳлили дисперсионии раванди мухочират

Тавзехот	миқдори дараҷаҳои озодӣ df	Маблағи квадратҳои фарқияти SS	Дисперсия барои 1 дараҷаи озодии MS	Омори Фишер F	Дараҷаи муҳимият
Регрессия	2	1,26262E+11	63131107191	15,65418024	0,004159444
Бақия	6	24197156109	4032859352		
Ҳамагӣ	8	1,50459E+11			

Сарчашма: таҳияи унвончӯ дар асоси маълумотҳои оморӣ.

Чадвали 2.1.7.-Натиҷаҳои таҳлили регрессионии раванди мухочират

Тавзехот	Коэффициенти баробарии регрессия	Муайянкунии стандартии коэффициентҳо	t-омор	Эҳтимолияти ҳатогии α	95 % ҳудудҳои поёни	95% ҳудудҳои болои
	Коэффициент	Ҳатогии стандартӣ			P-Аҳамиятнокӣ	95% поён
У-буриш	4144085,719	953064,9514	4,34816715 6	0,004832193	1812019,794	6476151,643
Тағийирё бандай X 2	-1,58267508	0,303474259	-5,21518723 4	0,001985414	-2,32524984	-0,84010032
Тағийирё бандай X 2	4,098523864	8,608359082	0,47610977	0,650837351	-16,96537199	25,16241972

Сарчашма: таҳияи унвончӯ дар асоси маълумотҳои оморӣ.

Аз чадвали 2.1.6. бармеояд, ки муодилаи регрессия чунин намуд дорад:

$$y=4144085,719-1,58267508 \cdot X_2 + 4,098523864 \cdot X_3$$

Муайянкунии қиматҳои коррелятсияи бисёрченака R ва коэффициенти детерминатсия R²

Аз чадвали 2.1.7. бармеояд, ки

$$R=0,916; R^2 = 0,839.$$

Тафтиши аҳамиятнокии муодилаи регрессияҳо

F-критерияҳои Фишерро татбиқ менамоем.

Қимати воқеии критерияро ҳисоб мекунем:

$$F_{\text{омил}} = \frac{R^2}{1-R^2} \cdot \frac{n-m-1}{m} = \frac{0,839}{1-0,839} \cdot \frac{9-2-1}{2} = 15,63$$

Қимати критикии F-критерияи Фишер F_{крит}-ро муайян менамоем. Барои ин аз функцияи "ФРАСПОБР"-и MS Excel истифода мебарем:

$$\alpha=0,05\text{-сатҳи аҳамиятнокӣ}$$

K1=m=2; K2=n-m-1=9-2-1=6 - шумораи дараҷаҳои озод

дар ин ҷо m-шумораи омилҳо, n- шумораи мушоҳидаҳо;

$$F_{\text{крит}} = \text{ФРАСПОБР}(0,05; 2; 6) = 5,14$$

Азбаски F_{омил}=15,63>F_{крит}=5,14, он гоҳ аз аҳамиятнокии муодилаи регрессионии соҳташуда хулоса мебарорем.

Аз чадвали 2.1.7. бармеояд, ки сатҳи аҳамиятнокии муодилаи регрессия $\alpha=0,0042$ аст, ки он аз сатҳи талаботии $\alpha=0,05$ хурд, аст, пас ин нишон медиҳад, ки муодилаи (модели ҳосилшуда) аҳамиятнок аст.

Тафтиши аҳамиятнокии коэффициентҳои муодилаи регрессия.

Аз t-критерияҳои Стюмент истифода мебарем. Аз чадвали 2.1.5 бармеояд, ки сатҳҳои аҳамиятнокии коэффициентҳои муодилаи регрессия чунин қиматҳоро доранд:

$$\alpha_a = 0,0048; \alpha_{b_2} = 0,002; \alpha_{b_3} = 0,65.$$

Аз ин чо бармеояд, ки параметрҳои а ва b2 бо сатҳи аҳамиятнокии $\alpha=0,05$ аҳамиятнок буда, вале қимати b3 барои сатҳи аҳамиятнокии $\alpha=0,05$ муҳим нест, бинобар ин нишондиҳандай X3-ро аз муодилаи регрессия хориҷ намудан зарур аст. Дар вақти тартиб додани муодилаи регрессияи хаттӣ танҳо бо назардошти нишондиҳандои аҳамиятнокӣ маълум гардид, нишондиҳандай х танҳо X2 мебошад, пас акнун маълумотҳо шакли зеринро мегирад, ки дар ҷадвали 2.1.8. оварда шудааст.

Ҷадвали 2.1.8.- Нишондиҳандои аҳамиятнокии муодилаи регрессияи хаттӣ

Солҳо	Равонагардида (нафар) y	Аҳолии машғул (нафар) X2
2012	744360	2291000
2013	799698	2307000
2014	670806	2325000
2015	552596	2380000
2016	517308	2384000
2017	487757	2407000
2018	484176	2426000
2019	530883	2463000
2021	373773	2530000

Сарчашма: таҳияи унвонҷӯ дар асоси маълумотҳои оморӣ.

Дар асоси маълумотҳои ҷадвали 2.1.8 муодилаи хаттии регрессияро тавассути функцияи «Сервис». Таҳлили маълумотҳо «Регрессия»-и ҷадвали электронии MS Excel тартиб медиҳем.

Ҷадвали 2.1.9.-Таҳлили электронии MS Excel

Регрессияи оморӣ

Коэффициенти ҷамъкунандай R	0,912744364
R-квадрат	0,833102274
R-квадрати ба меъёрдаровардашуда	0,809259742
Ҳатогии стандартӣ	59894,34356
Мушоҳидаҳо	9

Сарчашма: таҳияи унвонҷӯ дар асоси маълумотҳои оморӣ.

2.1.10.-Таҳлили дисперсионӣ

	Df	SS	MS	F	FAҳамият-Нокӣ
Регрессия	1	1,25348E+11	1,25348E+11	34,94185375	0,000592768
Бақия	7	25111326737	3587332391		
Ҳамагӣ	8	1,50459E+11			

Нишондиҳан даҳо	Коэффициентҳо	Хатогии стандартӣ	t-омор	P-Аҳамият Нокӣ	95% поёнӣ	95% болоӣ
Ү-буриш	4453898,111	656758,7231	6,781635256	0,000257472	2900910,507	6006885,716
Тағијрёбандаи X 2	-1,623377772	0,274629145	-5,911163485	0,000592768	-2,272772507	-0,973983036

Сарчашма: тахияи унвонҷӯ дар асоси маълумотҳои оморӣ.

Барои ҳисоби нав ҳосил мекунем: $R=0,913$; $R^2 = 0,833$.

Фомил Сатҳи аҳамиятнокии муодилаи регрессия $\alpha = 0,0006$

Чадвали 2.1.11.-Натиҷаҳои таҳлили регрессионӣ

Тавзехот	Коэффициенти баробарии регрессия	Муайянкуни стандарти коэффициентҳо	t-омор	Эҳтимолияти хатогии α	95% ҳудудҳои поёнӣ	95% ҳудудҳои болоӣ
	Коэффициент	Хатогии стандартӣ			95% поён	95% боло
Ү-буриш	4453898,111	656758,7231	6,781635256	0,000257472	2900910,507	6006885,716
Тағијрёбандаи X 2	-1,623377772	0,274629145	-5,911163485	0,000592768	-2,272772507	-0,973983036

Сарчашма: тахияи унвонҷӯ дар асоси маълумотҳои оморӣ.

Аз ҷадвали 2.1.11. бармеояд, ки $Y=4453898,7231-1,623377772\cdot X_2$

Чадвали 2.1.12.-Натиҷаи пешгӯии таҳлили регрессионӣ

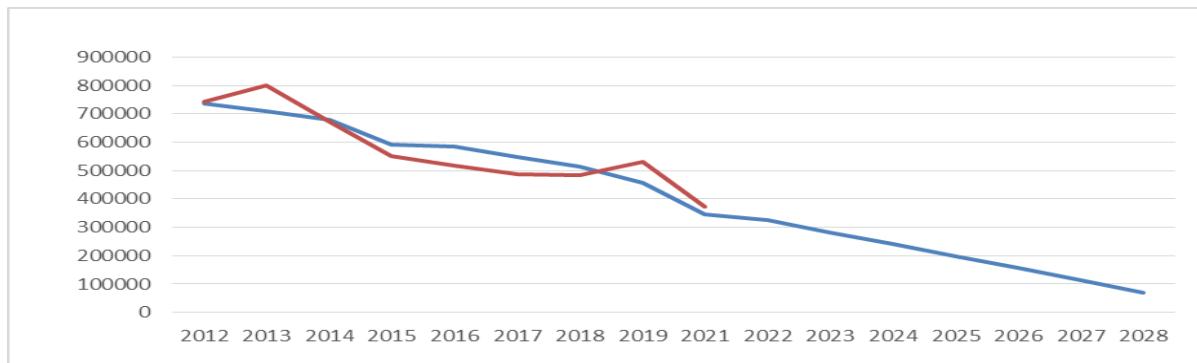
Солҳо	Равонагардида (нафар) Y	Аҳолии машғул (нафар) X_2	У ҳисобкунӣ (нафар)	$ Y - \hat{Y} $ ҳисобкунӣ
2012	744360	2291000	734740	0,0129
2013	799698	2307000	708766	0,1137
2014	670806	2325000	679545	0,0130
2015	552596	2380000	590259	0,0682
2016	517308	2384000	583766	0,1285
2017	487757	2407000	546428	0,1203
2018	484176	2426000	515584	0,0649
2019	530883	2463000	455519	0,1420
2021	373773	2530000	346752	0,0723
2022	324711	2543577	324711	0,0000
2023	282467	2569600	282467	0,0000
2024	240222	2595623	240222	0,0000
2025	197978	2621645	197978	0,0000
2026	155733	2647668	155733	0,0000
2027	113489	2673690	113489	0,0000
2028	71244	2699713	71244	0,0000
Ҳамагӣ				0,7357

Сарчашма: тахияи унвонҷӯ дар асоси маълумотҳои оморӣ.

Акнун барои пешгӯии дурнамо, ҳисоби параметрҳои амсилаи регрессиониро то соли 2028 мегузаронем. Барои ин мақсад, дар навбати аввал вобастагии X_2 аз сол ёфта, қиматҳои ин вобастагиро то соли 2028 муайян

менамоем ва пас аз он аз рӯи амсилаи ҳосилгардида қиматҳои У-ро то соли 2028 муайян менамоем, ки натиҷаҳо дар ҷадвали 2.1.11 оварда шудаанд.

Ҳатогии модел $\bar{A} = 8,17\%$ -ро ташкил медиҳад.

Сарчашма: коркарди ўнвончӯ дар асоси таҳлили гузаронидашуда

Диаграммаи 2.1.2. -Вобастагии шумораи ба муҳочирати меҳнатӣ рафтагон аз солҳо

Ҳисоби амсилаи корреляционӣ ва регрессионӣ маълум гардид, ки ҷараёни муҳочирати меҳнатӣ дар солҳои пешгӯишаванда бо ин нишондиҳандаҳои раванди муҳочиратӣ вобастагӣ дорад.

Яке аз дигар омилҳое, ки тайи ду соли охир раванди муҳочирати байналхалқиро хеле паст намудааст, ин таъсири пандемияи COVID-19 ба тамоюли муҳочирати меҳнатӣ аз Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳисоб меравад. Оқибатҳои иқтисодии буҳронӣ бо COVID-19 алоқаманд, барои муҳочирони меҳнатӣ, инчунин тадбирҳои ҷавобии аз ҷониби ҳукumatҳо қабулгардида, вобаста ба мамлакат ва минтақаҳо тағйир меёбанд ва аз ҳамдигар фарқ мекунанд. Дар шароити маҳдудшавии имконоти иқтисодӣ сатҳи талаботи умумӣ ба меҳнати муҳочирон дар баъзе соҳаҳо паст мегардад, дар дигар соҳаҳо бошад, баръакс боло меравад, ки ин ба соҳаи тандурустӣ ва корҳои мавсимии соҳаи кишоварзӣ даҳл дорад. Азбаски теъдоди зиёди ҷойҳои кории дар ин соҳаҳо пешниҳодшаванда, корҳои муваққатӣ, ғайрирасмӣ ва ҳифзнашавандаро дар назар доранд, дар чунин ҷойҳо пайгирий намудани оқибатҳои иҷтимоӣ-иқтисодии пандемияро барои муҳочирони меҳнатӣ маҳсусан муҳим аст, то ки масъалаҳои ба худ хоси онҳо ҳаллу фасл карда

шаванд ва ҳуқуқҳои онҳо ҳимоя гарданд. Ин ба қонеъ гардонидани талаботи бозори меҳнат ҳам дар давраи кӯтоҳмуддат ва ҳам дар ояндаи дарозмуддат мусоидат менамояд⁵³. Пандемияи коронавирус дар тамоми ҷаҳон ба захираҳои меҳнатӣ зарбай ҷиддӣ расонид: муҳочирони меҳнатӣ бекор монданд ва бар асари сарҳадҳои басташуда ба ватан баргашта наметавонистанд, инчунин вазъ бо он муташанниҷ гардид, ки хориҷиён маҷбур шуданд дар маконҳои хурд бо зичии баланди одамон, ки ҳавфи сироятёбӣ аз COVID-19-ро афзоиш медиҳад, истиқомат кунанд. Тағйироти манғӣ дар иқтисод, соҳаи молия ва баҳшҳои томи иқтисодиёт, ихтикори тезъоди азими коркунандаҳо, дар якҷоягӣ бо азnavtashakkulёбии бозори меҳнат муҳочиронро рӯйрост ошуфта гардонид, ҳаёти онҳоро тағйир дод ва ба ташкилёбии ситетаҷӯиҳои нави иҷтимоӣ оварда расонд⁵⁴.

Барои тасдиқи суханони дар боло гуфташуда нисбат ба таъсири пандемияи коронавирус ба ҷараёни муҳочирати меҳнатии беруна, мо зарур доностем, ки масъалаи мазкурро бо муқоисаи солҳои 2019-2020 таҳлил намоем ва дар асоси ҷадвали навбатии тартиб додашуда бо дарназардошти тақсимоти минтақавии қишварамон кор карда бароем.

Ҷадвали 2.1.13.- Тезъоди муҳочирони меҳнатии аз Ҷумҳурии Тоҷикистон рафта (ҳазор нафар)

№ 6/т	Минтақаҳо	Нимсолаи якуми соли 2019	Нимсолаи якуми соли 2020	Суръати афзоиш дар нимсолаи якуми соли 2020 нисбат ба соли 2019
1.	ВМҚБ	32163	7755	-75%
2.	Вилояти Ҳатлон	207003	55353	-73%
3.	Вилояти Суғд	113029	35819	-68%
4.	Ноҳияҳои тобеи ҷумҳурий	109185	27659	-74,6%
5.	Шаҳри Душанбе	19641	3221	-83,6%
Дар ҷумҳурий		481021	129807	-73,1%

Сарчашма: Ҳисоботҳои Вазорати меҳнат, муҳочират ва шуғли аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон (солҳои 2019 – 2020)

Аз рӯйи маълумотҳои мавҷуда (ҷадвали 2.1.13), тезъоди муҳочирони меҳнатии ба ҳориҷа рафта дар нимсолаи якуми соли 2020 дар муқоиса бо нимсолаи якуми соли 2019 кам гардидааст: ВМҚБ ба 24408 нафар ё беш аз 3 баробар; вилояти Ҳатлон - 151650 нафар ё 2,7 баробар; вилояти Суғд – 77210

⁵³ Аналитическая записка МОТ: Как защитить трудовых мигрантов в условиях пандемии COVID-19. [Текст] //17 04.2020.

⁵⁴ Аналитическая записка МОТ: Как защитить трудовых мигрантов в условиях пандемии COVID-19. [Текст] //17 04.2020.

нафар ё 2 баробар, НТЧ - 81526 нафар ё 2,9 баробар; ш. Душанбе ба 16420 нафар ё худ 5 баробар. Ҳамин тариқ, камшавии аз ҳама бештари муҳочирони меҳнатӣ аз рӯйи минтақаҳои ҷумҳурӣ дар ВМКБ, НТЧ ва ш. Душанбе мушоҳида мегардад⁵⁵.

Баста шудани сарҳадҳо бо сабаби пандемияи COVID-19 ва роҳандозӣ гардиҳани тадбирҳои маҷбурии ҳуднигаҳдории сартосарӣ, ба вазъи муҳочирони меҳнатии аз Ҷумҳурии Тоҷикистон дар Федератсияи Русия қарордошта таъсири хеле манғӣ расонд. Бисёре аз зодагони Ҷумҳурии Тоҷикистон, новобаста ба ҳолати шаҳрвандии ҳуд, ҳоҳ шаҳрванди Федератсияи Русия ҳастанд, ҳоҳ шаҳрванди Ҷумҳурии Тоҷикистон, зарари хеле калони моддӣ ва маънавӣ диданд. Бисёре аз онҳо ҳатто бо чиптай ҳаридай тайёравии ҳуд натавонистанд аз Федератсияи Русия ба Ҷумҳурии Тоҷикистон парвоз кунанд. Ҷорӣ гардиҳани тадбирҳои карантинӣ дар Федератсияи Русия бо сабаби якбора авҷ гирифтани сирояти коронавирус ба коҳишёбии ҳаҷми истеҳсолот ва камшавии талабот ба муҳочирон оварда расонд. Муҳочирони зиёд музди меҳнат ва ҷойи корро аз даст доданд. Талафоти аз ҳама бештарро муҳочирони меҳнатии дар соҳаҳои соҳтмон, хизматрасонӣ, нақлиёт, савдои чакана, хизматрасониҳои меҳмонхона ва тарабхона машгули корбуда, ки фаъолияти онҳо бар асари карантин боздошта шудааст, диданд. Барои бекористии маҷбурий муҳочирон аз ягон имтиёзоти иҷтимоӣ бархурдор намебошанд, зеро ки қонунгузории Русия инро пешбинӣ накардааст. Азбаски бештари муҳочирони меҳнатӣ бо патент дар корхонаҳои хусусӣ кор мекунанд, инчунин онҳое ҳам ҳастанд, ки ба таври ғайрирасмӣ фаъолияти меҳнатии ҳудро пеш мебаранд, аз дарёфти ҷунин имтиёзот маҳрум ҳастанд. Федератсияи Русия тибқи қонун фақат барои кормандони (шаҳрвандони) соҳаи буҷавӣ дар ҳолати ҷорӣ намудани вазъияти фавқулодда маблаг ҷудо мекунад, ки ҷунин вазъият дар Федератсияи Русия айни ҳол вуҷуд надорад.

---

⁵⁵ Ҳисботҳои Вазорати меҳнат, муҳочират ва шугли аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон (солҳои 2019 – 2020).

Вобаста ба давомнокии қоидаҳои худнигаҳдорӣ, муҳоҷирон бар асари ҳолатҳои пардоҳти ҳаққи патент, бақайдгирӣ ва рӯзгузаронии бемаънӣ дар шароити пандемия ранҷ қашиданд. Чунин ҳолат гиреҳи сарбаста мебошад, зоро аз як тараф, бо сабаби он ки муҳоҷирон наметавонистанд, музди меҳнат дарёфт намоянд ва ҳаққи патентҳо ва бақайдгирии худро пардоҳт кунанд, аз тарафи дигар, бо сабаби баста будани сарҳадоти Федератсияи Русия наметавонистанд ба Ватан баргарданд. Ҷанбаи дигари масъалаи мавҷуда тафтишоти зуд-зуди муҳоҷирон ҷиҳати доштани қайд ва патенти онҳо маҳсуб меёфт. Дар ҳолати мазкур муҳоҷирони зиёде натавонистанд бо батартибоварии ҳуҷҷатҳои шахсии худ машғул шаванд ва дар мавриди чунин тафтишҳо барои вайронкуни қонунҳои Федератсияи Русия боздошт гардиданд. Дар речайи худнигаҳдорӣ дар Федератсияи Русия муҳоҷирон дучори вазъи ниҳоят мушкил шуда буданд ва ба дастгирии фаъолона, маҳсусан занону қӯдакон ниёз доштанд.

Бояд қайд намоем, ки дар давоми 20 соли охир зиёда аз 95% муҳоҷирон шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳарсола ба Федератсияи Русия равона мегарданд ва аз ин хотир, ба роҳ мондани ҳамкориҳо бо дигар давлатҳои ҳориҷи дуру наздик имконият медиҳад, ки самти муҳоҷирати меҳнатӣ ба дигар кишварҳо низ нигаронида шавад. Ҳамзамон, тибқи дастуру супоришиҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон, ба ҳамаи вазорату идораҳо, мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ, корфармоёни ватанӣ бевосита аз шакли моликияташон ва ширкатҳои ҳориҷӣ, ки дар қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон фаъолият менамоянд, зарур аст, ҷиҳати дар дохили мамлакат таъсис додани ҷойҳои нави кории арзанда тадбирҳои ҷиддӣ андешида, бо ин мақсад раванди муҳоҷирати меҳнатиро ба ҳориҷа паст намоянд.

Вазъияти муосири муҳоҷиратиро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон маҷмӯи омилҳои иқтисодиву иҷтимоӣ, сиёсӣ, демографӣ муайян месозад. Омилҳои асосии афзуншавии аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон афзоиши табиӣ дар

заминаи тренди демографӣ мебошад. Муҳочират ба миқдори аҳолии мамлакат аз ҷиҳати вазъи демографии кишвар таъсири калон мерасонад. Дар ибтидои солҳои 90-уми асри гузашта рафтани аҳолӣ хеле қувват гирифт. Бахусус солҳои 1992-1993-ро қайд кардан лозим аст, ки дар ин солҳо шумораи бештари аҳолӣ кишварамонро тарқ карданд.

Чадвали 2.1.14.- Аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон

Солҳо	Ҳамаи аҳолӣ (ҳаз. наф)	Аз он ҷумла, ҳаз. нафар		60 %	
		Шаҳр	дехот	шаҳр	дехот
1897 (ба 9 феврал)	1014,0	69,0	945,0	6,8	93,2
1914 (дар охири сол)	1034,4	95,2	939,2	9,2	90,8
1926 (аз рӯи барӯйхатгирии аҳолӣ ба 17 декабр)	1032,2	106,0	926,2	10,3	89,7
1939 (аз рӯи барӯйхатгирии аҳолӣ ба 17 январ)	1484,9	249,3	1235,6	16,8	83,2
1959 (аз рӯи барӯйхатгирии аҳолӣ ба 15 январ)	1980,5	646,2	1334,3	32,6	67,4
1970 (аз рӯи барӯйхатгирии аҳолӣ ба 15 январ)	2899,6	1076,7	1822,9	37,1	62,9
1979 (аз рӯи барӯйхатгирии аҳолӣ ба 17 январ)	3802,9	1313,6	2489,3	34,5	65,5
1989 (аз рӯи барӯйхатгирии аҳолӣ ба 12 январ)	5092,6	1655,1	3437,5	32,5	67,5
2000 (аз рӯи барӯйхатгирии аҳолӣ ба 20 январ)	6127,5	1626,0	4501,5	26,5	73,5
2010 (дар охири сол)	7616,4	2017,8	5598,6	26,5	73,5
2011 (дар охири сол)	7807,2	2064,8	5742,4	26,4	73,6
2012 (дар охири сол)	7987,4	2106,5	5880,9	26,4	73,6
2013 (дар охири сол)	8161,1	2170,9	5990,2	26,6	73,4
2014 (дар охири сол)	8352,0	2215,5	6136,5	26,5	73,5
2015 (дар охири сол)	8551,2	2260,3	6290,9	26,4	73,6
2016 (дар охири сол)	8742,8	2311,5	6431,3	26,5	73,5
2017 (дар охири сол)	8931,2	2354,2	6577,0	26,4	73,6
2018 (дар охири сол)	9126,6	2396,8	6729,8	26,3	73,7
2019 (дар охири сол)	9313,8	2438,9	6874,9	26,2	73,8
2020 (дар охири сол)	9506,3	2501,8	7004,5	26,3	73,7

Сарчашма: Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон, Душанбе 1998-2002 сол ва Тоҷикистон: 30 соли истиқлолияти давлатӣ, маҷмуаи оморӣ 2020 с.11

Дар солҳои 1994-1998 ва баъд аз ин низ ба муҳочират рафтани аҳолӣ нисбатан ба эътидол омад⁵⁶. Дар ҷадвали навбатии дар поён овардашуда афзоиши доимии аҳолии кишварамон бо дарназардошти ҳиссаи он дар

⁵⁶ Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи иҷозатномадиҳии баъзе намудҳои фаъолият» аз 17 майи соли 2004.

шахру дехот аз соли 1897 то соли 2020 дарҷ гардидааст, ки мутобиқи он ҳолати демографии Ҷумҳурии Тоҷикистонро омӯхтан мумкин аст.

Нишондиҳандаҳои ҷадвали 2.1.14. аз он шаҳодат медиҳанд, ки новобаста аз равандҳои аз нав муҳочиршавӣ, афзоиши аҳолии мамлакат ба амал меомад. Аз ҷумла, дар ҷойҳои дехот қисми зиёди аҳолии мамлакат зиндагонӣ мекунанд ва чунин ҳолат барои қишвармон муқаррарӣ мебошад, зеро, дар ҳақиқат, асрҳо боз Ҷумҳурии Тоҷикистон анъанавӣ мисли дигар давлатҳои Осиёи Марказӣ мамлакати аграрӣ ба ҳисоб меравад.

Аҳолии дехоти мамлакат дар давоми 20 соли охир 0,2% ва ё 2503 ҳазор нафар зиёд гардидааст. Мувоғиқан, дар ин давра аҳолии шаҳр низ 875,8 ҳазор нафар ва ё 0,2 % зиёд шуд. Қариб дар тамоми минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи аз соли 1995 то 2020 афзоиши миқдори аҳолӣ ба назар мерасад.

Ҷадвали 2.1.15.-Тағйиротҳои таъсиррасонандагӣ ба шумораи доимии аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2013-2020 (ҳазор нафар)

Солҳо	Аҳолӣ дар аввали сол	Тағйирот дар сол		
		Афзоиши умумӣ	Афзоиши табииӣ	Афзоиши муҳочират
2013	8161,1	173,7	177,7	-4,0
2014	8352,0	190,9	196,6	-5,7
2015	8551,2	199,2	204,0	-4,8
2016	8742,8	191,6	195,9	-4,3
2017	8931,2	188,4	192,0	-3,6
2018	9126,6	194,8	198,3	-3,5
2019	9313,8	197,4	200,8	-3,4
2020	9506,3		200,4	

Сарчашма: Ҳисоббаробаркуниҳои ӯнвонҷӯ дар асоси Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон – Душанбе. 2021. С.10-11

Ба муҳочирати оммавии аҳолии русзабон нигоҳ накарда, миқдори сокинони пойтаҳти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз ҳисоби омадани аҳолии дигар минтақаҳои ҷумҳурӣ хеле афзудааст. Дар ин ҳолат, афзоиши аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистонро дар соҳтори худ тағйироти синнусолӣ ҳамроҳӣ менамояд ва ин гуна тағйиротро бо дарназардошти афзоиши умумии аҳолӣ,

афзоиши табиии он ва афзоиши ҷараёни муҳоҷират мутобики ҷадвали 2.1.15. муҳоҳида кардан мумкин аст.

Ба ҳамин тарик, таҳлили вазъи муосири муҳоҷирати меҳнатӣ ва таъсири он ба ҳолати демографӣ водор месозад, ки мақомотҳои даҳлдори давлатӣ дар якҷоягӣ бо намояндагони парлумони қасбӣ оид ба таҳқими қонунгузорӣ ва санадҳои меъёрию ҳуқуқии миллӣ вобаста ба ҳамгирии муҳоҷирони меҳнатии баргашта тадбирҳои зарурӣ андешида, баҳри беҳбудии самти фаъолият ба Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон таклифу пешниҳодҳои қобили қабулро манзур намоянд.

2.2. Зухуроти нави баргашти муҳоҷирони меҳнатӣ ва тадбирҳои давлатӣ оид ба ҳамгирии онҳо дар ҷамъият

Ҷумҳурии Тоҷикистон тайи солҳои охир (аз соли 2013 инҷониб) ба душвориҳои нав дар самти муҳоҷирати меҳнатӣ дучор гардид, ки он ба зухуроти нави ба ватан баргашти шумораи зиёди муҳоҷирон ва аъзои оилаи онҳо аз Федератсияи Русия вобастагӣ дорад.

Бо сабаби аз тарафи ИМА ва давлатҳои Аврупо татбиқ кардани мӯҷозоти иқтисодӣ нисбати Федератсияи Русия, вазъияти молиявию иқтисодии ин мамлакат хеле душвор гардид, ки он бевосита ба ҳолату зиндагии муҳоҷирони меҳнатӣ дар қаламрави Федератсияи Русия таъсири манғии худро расонида истодааст. Илова бар он, бо мақсади пешгирии муҳоҷирати ғайриқонунӣ ва ба танзим овардани равандҳои муҳоҷират дар қаламрави Федератсияи Русия, соли 2013 дар ин кишвар барномаи автоматиқунонидашуда оид ба муайян намудани муҳоҷирони ғайриқонунӣ ва баъдан солҳои 2014 – 2015 ба қонунгузории муҳоҷирати ин кишвар тағириу иловаҳо ворид карда шуданд, ки он будубоши муҳоҷирони меҳнатиро дар Федератсияи Русия гайриманғиатдор гардонид.

Ин гуна шароити ба вучудомада шумораи шаҳрвандони хориҷиро, ки қонунгузории муҳоҷирати Федератсияи Русияро вайрон кардаанд, хеле зиёд

намуд ва ҳамаи онҳо дар рӯйхати «манъшудагон» дарҷ карда шуда истодаанд. Дар рӯйхати «манъшудагон» мисли дигар шаҳрвандони хориҷӣ, инчунин шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон низ ба қайд гирифта мешаванд ва шумораи онҳо ҳар сол садҳо ҳазор нафарро ташкил медиҳад, ки чунин ҳолат мушкилиҳои бе ҳамин ҳам зиёди молиявии муҳочирон ва аъзои оилаи онҳоро дучанд мегардонад.

Соли 2014 миқдори шаҳрвандони кишварамон, ки ба рӯйхати «манъшудагон»-и Федератсияи Русия дохил шуда буданд, 71 ҳазор нафарро ташкил медод. Соли 2015 миқдори онҳо то 202 ҳазор ва соли 2016 то 329 ҳазор нафар зиёд гардид⁵⁷. Мутобиқи маълумоти Хадамоти муҳочирати Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 2017 шумораи шаҳрвандони кишварамон, ки воридшавиашон ба ҳудуди Федератсияи Русия манъ шуда буд, 181127 нафарро ташкил медод ва шумораи онҳо соли 2018 то 240749 нафар зиёд шуд⁵⁸. Солҳои минбаъдаи 2019 - 2020 рӯйхати «манъшудагон» зиёдтар гардид ва шумораи онҳо мутаносибан ба 267324 ва 286442 нафар расид⁵⁹, ки ин рақамҳо бештар аз сеяки ҳиссаи шумораи умумии муҳочирони меҳнатии кишварамонро ташкил медиҳанд, ки ин гуна ҳолат боиси нигаронист.

Сабабҳои асосии ҳарсола афзоиш ёфтани шумораи шаҳрвандони «манъшуда»-и кишварамон ва ба ватан баргашти муҳочирони меҳнатӣ – шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон, ин ба дараҷаи хуб надонистани забони русӣ, қонунгузории муҳочирати Федератсияи Русия, паст будани сатҳи донишу малакаи таҳассусии онҳо, саривақт аз қайд нагузаштан мутобиқи чойи зисти муваққатӣ, надоштани сертификати даҳлдор ҷиҳати гирифтани патент ва расмӣ гардонидани фаъолияти кории худ ва дигар сабабҳо мебошанд, ки нисбати ислоҳи он бояд бо муҳочирон корҳои иттилоотию фаҳмондадиҳӣ дучанд зиёд карда шаванд.

Вазъияти душвори иқтисодӣ ва тағиیر ёфтани сиёсати Русияро дар самти муҳочират ба инобат гирифта, аз соли 2014 шумораи муҳочирони меҳнатии

⁵⁷ Аналитическая записка МОТ: Как защитить трудовых мигрантов в условиях пандемии COVID-19. [Текст] //17.04.2020.

⁵⁸ Ҳисоботи Хадамоти муҳочирати Ҷумҳурии Тоҷикистон, солҳои 2014, 2015, 2016, 2017, 2018, 2019, 2020.

⁵⁹ Бобоев А.А. Сабабҳои будубоши гайриқонунии муҳочирони меҳнатӣ дар кишвари қабул ва тадбирҳо оид ба пешгирии афзоиши он [Матн] / А.А. Бобоев, М.У.Мирзоева // «Иқтисодиёти Тоҷикистон». Душанбе. 2021. №3.-С.154.

шахрвандони Ҷумхурии Тоҷикистон, ки ба Федератсияи Русия равона мегарданд, сол аз сол кам шуда истодааст. Мутобиқи маълумоти Ҳадамоти муҳочирати Ҷумхурии Тоҷикистон, соли 2014 нисбат ба соли 2013 шумораи муҳочирони меҳнатии кишварамон, ки ба хориҷа (зиёда аз 95% ба Федератсияи Русия) равона гардианд, 20% кам шуд⁶⁰.

Агар соли 2013 миқдори муҳочирони меҳнатӣ 799698 нафарро ташкил дода бошад, пас соли 2014 шумораи онҳо то 670806 нафар кам гарди, ки фарқият -128892 нафар мебошад. Соли 2015 ба хориҷа 552596 нафар муҳочирони меҳнатӣ равона гардианд, ки нисбат ба соли 2014 боз -118210 нафар кам аст. Ин гуна тамоюли пастшавии муҳочирати меҳнатии беруна солҳои 2016, 2017 ва 2018 низ давом дошт, ки шумораи муҳочирон дар он солҳо мутаносибан 517308 нафар, 487757 нафар ва 484176 нафарро ташкил дод⁶¹. Ҳамзамон қайд кардан лозим аст, ки соли 2019 шумораи муҳочирони меҳнатии кишварамон, ки ба хориҷа равона гардианд, нисбат ба солҳои 2016-2018 бештар гардид ва он 530883 нафарро ташкил кард. Соли 2020 бошад, тамоми дунёро касалии сирояткунандай «Коронавирус» фаро гирифт ва бо сабаби маҳкам кардани сарҳадҳои байнидавлатӣ то як муддати муайян, ҷараёни муҳочирати аҳолии байналхалқӣ хеле коҳиш ёфт ва он сол аз кишварамон танҳо 129000 нафар муҳочирони меҳнатӣ ба хориҷа сафар карданд. Дар ин ҷо тазаккур додан лозим аст, ки ба коҳишёбии таъсирбахши ҷараёни муҳочират дар шароити «Коронавирус» нигоҳ накарда, афзоиши равандҳои муҳочирати байналхалқӣ маҷрои худро барқарор мекунад. Зоро, таърихи инсоният ин гуна касалиҳои сирояткунандаро бисёр аз саргузаронидааст ва ҳамаи онҳо дар як вақти муайян аз байн мераванду аҳолии дунё ба зиндагии пештараи худ бо назардошти амалишавии ҷараёни муҳочират боз бармегардад.

⁶⁰ Ҳисоботи Ҳадамоти муҳочирати Ҷумхурии Тоҷикистон, солҳои 2014, 2015, 2016, 2017, 2018, 2019, 2020.

⁶¹ Ҳисоботи Ҳадамоти муҳочирати Ҷумхурии Тоҷикистон, солҳои 2014, 2015, 2016, 2017, 2018, 2019, 2020.

Доир ба зухуроти нави баргашти шумораи зиёди муҳочирони меҳнатии кишварамон аз хориҷа ва дар мадди аввал аз Федератсияи Русия, Ҷумҳурии Тоҷикистонро лозим аст, ки дар чунин вазъияти гайриоддӣ ва санчишӣ тадбирҳои саривақтӣ ва механизми дастгирии иҷтимоии муҳочирони меҳнатии баргашта ва аъзёни оилаи онҳоро кор карда барояд. Зеро, даҳҳо ҳазор чунин муҳочирон умединори пайдо кардани ҷойҳои кории доимӣ бо маоши арзанда дар дохили мамлакат мебошанд ва ҳамаи онҳо ба ҳамгироӣ дар ҷомеаи шаҳрвандӣ ниёз доранд.

Бо чунин мақсад соли 2016 Институти иқтисодиёт ва демографияи Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон бо дастгирии бевоситаи Мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии вилоятҳои Ҳатлону Суғд ва Раёсатҳои Ҳадамоти муҳочирати вилоятӣ таҳқиқоти сотсиологиро доир ба мавзуи «Вазъи муосир оид ба баргаштани муҳочирони меҳнатӣ – шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон: ҳолати муҳочирон дар вилоятҳои Ҳатлон ва Суғд» барпо намуд ва натиҷаҳои он нисбати муайян кардани ҳолати муҳочирон баъд аз баргаштан аз хориҷа ҷолиби диққат мебошанд. Ба саволи гузошташудаи – «Шумо баъд аз ба Тоҷикистон баргаштан бо кор таъмин карда шудед? », чунин ҷавобҳо дода шуданд:

Натиҷаи ҷавобҳо дар вилояти Суғд:

- 40,5% бо кор таъмин гардиданد;
- 56,7% бо кор таъмин карда нашуданд;
- 2,8% аз ҷавоб худдорӣ карданд.

Натиҷаи ҷавобҳо дар вилояти Ҳатлон:

- 36,5% бо кор таъмин гардиданд;
- 58,2% бо кор таъмин карда нашуданд;
- 5,3% аз ҷавоб худдорӣ карданд.

Сарчашма: Таснифот аз рӯи пурсишномаи гузаронидашудаи Институти иқтисодӣ ва демографияи Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон дар соли 2016

Диаграммаи 2.2.1. -Шумо баъд аз ба Тоҷикистон баргаштан бо кор таъмин карда шудед?

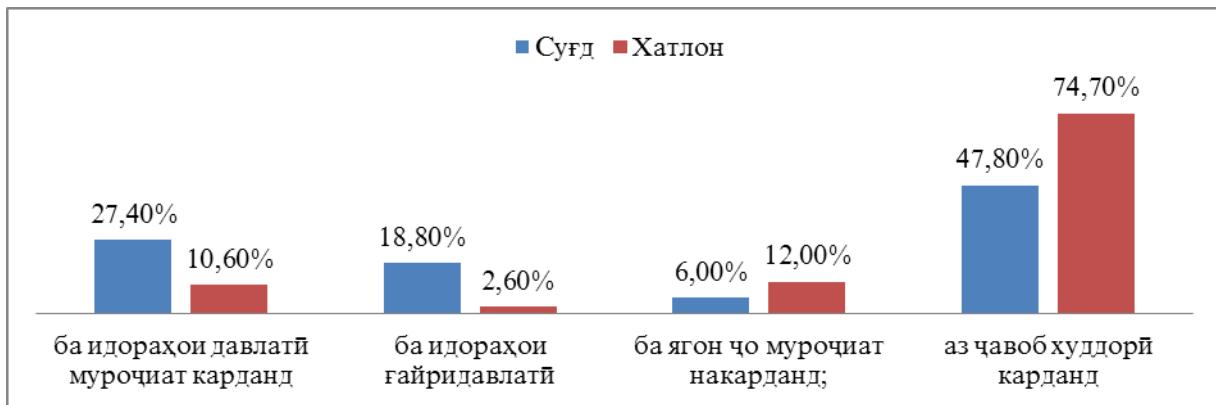
Саволи дар боло гузошташуда ва ҷавобҳои муҳоҷирони меҳнатии баргашта ҳолати ҳозираи муҳоҷиронро дар дохили мамлакат нишон медиҳад ва вобаста ба пурсиши гузаронидашуда маълум аст, ки ҷиҳати ҳалли мушкилоти муҳоҷирон ва аъзои оилаи онҳо мақомотҳои даҳлдори давлатӣ бояд тадбирҳои мушахҳас андешанд. Саволи навбатӣ оид ба маълум кардани ҳолати муҳоҷирон баъд аз баргаштан ба ватан чунин гузошта шуда буд: «Бо мақсади таъминот бо кор Шумо ба идораҳои давлатӣ ва ғайридавлатӣ муроҷиат кардед?»

Натиҷаи ҷавобҳо дар вилояти Суғд:

- 27,4% ба идораҳои давлатӣ муроҷиат карданد;
- 18,8% ба идораҳои ғайридавлатӣ;
- 6,0% ба ягон ҷо муроҷиат накарданд;
- 47,8% аз ҷавоб худдорӣ карданд.

Натиҷаи ҷавобҳо дар вилояти Ҳатлон:

- 10,6% ба идораҳои давлатӣ муроҷиат карданд;
- 2,6% ба идораҳои ғайридавлатӣ;
- 12,0% ба ягон ҷо муроҷиат накарданд;
- 74,7% аз ҷавоб худдорӣ карданд.

Сарчашма: Таснифот аз рӯи пурсишномаи гузаронидашудаи Институти иқтисодӣ ва демографияи Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон дар соли 2016

Диаграммаи 2.2.2. -Бо мақсади таъминот бо кор Шумо ба идораҳои давлатӣ ва гайридавлатӣ муроҷиат кардед?

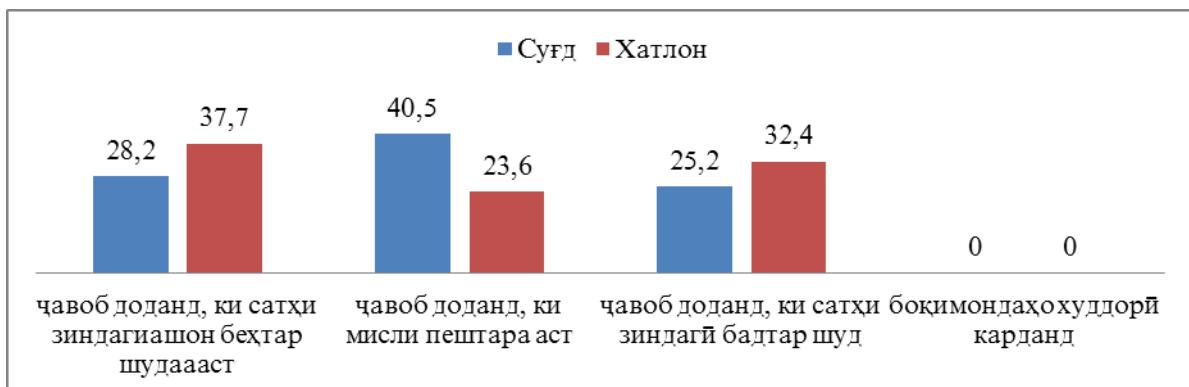
Дигар савол оид ба муайян кардани ҳолати муҳоҷирони меҳнатии баргашта чунин буд: «Сатҳи зиндагии Шумо баъд аз баргаштан ба ватан беҳтар гардид ва ё бадтар?».

Натиҷаи ҷавобҳо дар вилояти Сughд:

- 28,2% ҷавоб доданд, ки сатҳи зиндагиашон беҳтар шудааст;
- 40,5% ҷавоб доданд, ки мисли пештара аст;
- 25,2% ҷавоб доданд, ки сатҳи зиндагӣ бадтар шуд;
- бοқимондаҳо ҳуддорӣ карданд.

Натиҷаи ҷавобҳо дар вилояти Chatlon:

- 37,7% ҷавоб доданд, ки сатҳи зиндагиашон беҳтар шудааст;
- 23,6% ҷавоб доданд, ки мисли пештара аст;
- 32,4% ҷавоб доданд, ки сатҳи зиндагӣ бадтар шуд;
- бοқимондаҳо ҳуддорӣ карданд.

Сарчашма: Таснифот аз рӯи пурсишномаи гузаронидашудаи Институти иқтисодӣ ва демографияи Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон дар соли 2016

Диаграммаи 2.2.3.- Сатҳи зиндагии шумо баъд аз баргаштан ба ватан беҳтар гардид ва ё бадтар?

Аз натиҷаи пурсишҳои дар боло қайдшуда хулоса кардан мумкин аст, ки ҳолати муҳочирони меҳнатии баргашта ва зисту зиндагии онҳо дар ватани аҷдодиашон аз якдигар фарқунанда мебошад. Қисме аз онҳо баъд аз баргаштан аз хориҷа бо кор таъмин гардидаанд ва зиндагиашон хуб аст. Аммо қисми дигар бекор буда, сатҳи зиндагиашон бад аст ва ин гуна вазъият ҳусусияти ҳозираи баргашти муҳочирони меҳнатии кишварамонро нишон медиҳад. Ҳолати ба амал омада идораҳои даҳлдори давлатиро водор месозад, ки нисбати фаро гирифтани ҳамаи шаҳрвандони қобили меҳнат ва аз он ҷумла муҳочирони меҳнатии баргашта барои фаъолияти кории доимӣ ва арзанда чораҳои заруриро андешанд ва тавонанд муҳочирони меҳнатии баргаштаро дар раванди рушди мамлакат ҷалб намоянд.

Чӣ тавре ки дар боло қайд карда шуд, дар давоми солҳои охир вазъияти муҳочирони меҳнатии хориҷа ва аз он ҷумла муҳочирони меҳнатии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар Федератсияи Русия бадтар гардид ва шумораи зиёди шаҳрвандони кишварамон бо афзалияти ҷавонон, ба зодгоҳи худ баргашта истодаанд. Қисми зиёди ҷавонони баргашта мактаби миёнаро баъд аз барҳам ҳӯрдани собиқ давлати Иттиҳоди Шӯравӣ, яъне оғоз аз давраи солҳои 90-уми асри гузашта, ки он дар ҳаёти мардуми Ҷумҳурии Тоҷикистон як давраи мудҳиш буд, ҳатм намуданд ва аз омӯзиши хуби забони русӣ маҳрум буданд. Бо ин сабаб онҳо ҳангоми будубош ва амалий намудани фаъолияти корӣ дар ҳудуди Федератсияи Русия, ба душвориҳои гуногун дучор гардида, имконият пайдо намекунанд, ки дар мӯҳлатҳои муқарраршуда дорои сертификат оид ба донистани забони русӣ, таъриҳ ва қонунгузории муҳочирати Федератсияи Русия, инчунин дорои патент ва қарордод оид ба фаъолияти кории расмӣ гарданд.

Аз ин хотир, барои пешгирий кардани ҳодисаҳои номатлуб ва шикасти зиндагӣ, баргашти муҳочирони меҳнатии синну солашон ҷавони кишварамон ба зодгоҳи худ, ин тарзи беҳтарини интиҳоби ҷавонон ҷиҳати тартиб додани

нақшаҳои оянда оид ба беҳтар намудани шароити зисту зиндагии оилавӣ мебошад. Зоро, солҳои охир дар бисёр кишварҳо ва аз он ҷумла дар Федератсияи Русия низ, қувваҳои носолими фаъолияташон зиддииносонӣ пайдо шудаанд, ки ҷавонони бекору сустиродаро ба гурӯҳҳои террористиу экстремистӣ ҷалб намуда, ба давлатҳои нотинчи Арабистону Суря барои иштирок дар задухӯрдҳои ҳарбӣ интиқол медиҳанд.

Бо дарназардошти он ки зиёда аз 95% муҳочирони кишварамон ҳарсола ба Федератсияи Русия равона мегарданد ва дар ин кишвар будубоши онҳо беҳтар нагаштааст, зарурати ба роҳ мондани ҳамкориҳо бо дигар давлатҳои хориҷи дуру наздик ва иваз намудани ҷуғрофияи муҳочирати меҳнатии беруна ба миён омад. Ҳамзамон, тибқи дастуру супоришҳои Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар доҳили мамлакат таъсис додани боз ҳам бештар ҷойҳои нави кории арзанда лозим аст, то ин ки раванди муҳочирати меҳнатӣ ба хориҷа паст карда шавад.

Баъзе аз муҳочирони меҳнатии баргашта барои ташкил кардани фаъолияти соҳибкорӣ ва ё дигар намуди фаъолият маблағҳои кофӣ доранд. Дар ин ҳолат ба онҳо танҳо дастгирии давлатӣ лозим аст ва мутаассифона, дар ин масъала баъзе мамониатҳо дар ташкил ва амалий кардани чунин фаъолият вучуд доранд. Ин гуна душвориҳои сунъӣ ба монанди қофазбозии бюрократӣ аз тарафи баъзе кормандони вазорату идораҳои ҷумҳурӣ ба назар мерасанд, ки ҳам барои рушди соҳибкории ҳурду миёна ва ҳам барои тараққиёти иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон заравар мебошад. Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон доир ба бурдани муборизаи қатъӣ нисбати пешгирии ҳолатҳои коррупсионӣ дар идораҳои давлатӣ ҷандин маротиба даъват намуданд ва вазифаи ҳамаи кормандони масъули мақомотҳои давлатӣ аз иҷрои бечунучарои дастуру супоришҳои Роҳбари давлат иборат мебошад. Маҳз бо сабаби дурандеш ва қасбӣ набудани фаъолияти чунин мақомотҳои даҳлдор, солҳои охир даҳҳо ҳазор нафар

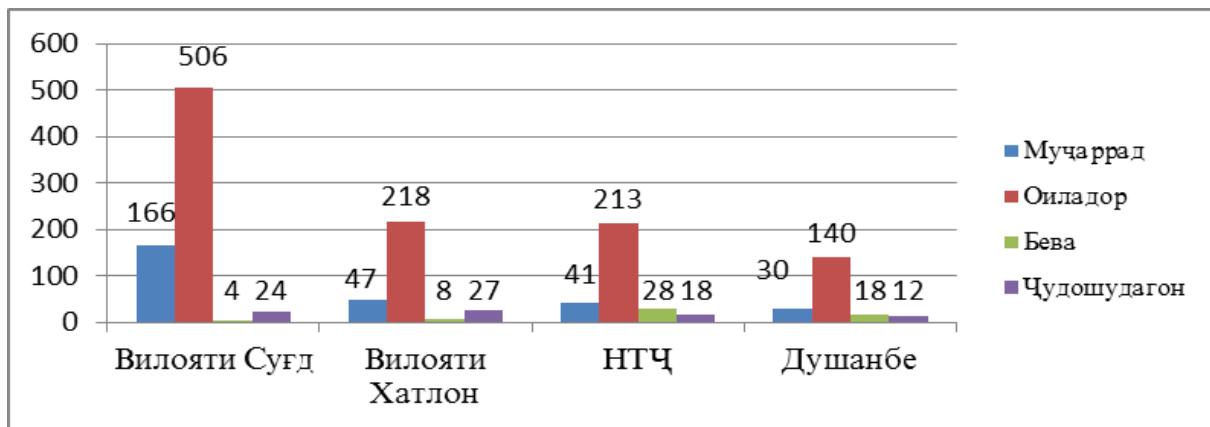
соҳибкорон ва ширкатҳо фаъолиятро дар қаламрави кишварамон қатъ карда, маблағу сармояҳои худро аз Ҷумҳурии Тоҷикистон берун бароварданд.

Барои муайян кардани вазъи муҳоҷирон аз ҷониби мо дар давоми моҳҳои май – сентябри соли 2017 таҳқиқотҳои сотсиологӣ (иҷтимоӣ) дар минтақаҳои зерини Ҷумҳурии Тоҷикистон: шаҳру ноҳияҳои вилоятҳои Суғд, Ҳатлон, НТҶ, ш. Душанбе пурсишнома гузаронида шуд.

Таҳқиқотҳои пурсишномавии мо нишон доданд, ки аз корфармоёни пурсидашуда 54% шахсони воқеӣ, 44% ширкатҳо, 2% корхонаҳо мебошанд. Пурсишҳо нишон доданд, ки корфармоёни асосӣ шахсони хусусӣ, корхонаҳои хусусӣ, корхонаҳои хурд ва миёна мебошанд, инчунин маълум гардид, ки соҳаи фаъолияти муҳоҷирони меҳнатӣ дар иқтисодиёти пинҳонӣ бештар аст.

Пурсишнома дар бораи омӯзиши ҳайати синнусолӣ, иҷтимоӣ, шуғли хоҷагиҳои оилавӣ дар шаҳр (деха)-и мазкур ва ба таҳсилоти онҳо инчунин аъзоёни оилаҳоро фарогир буд.

Ҳамагӣ 750 хоҷагиҳои оилавӣ дар шаҳр ва 750 хоҷагиҳои оилавӣ дар дехоти Ҷумҳурии Тоҷикистон пурсида шуданд.

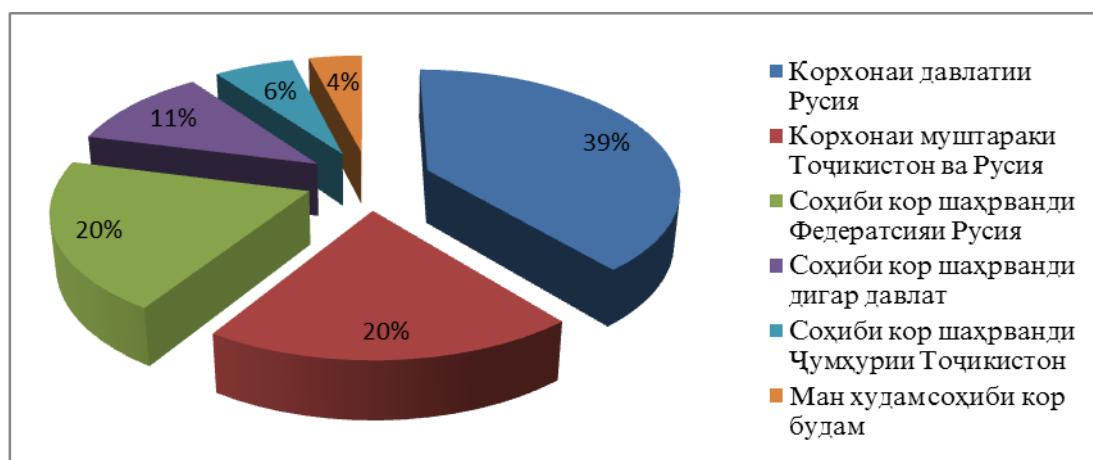

Сарчашма:: Таснифот аз рӯи пурсишномаи гузаронидашудаи муаллиф

Диаграммаи 2.2.4.- Вазъи оилавии муҳоҷирон (аз рӯи маълумоти пурсишнома)

Натиҷаҳои таҳқиқоти гузаронидашуда нишон дод, ки солҳои охир муҳоҷирати меҳнати хусусияти оилавӣ касб кардааст. Ҳангоми гузаронидани

пурсишинома ҳолати оилавии муҳочирони ба Федератсия Русия сафарбаршуда пурсида шуд. Дар вилояти Суғд аз пурсидашудагон 506 нафар оиладор, 166 нафар муҷаррад, 24 нафар ҷудошудагон, 4 нафар бева сафарбар шудаанд. Дар вилояти Ҳатлон аз пурсидашудагон 218 нафар оиладор, 47 нафар муҷаррад, 27 нафар ҷудошудагон, 8 нафар бева сафарбар шудаанд. Дар ноҳияи тобеи марказ аз пурсидашудагон 213 нафар оиладор, 41 нафар муҷаррад, 18 нафар ҷудошудагон, 28 нафар бева сафарбар шудаанд. Дар шаҳри Душанбе аз пурсидашудагон 140 нафар оиладор, 30 нафар муҷаррад, 12 нафар ҷудошудагон, 18 нафар бева сафарбар шудаанд.

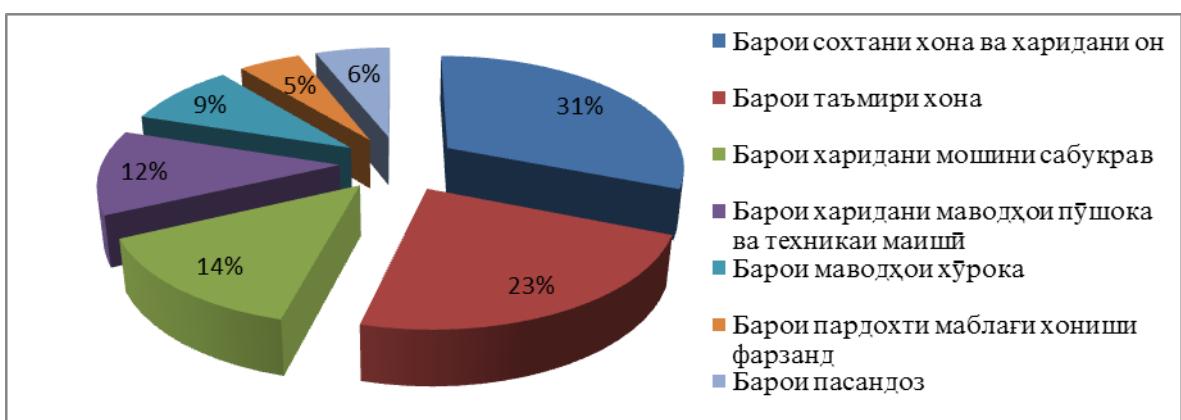

Сарчашма: Таснифот аз рӯи пурсишиномаи гузаронидашудаи муаллиф

Диаграммаи 2.2.5. -Тобеияти муҳочирон дар мамолики қабулкунанда

Чӣ тавре ки таҷрибаи ҷаҳонӣ нишон медиҳад, дар бозорҳои меҳнат ҳам кормандони баландихтисос ва ҳам кормандони беихтисос лозиманд. Ҳарчанд ки қишварҳои қабулкунанда бо яқдигар барои қувваи кории баландихтисос рақобат мекунанд, бештари онҳо вобаста ба зарурати ба худ роҳ додани кормандони дорои ихтисосҳои паст шубҳа доранд. Бо вучуди он, дар баъзе аз қишварҳо, масалан Федератсияи Русия-қишвари асосии қабули муҳочирони меҳнатии тоҷик, аксар норасоии қувваи корӣ дар он баҳшҳо ба мушоҳида мерасад, ки дар он ҷойҳо сатҳи тахассус талаб карда намешавад, зеро

мардуми маҳаллӣ намехоҳанд, ки чунин ҷойҳои кориро ишғол намоянд. Аз ин рӯи пурсишномаи гузаронидашуда вобаста ба мағҳумҳои асосии ҷойҳои корӣ чунин саволгузорӣ шуд: ҳангоми кор кардан дар Федератсияи Русия кӣ соҳиби корхона буд? 39 % корхонаи давлатии Федератсияи Русия, 20% корхонаи муштараки Тоҷикистон ва Федератсияи Русия 20% соҳиби кор шаҳрванди Федератсияи Русия, 11% соҳиби кор шаҳрванди дигар давлат, 6% соҳиби кор шаҳрванди Ҷумҳурии Тоҷикистон, ва 4% ман худам соҳиби кор будам.

Сарчашма: Таснифот аз рӯи пурсишномаи гузаронидашудаи муаллиф

Диаграммаи 2.2.6. -Ҳарочоти маблағҳо аз ҷониби муҳоҷирон

Нуқтаи муҳими самара баҳашни интиқоли пулӣ ё пули коркардаи муҳоҷирон меҳнатӣ ин аст, ки маблағ ба қадом мақсад истифода мешавад. Натиҷаи таҳқиқот нишон дод, ки 31% аз пурсидашудагон барои сохтани хона ё харидани он, 23% барои таъмири хона, 16% барои харидани мошини сабукрав, 12% барои харидани маводҳои пӯшока ва техникаи майшӣ, 9% барои маводҳои xӯroka, 6% барои пардоҳти маблағи хониши фарзандон, 3% барои дигар эҳтиёҷот равона гардидааст. Дар маҷмӯъ, бештар аз 90% пурсидашудагон қайд карданд, ки муҳоҷирати меҳнатӣ ба сатҳи зиндагии онҳо таъсир расонидааст ва сатҳи зиндагии онҳо беҳтар шуд.

Муҳочирони меҳнатии баргашта имконияти ҳамроҳ шудан ба технологияҳои инноватсионӣ ва стандартҳои байналмилалӣ, этикаи муайяни меҳнатиро доранд. Ин таҷриба, дониш ва сармояи ба дастомада ба 12% муҳочирони меҳнатии баргашта ва ҳоҷагиҳои оиласавии онҳо имкони кушодани соҳибкории худро дод (меҳмонхонаҳои на он қадар калон, қаҳвахона, таъмирхонаҳо, истгоҳҳои бензингирий, мағозаҳо, сехҳои дӯзандагӣ ва диг.). Содироти меҳнат ба Ҷумҳурии Тоҷикистон воридоти зиёди пулиро меорад.

Тибқи таҳлилҳои мо, воридоти маблаги муҳочирони меҳнатӣ аз ҳаҷми қӯмакҳои молиявии хориҷӣ ва сармоягузории мустақими хориҷӣ ҷандинкарата зиёд аст. Вазъи иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз баъзе ҷиҳатҳо аз даромади муҳочирони меҳнатӣ вобастагӣ дорад. Муҳочирати меҳнатии беруна самти дурнамои фаъолияти иқтисодӣ буда, ба соҳаҳои молиявӣ, меҳнатӣ, иҷтимоии Ҷумҳурии Тоҷикистон таъсири мусбии худро расонида метавонад.

Бисёр муҳочирон барои сарфа намудан аз маблаги манзили истиқоматӣ дар ҷойи кории худ, баъзан дар ҳолатҳои зиддисанитарӣ ва барои зиндагӣ номувофиқ истиқомат мекунанд. Тибқи нишондихандаҳои таҳқиқотҳои иҷтимоии мо 39,1% пурсидашудагон барои зист хона ба иҷора гирифтаанд, 11,4% дар хобгоҳҳо, боқимонда дар хонаи хешовандон, ҳамватанони худ зиндагӣ доранд.

Ин гуна душвориҳо дар раванди муҳочирати меҳнатии беруна бисёр ба назар мерасад ва яке аз он, ки тайи солҳои охир муҳочирони меҳнатии қисми зиёди кишварҳои хориҷи дуру наздик ва аз он ҷумла, муҳочирони меҳнатии кишварамонро ба ташвиш овардааст, ин зухуроти нави баргашти муҳочирони меҳнатии кишварамон ва ҳолати душвори иҷтимоию иқтисодии ҳозираи онҳо дар доҳили мамлакат мебошад.

Аз рӯи таҳлилҳои зикргардида ба чунин хулоса омадан мумкин аст, ки қисми муайяни муҳочирони меҳнатӣ қӯшиш менамоянд, ки ҳангоми дар сафари хориҷа будан малакаю дониши худро баланд бардоранд. Ин гуна

муҳочирони меҳнатии баргашта метавонанд дар рушди иқтисодиву иҷтимоии мамлакат саҳмгузор бошанд, зеро қисми муайяни онҳо бо дарназардошти шиносой бо технологияҳои мусир дар хориҷа, тавонистанд малакаю дониши худро беҳтар намоянд. Бинобар ин, чӣ тавре ки дар давлатҳои тараққикардаи дунё ҳисоб мекунанд, муҳочирони меҳнатӣ захираи бузурги рушди иқтисодию иҷтимоии ҳар як мамлакати пешбаранд дониста мешаванд.

Вобаста ба таҳлилҳои дар боло овардашуда барои муайян кардани сабабҳои баргашти муҳочирони меҳнатӣ ва дар оянда бо мақсади ба муҳочирати меҳнатӣ равонгардидани онҳо мо якҷоя бо устодони Донишгоҳи Славянин Россияву Тоҷикистон дар моҳҳои май –августи соли 2022 пурсишнома дар вилоятҳои Суғд, Ҳатлон ва Ноҳияи тобеи марказ гузаронидем ва натиҷаҳои он дар ҷадвалҳои 2.2.1, 2.2.2, 2.2.3, 2.2.4 инъикоси худро ёфтаанд.

Ҷадвали 2.2.1.- Сабабҳои баргашти муҳочирати меҳнатӣ (бо фоиз %)

минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон	шумо рай пурсида шудагон ҳамагӣ	ҳангоми руҳса тии меҳнатӣ	бекор мондан	ба итмол расидани корҳои мавсимиӣ	беморӣ	ҳатм на- мудани дониш гоҳ	авф шудан	хонадо ршавӣ
Вилояти Суғд	50	14	8,8	20,2	7,2	10,5	35,5	3,8
Вилояти Ҳатлон	50	8	11,7	10,2	8,3	7,2	50,9	3,7
НТҶ	50	6	11,3	10,8	9,8	4,3	54,3	3,5
Ҳамагӣ	150	9,41	10,6	13,73	8,43	7,33	46,9	3,6

Сарчашма:: Натиҷаҳои пурсишномаи якҷоя гузаронидашуда аз тарафи унвонҷӯ ва устодони Донишгоҳи Славянин Россияву Тоҷикистон дар моҳҳои май –августи 2022с

Аз ҷадвали 2.2.1. маълум мегардад, ки аз шумораи пурсидашудагони муҳочирони меҳнатии вилояти Суғд бо сабабҳои гуногун барои будубош аз муҳочират баргаштанд: 35,5 % -муҳочирони меҳнатӣ бо сабабҳои риоя накардани меъёрҳои ҳуқуқӣ авф шудаанд, 20,2 % -бо мӯҳлати ба итмол расидани корҳои мавсимиӣ, 14%- ҳангоми ба охир расидани мӯҳлати руҳсатиашон, 10,5%- бо сабаби ба охир расидани таҳсил дар донишгоҳҳо, 8,8 %- бекор мондан, 7,2%- аз сабаби bemorӣ, 3,8%- барои хонадоршавӣ.

Аз шумораи пурсидашудагони муҳочирони меҳнатии вилояти Ҳатлон 50,9 % муҳочирони меҳнатӣ бо сабабҳои риоя накардани меъёрҳои ҳуқуқӣ авф шудаанд, 11,7 %- бекор мондан, 10,2 % -бо мӯҳлати ба итном расидани корҳои мавсимиӣ, 8,3 %- аз сабаби bemorӣ, 8% - ҳангоми ба охир расидани мӯҳлати рухсатиашон, 7,2 %- бо сабаби ба охир расидани таҳсил дар донишгоҳҳо, 3,7%- барои хонадоршавӣ.

Натиҷаи пурсиш нишон дод, ки муҳочирони меҳнатии минтақаи НТҶ 54,3% бо сабабҳои меъёри ҳуқуқӣ авф шудаанд, таносубан Вилояти Ҳатлон 50,9 %, вилояти Суғд 35,5%. Ин аз он шаҳодат медиҳад, ки бояд пеш аз сафар муҳочирони меҳнатӣ бо меъёрҳои ҳуқуқии давлатӣ қабулкунанда шиносой пайдо намуда, забономӯзиро аз худ намоянд.

Ҷадвали 2.2.2. -Сабабҳои авф шудани муҳочирати меҳнатӣ (бо фоиз%)

минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон	шумораи пурсидашу дагон ҳамагӣ	аз қайди давлатӣ нагузаш тан	патент надоштан	фаъолияти ғайриқонунӣ доштан	дигар фаъолият
Вилояти Суғд	50	26,8	55,2	18	
Вилояти Ҳатлон	50	28,5	47,8	19,3	0,5
НТҶ	50	29,2	54,4	16,4	
Ҳамагӣ	150	28,45	52,75	18,3	0,5

Сарчашма: Натиҷаҳои пурсишномаи якҷоя гузаронидашуда аз тарафи унвончӯ ва устодони Донишгоҳи Славянини Россияиу Тоҷикистон дар моҳҳои май –августи 2022

Аз ҷадвали 2.2.2 маълум мегардад, ки аз шумораи пурсидашудагони муҳочирони меҳнатии вилояти Суғд бо сабабҳои гуногуни авф шудан аз муҳочирати меҳнатӣ баргаштанд: 55,2 % -муҳочирони меҳнатӣ патент надоштанд, 26,8 %- аз қайди давлатӣ нагузашта будан, 18%- фаъолияти ғайриқонунӣ доштанд. Аз шумораи пурсидашудагони муҳочирони меҳнатии вилояти Ҳатлон 47,8 % муҳочирони меҳнатӣ патент надоштанд, 28,5 %- аз қайди давлатӣ нагузашта будан, 19,3%- фаъолияти ғайриқонунӣ доштанд. Инчунин натиҷаи пурсиш нишон дод, ки муҳочирони меҳнатии минтақаи НТҶ 54,4 % муҳочирони меҳнатӣ патент надоштанд, 29,2 %- аз қайди давлатӣ нагузашта будан, 16,4% фаъолияти ғайриқонунӣ доштанд, 0,5% -дигар фаъолият. Таҳлилҳо шаҳодати ба қонуниятҳои давлати қабулкунанда риоя

накардани муҳочирони меҳнатиро ифода менамояд, ки ин бевосита ба сабабҳои авғ шудани муҳочирони меҳнатӣ вобастагӣ дорад.

Чадвали 2.2.3.- Таносуби боз ба кор ба муҳочирати меҳнатӣ рафтан (бо фоиз %)

минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон	пурсидашуд агон ҳамагӣ	Ҳа	Не	ба ҷавоб додан мушкилӣ кашидан
Вилояти Суғд	50	90,2	7,8	2
Вилояти Ҳатлон	50	95,5	3,4	1,1
НТҶ	50	96,7	2,8	0,5
Ҳамагӣ	150	94,14	4,66	1,2

Сарчашма: Натиҷаҳои пурсишномаи якҷоя гузаронидашуда аз тарафи унвонҷӯ ва устодони Донишгоҳи Славянӣ Россияву Тоҷикистон дар моҳҳои май –августи 2022с

Мувофиқи чадвали 2.2.3. ба муҳочирони меҳнатӣ чунин савол дода шуд:

Шумо меҳоҳед боз ба кор ба муҳочирати меҳнатӣ равед? аз шумораи пурсидашудагони муҳочирони меҳнатии вилояти Суғд 90,2% -муҳочирони меҳнатӣ розӣ ҳастанд боз ба кору фаъолият ба хориҷи кишвар сафар намоянд, 7,8 % - намехоҳанд ба муҳочирати меҳнатӣ равон гарданد, 2%- ба саволи додашуда ҷавоб нагардонданд. Аз шумораи пурсидашудагони муҳочирони меҳнатии вилояти Ҳатлон 95,5% -муҳочирони меҳнатӣ розӣ ҳастанд боз ба кору фаъолият ба хориҷи кишвар сафар намоянд, 3,4 % - намехоҳанд ба муҳочирати меҳнатӣ равон гарданд, 1,1 %- ба саволи додашуда ҷавоб нагардонданд. Инчунин аз шумораи пурсидашудагони муҳочирони меҳнатии НТҶ 96,7% -муҳочирони меҳнатӣ розӣ ҳастанд боз ба кору фаъолият ба хориҷи кишвар сафар намоянд, 4,66 % - намехоҳанд ба муҳочирати меҳнатӣ равон гарданд, 1,2 %- ба саволи додашуда ҷавоб нагардонданд.

Чадвали 2.2.4. -Ҳамроҳ гирифтани аҳли оила ба муҳочиратии меҳнатӣ (бо фоиз %)

минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон	пурсидашуд агон ҳамагӣ	Ҳа	Не	ба ҷавоб додан мушкилӣ кашидан
Вилояти Суғд	50	65,7	32,2	2,1
Вилояти Ҳатлон	50	68,2	29,3	2,5
НТҶ	50	69,9	28,3	1,8
Ҳамагӣ	150	67,93	29,93	2,14

Сарчашма: Натиҷаҳои пурсишномаи якҷоя гузаронидашуда аз тарафи унвонҷӯ ва устодони Донишгоҳи Славянӣ Россияву Тоҷикистон дар моҳҳои май –августи 2022с

Дар маҷмуъ 94,4 % муҳочирони меҳнатии вилоятҳои Суғду Ҳатлон ва НТҶ меҳоҳанд боз ба кору фаъолият ба хориҷӣ кишвар сафар намоянд, ки ин боз рӯй овардан ба муҳочирати меҳнатиро ифода менамояд.

Саволи навбатӣ ба муҳочирони меҳнатӣ чунин буд: агар ба кор боз ба хориҷи кишвар ба муҳочирати меҳнатӣ рафтан хоҳед аҳли оилаи худро ҳамроҳ мебаред? Мутобики ҷадвали 2.2.4. аз шумораи пурсидашудагони муҳочирони меҳнатии вилояти Суғд 65,7% -муҳочирони меҳнатӣ розӣ ҳастанд бо аҳли оила ба хориҷи кишвар ба кор равон гарданد, 32,2 % - намехоҳанд ба муҳочирати меҳнатӣ бо аҳли оила равон гарданд, 2,1%- ба ҷавоб додан мушкили кашиданд. Аз шумораи пурсидашудагони муҳочирони меҳнатии вилояти Ҳатлон 68,2% -муҳочирони меҳнатӣ розӣ ҳастанд бо аҳли оила ба хориҷи кишвар ба кор равон гарданд, 29,3 % - намехоҳанд ба муҳочирати меҳнатӣ бо аҳли оила равон гарданд, 2,5%- ба ҷавоб додан мушкилӣ кашиданд. Инчунин аз шумораи пурсидашудагони муҳочирони меҳнатии НТҶ 69,9% -муҳочирони меҳнатӣ розӣ ҳастанд бо аҳли оила ба хориҷи кишвар ба кор равон гарданд 28,3 % - намехоҳанд ба муҳочирати меҳнатӣ бо аҳли оила равон гарданд, 1,8%- ба ҷавоб додан мушкилӣ кашиданд. Дар маҷмуъ 67,93 % муҳочирони меҳнатии баргашта боз нияти бо ҳамроҳии аҳли оила сафар карданро доранд, ки ин ҳусусияти пойдории оилавиро аз ҷониби муҳочирати меҳнатӣ дарак медиҳад.

Аз таҳлилҳои дар боло овардашуда нисбати ду саволи охир чунин иброз менамоем, ки дар солҳои охир бисёри шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон дар кишварҳои хориҷ фаъолият намуда, мақоми расмии шаҳрвандии ин давлатҳо гардидаанд. Мисол, дар Федератсияи Русия тайи ду даҳсолаи охир зиёда аз 320000 ҳазор нафар собиқ шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон бо мақоми расмии шаҳрвандии ин давлат истиқомат менамоянд. Танҳо дар солҳои 2015-2020 зиёда аз 200000 ҳазор тоҷикон шаҳрвандии Федератсияи Русияро қабул карданд, ки 63,4 ҳазор нафари онҳо ба соли 2020 тааллук доранд ва ин гуна иқтидори бузурги ҳамвatanони бурунмарзиро бояд самаранок дар рушди иқтисодию иҷтимоии кишвар истифода бурд.

Айни замон дар байни муҳоҷирони меҳнатии кишварамон, диаспораҳои тоҷикон ва ҳамвatanони бурунмарзӣ шароите ба амал омадааст, ки онҳо имконият ва иқтидорӣ бузурге доранд. Бо ин сабаб онҳо метавонанд Ҷумҳурии Тоҷикистонро дар раванди рушди иҷтимоию иқтисодӣ дастгирӣ намоянд. Аз ин лиҳоз Ҷумҳурии Тоҷикистонро лозим аст, ки риштаҳои ҳамкориро бо собиқ шаҳрвандони кишварамон нигоҳ дошта тавонад ва дар оянда иқтидорӣ онҳоро дар рушди мамлакат ба таври ҳавасмандии дутарафа бештар самаранок истифода барад.

2.3 Вазъи мусири қасбомӯзии муҳоҷирони меҳнатӣ ва роҳҳои ҳалли мушкилиҳо дар ин самт

Масъалаи таълими қасбии муҳоҷирони меҳнатӣ ва дар маҷмӯъ, шаҳрвандони кишварамон, яке аз масъалаҳои душвортарин ва ҳалталаб дар ҷомеаи шаҳрвандӣ ба ҳисоб меравад. Зеро асбобу анҷоми омӯзиши ҷаҳонӣ ва воситаҳои техникии қисми зиёди муассисаҳои таълими, ки шаҳрвандонро қасбу ихтисосҳои коргарӣ меомӯзонанд, ба талаботи имрӯзаи бозори меҳнат ҷавобгӯй нест ва аз ин сабаб қисми зиёди муҳоҷирони меҳнатии кишварамон дар бозори меҳнати байнalmilalӣ рагобатпазир буда наметавонанд. Вобаста ба ин, шумораи асосии шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон дар хориҷа дар корҳои дуюмдараҷа ва каммузӣ фаъолияти кориро анҷом медиҳанд, ки ин таъсири манғии ҳудро ба ҳаҷми миқдори музди меҳнат ва мақоми муҳоҷирон дар байни дигар шаҳрвандони хориҷӣ мерасонад.

Барои ислоҳи камбудихо дар ин самт Ҷумҳурии Тоҷикистонро лозим аст, нисбати ҳалли масъалаҳои қасбомӯзӣ, баланд бардоштани малака ва таҳассуси муҳоҷирони меҳнатӣ, инчунин омӯзиши забонҳои хориҷӣ ва пеш аз ҳама забони русӣ ва англисӣ, ҷораҳои ҷиддӣ ва зудхалшаванда қабул намояд. Бесабаб нест, ки омӯзиши забонҳои хориҷӣ таҳти назорати доимии роҳбарияти аввали мамлакат қарор дода шудааст ва суханони Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон – «Омӯзиши забонҳои русӣ ва англисӣ – ин тақозои замон мебошад. Бе донистани ин забонҳо шаҳрвандони Ҷумҳурии

Тоҷикистон ба бисёр натиҷаҳои назаррас расида наметавонанд ва ман боварӣ дорам, ки агар ҳамаи аҳолии мамлакат забонҳои русӣ ва англisisiro донанд, дар ин сурат рушди кишварамон даҳҳо маротиба зиёд мегардад»⁶², тасдиқи он мебошад.

Мутаассифона, тайи ду даҳсолаи охир Ҷумҳурии Тоҷикистон бо сабабҳои маълуми солҳои 90-уми асри гузашта ба ин масъалаҳо диққати лозимӣ дода наметавонист ва бозори меҳнати байналхалқӣ az тарафи дигар давлатҳо бо дарназардошти беҳтар будани вазъи низоми касбомӯзии онҳо ва баланд будани сатҳи малакаи касбии муҳоҷирони меҳнатии ин кишварҳо, азҳуд карда шуда буд.

Таҳқиқоти гузаронидашуда az тарафи Муассисаи давлатии «Пажӯҳишгоҳи меҳнат, муҳоҷират ва шуғли аҳолӣ» дар давоми соли 2020 бо ҷалби респондентҳои ҳамаи минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон низ метавонад доир ба сатҳи маълумотнокии муҳоҷирони меҳнатии кишварамон баъзе далелҳои воқеиро асоснок намояд. Аз теъдоди муҳоҷирони пурсидашуда дорандагони маълумоти миёна - 34%, соҳибони маълумоти ибтидоии касбӣ - 20%, дорои маълумоти миёнаи касбӣ - 10%, соҳибони маълумоти олий - 12% ва дорои маълумоти олии нопурра - 34% мебошанд. Қисми асосии мусоҳибон маълумоти миёна доранд ва онҳо, асосан, ҷавонони синну соли аз 18 то 29-сола ҳастанд⁶³. Мутобиқи таҳқиқоти гузаронидашудаи Пажӯҳишгоҳ маълум мешавад, ки нигаронии мо аз тамоюли паст гардиданӣ сатҳи маълумоти касбии муҳоҷирони меҳнатӣ беасос набудааст. Зоро соли 2004 дорандагони маълумоти касбӣ 20,9%-ро ташкил мекард, соли 2009 ин рақам то 11,8% коҳиш ёфт ва соли 2020 то 10% пасттар шуд, ки дар ҳақиқат,

⁶² Лидер нации призвал молодежь Таджикистана в обязательном порядке изучать русский и английский языки. 20.01.2016. Азия-Плюс.

⁶³ Муассисаи давлатии «Пажӯҳишгоҳи меҳнат, муҳоҷират ва шуғли аҳолӣ»-и Вазорати меҳнат, муҳоҷират ва шуғли аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе. 2020. – С. 15.

чунин вазъият мақомоти ваколатдори давлатиро дар симои Вазорати меҳнат, муҳочират ва шуғли аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон бояд ба ташвиш оварад.

Қисме аз муҳочирони меҳнатии мо ҳатто маълумоти миёнаи пурра надоранд. Инро пурсишҳои сотсиологии дар боло дарҷшудаи мо, ки дар минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон гузаронида шудааст, тасдиқ менамояд. Инчунин, пурсиши мо низ пастшавии сатҳи маълумоти касбии муҳочиронро нишон дод ва ба фикру ақидаи мо дар низоми муассисаҳои касбии ҷумҳурияйӣ бояд дигаргунҳои ҷиддӣ гузаронида шаванд. Дар ҷадвали поён натиҷаҳои таҳқиқоти мо оид ба сатҳи маълумотнокии муҳочирон дарҷ карда шудааст.

Ҷадвали 2.3.1.- Сатҳи маълумотнокии муҳочирони тоҷик аз рӯи натиҷаи пурсишномаи сотсиологӣ (бо фоиз %)

Сатҳи маълумот	Вазни холис
Ибтидой	0,1
Миёнаи нопурра	10,1
Миёнаи пурра	63,1
Миёнаи маҳсус	8,3
Миёнаи техники	7,6
Олий	10,4
Аспирантура, докторантура	0,3

Сарчашма:: Маълумотҳо аз рӯи пурсишномаи иҷтимоии гузаронидашуда аз тарафи ўнвонҷӯ

Ҷадвали 2.3.1. нишон медиҳад, ки қисми зиёди муҳочиронро аз ҷумҳурий одамони бо маълумоти миёнаи пурра ташкил медиҳанд. Ҳаминро ба назар гирем, ки аз рӯи натиҷаи чунин пурсишҳо тақрибан 77% муҳочирони пурсишшуда аз дехот буда, он ҷо сатҳи маълумотнокии мактаббачаҳо дар зинаи паст ҷойгир аст. Бисёрии чунин муҳочирон хондану навиштан ва сухан кардан бо забони русиро намедонанд. Он чӣ ки муҳочирон «нутқи гуфтугӯй»-ро намедонанд, ин маълумот оид ба сатҳи таълими забони русӣ дар мактаби миёна арзёбӣ мегардад. Маърифати онҳо дар сатҳи паст қарор дорад. Дар ин ҳолат баҳодиҳии раванди интихоб иштибоҳоти зиёд дорад, чунки муҳочир маълумотро оид ба мавҷудияти майдони фаъолияти худ ҳассос қабул намуда,

онро коркард намудаву истифода бурда наметавонад. Қарор дар асоси одат ё қоидаҳои гайрирасмӣ қабул мегардад, вақте хешовандону дӯстон ин гуна таҷрибаро доранд ва онҳо ҳаминро ба муҳочир низ талқин менамоянд, ё ин ки худ ба ҷойи ӯ ҳал мекунанд. Ин гуна одатҳо бо роҳи пайравӣ ба муҳочироне, ки чунин таҷрибаро соҳиб ҳастанд, ҳосил мешаванд. Дар ҳамин ҷо бояд қайд намуд, ки муҳочир интихоби худро дуруст ва босамар баҳогузорӣ намуда наметавонад. Ин аз он шаҳодат медиҳад, ки дар муҳочир барои ҷамъбасту хулоса ва истифодаи маълумот сатҳи комилан мувофиқӣ дониш мавҷуд нест. Илова бар ин, ӯ муаммои носозии когнитивиро ҳал намуда наметавонад.

Яке аз масъалаҳое, ки метавонад вазъияти соҳаи қасбомӯзиро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон беҳтар намояд, ин мутобики таҷрибаи байналмилалӣ ба роҳ мондани шариқии давлатию хусусӣ дар соҳаи қасбомӯзии муҳочирони меҳнатӣ ва шахсони бекор мебошад. Ин гуна таҷриба барои мисол дар давлати Филиппин вучуд дорад ва ҳангоми амалӣ кардани барномаҳои он дар ин кишвар сатҳи қасбомӯзии муҳочирон ва малакаю дониши онҳо ба дараҷаи баланд бардошта шуд. Айни замон дар Филиппин 68% низоми қасбомӯзири марказҳои таълимию омӯзишии хусусӣ ташкил дода, танҳо 32% он давлатӣ мебошад. Ҳар сол ба бозори меҳнати ин кишвар 1 млн. нафар қувваи нави қобили меҳнат ворид мегардад ва марказҳои қасбомӯзии Филиппин зиёда аз 1млн.300 ҳазор нафар шаҳрвандонро аз дохил ва хориҷи мамлакат ба қасбомӯзӣ фаро мегиранд. Чунин аст мустаҳкамии базаи моддию техникии низоми қасбомӯзӣ дар давлати Филиппин ва 28% кормандони флоти баҳрии ҷаҳониро ташкил кардани шаҳрвандони ин кишвар, шаҳодати он мебошад⁶⁴.

Инчунин давлати Ҷин, ки дар нимаи асри XX пешрафти техника ва технологияи навро доро набуд ва бекорӣ хусусияти оммавӣ гирифта буд, ҳукумати Ҷин имкон пайдо намуда ҷавононашро барои меҳнати саноатии

⁶⁴ www.vsemirnyjbank.org

истеҳсолӣ қасб омӯзонида ба хориҷи кишвар ба кор фиристод. Бисёр ҷавонони ин кишвар гӯё бо ҷурми норозигӣ аз сиёсати ҳокимијат ба хориҷ асосан ба давлатҳои пешрафта ҳичрат намуда, он ҷо бо технику технологияи нав шинос шуда, як қисмашро ҳаридорӣ намуда ба ватанашон оварданд. Аниқтараш маҳз муҳоҷирони меҳнатиаш ба Ҷин технику технологияи навро ворид намуданд. Аз ин рӯ, дар пешрафти ин давлати бузург маҳз саҳми муҳоҷирони меҳнатиаш хеле барҷаста аст. Ин давлат баробари омӯзонидани қасб ба муҳоҷирони оянда, инчунин онҳоро дар рӯҳияи қадру қимати миллӣ ва ватандӯстӣ тарбия намуд.

Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон бо мақсади ба тайёри қасбӣ, такмили ихтисос ва бозомӯзӣ фаро гирифтани муҳоҷирони меҳнатӣ 5 марта соли 2008 таҳти №115 қарори худро «Дар бораи таъсис додани маркази таълими қалонсолони Тоҷикистон» ба тасвиб расонид ва тайи солҳои сипаригашта ба муҳоҷирони меҳнатӣ ва шаҳрвандони бекори кишвар аз рӯи 18 намуди қасбу ихтисос дар ин марказ таълим дода мешавад.

Ташкил намудани дарсхои қасбомӯзӣ аз рӯи ихтисосҳои замонавӣ дар синфҳои болоии мактабҳои таҳсилоти ҳамагонӣ, мактабҳои маҳсус ва хона – интернатҳо, зиёд намудани соатҳои дарсӣ дар барномаҳои омӯзишии донишгоҳҳои олий ва мактабҳои таҳсилоти ҳамагонӣ бо мақсади азхуд намудани забонҳои хориҷӣ (русӣ, англисӣ, немисӣ, арабӣ ва ғайраҳо) низ ба мақсад мувофиқ мебошад. Ба ғайр аз он чун ояндаи ҷумҳурий ба рушди гидроэнергетика вобастагӣ дорад, ба ҳамин мақсад барои кор дар ҳамин соҳа омода намудани ҷавонон дар ҳама зинаҳои таълиму қасбомӯзӣ зарур аст. Азбаски имкониятҳои гидроэнергетикии кишвар хеле зиёд аст, дар ҳамин замана рушди саноати коркарди ҷинсҳои кӯҳӣ ва захираҳои табии имконпазир мегардад, ба хотири оянда тайёр намудани мутахассисони зинаи миёна мувофиқи мақсад мебуд. Бо дарназардошти тамоюли саноатӣ гирифтани навъи фаъолияти меҳнатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, саноат

бошад рушди зеҳниро талаб менамояд, дар раванди таълим ба рушди қобилияти зеҳни мұхассилин ва омодасозии онҳо ба меҳнати фикрī ба ҷои аввал мебарояд.

Ба фикри мо дар сохтори Хадамоти мұхочират таъсис додани Марказҳои мінтақавии машваратī ва омодагии мұхочирони меҳнатī пеш аз сафар ба хориҷа зарур аст. Айни замон чунин марказҳои Хадамоти мұхочират танҳо дар шаҳрҳои Душанбе, Кӯлоб, Хучанд ва Хоруғ фаъолият доранду ҳалос, ки онҳо ҳанӯз соли 2015 ташкил шуда буданду баъдан дастгирии худро наёфтанд. Чунин марказҳо бояд дар ҳамаи шаҳру ноҳияҳои ҷумҳурī таъсис дода шаванд, зеро 76% мұхочирони меҳнатии кишварамон аз деҳот ба хориҷа равона мегарданد ва қисми зиёди онҳо бе омодагī барои ҷустуҷӯи кор ба дигар кишвар сафар менамоянд. Ин гуна вазъият будубоши мұхочиронро дар хориҷа боз ҳам вазнинтар мегардонад, зеро онҳо асосан ҳудсарона ва бе тайёрии пеш аз сафар ба хориҷа равона мегарданд.

Фарз мекунем, ки агар ба ҳисоби миёна мұхочиратро 1,5 млн. бигирем ва ҳар қадом дар ватанаш ақалан 3-нафарро ҳўронаду пўшонад, он гоҳ 4,5 млн. тоҷикистониро онҳо бо ҳама маводҳои зиндагī таъмин менамоянд. Агар чунин бошад месазад, ки ҳукумат барномаи густурдаero бо Ҳукумати Федератсияи Русия созмон диҳад, ки мұхочирон баъди фаъолияти корī ба қитобхонаю ҷойҳои маданий - фарогатī бе мамоният дастёб бошанд. Аз тарафи дигар, агар мо ба мұхочирон баҳусус ҷавонони мұхочир ҳиссиёти миллӣ, нангу номуси миллӣ ва ҳудшиносии миллиро бедор менамудем, онҳо ба қувваи бузурги миллӣ табдил мейёфтанд. Доштани шуури миллӣ ба ҳар фард дар қадом давлате меҳнат накунад, имконият пайдо менамояд, ки ба манфиати миллати хеш, баланд бардоштани эътибори миллиаш талош варзида, муаррифиқунандай сифатҳои беҳтарини миллиаташ бошад. Ҳамзамон чунин сифат эътимоди мардуми бумиро бо мұхочирони меҳнатī афзуда ба онҳо некбинона назар менамояд. Баҳусус дар баробари ахлоқи

ҳамида муҳочир соҳибкасби варзида бошаду дар фаъолияти корӣ масъулиятшинос, бешак, муносибатҳои маданий -иҷтимоии ду миллат дар доираи байнидавлатӣ ҳам сифати нав мегирад.

Ба ҳамаи камбудиҳои иқтисодии мамлакат нигоҳ накарда, масъалаи қасбомӯзии муҳочирони меҳнатӣ ва шаҳрвандони бекор бояд дар мадди аввали ҷомеа қарор дода шавад. Дар ҳолати зоҳир намудани беаҳамиятӣ ба ҳалли масъалаи мазкур, шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон ба душвориҳои зиёд дучор мешаванд ва он вазъияти иҷтимоию иқтисодии мамлакатро аз ҳолати имрӯза дида, боз ҳам вазнинтар мегардонад.

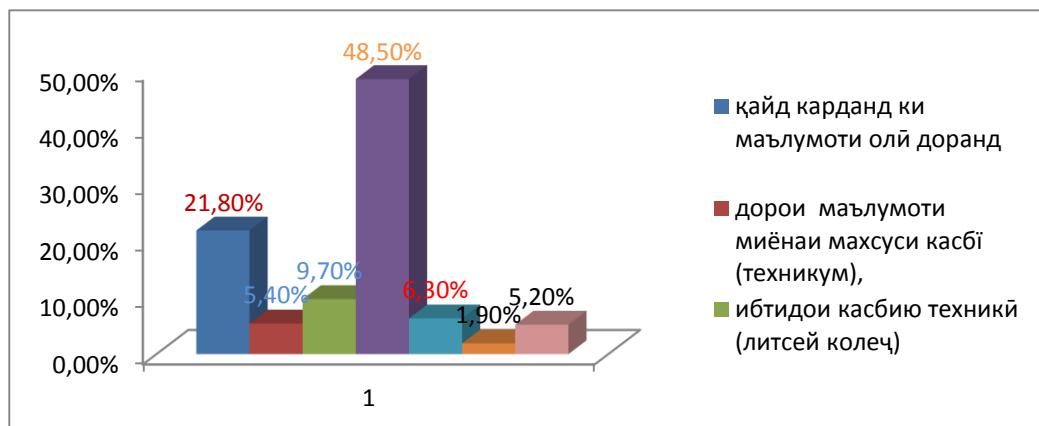
Аз ин рӯ, Вазорати меҳнат, муҳочирант ва шуғли аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон, Кумитаи кор бо ҷавонон, варзиш ва сайёҳии назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, инчунин ташкилоту мақомотҳои ба муҳочирон сарукордоштаро месазад, то интиқоли хоҳишмандони муҳочирант на танҳо ба онҳо касб омӯзонанд, балки машғулиятҳои хештаншиносӣ низ баргузор намоянд.

Айни замон дар литсейҳои қасбомузӣ, ки шумораи умумии онҳо 60 адад буда, дар низоми Вазорати меҳнат, муҳочирант ва шуғли аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон фаъолият мебаранд, ба шаҳрвандони кишвар ва аз он ҷумла ба муҳочирони меҳнатӣ бо зиёда аз 30 намуди касбу ихтисос таълим медиҳанд, ки онҳо аз ҷумла чунинанд: соҳтмончӣ, газкафшергар, ҷонғар-барқӣ, ҷонғари мошинҳои сабукрави ҳориҷӣ, молияҷӣ, фермер-боғбон, корманди соҳаи хизматрасонӣ ва ғайра. Лекин, иқтидори литсейҳо нокифия буда, илова бар он базаи моддию техникии онҳо ниҳоят заиф гаштааст, зоро қарib ҳамаи асбобҳои техникии он аз давраи шӯравӣ боқӣ мондаанду таҷхизотҳои нау замонавӣ ниҳоят камшуморанд. Бо ин сабаб ба ин гуна литсейҳо шумораи ками шаҳрвандон муроҷиат мекунанд ва ҳоҳиши дар он хонданро доранд.

Шуъбаи демографияи Институти иқтисодиёт ва демографияи Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 2016 таҳқиқоти сотсиологиро оид ба масъалаи баргашти муҳочирони меҳнатии кишварамон аз ҳориҷа гузаронид

ва яке аз саволҳои гузашташуда ба муҳочирони меҳнатии баргашта, ин сатҳи маълумотнокии онҳо буд. Бинобар ин, ба саволи «Шумо чӣ хел маълумот доред?», муҳочирон чунин ҷавоб доданд⁶⁵:

- 21,8% қайд карданд, ки маълумоти олий доранд;
- 5,4% дорои маълумоти миёнаи маҳсуси касбӣ (техникум);
- 9,7% ибтидоии касбию техникӣ (литсей/коллеч);
- 48,5% маълумоти миёнаи пурра (синфи 11);
- 6,3% маълумоти миёнаи нопурра (синфи 9);
- 1,9% маълумоти ибтидоии миёна;
- 0,6% курсҳои кӯтоҳмуддатро хатм карданд;
- 5,2% маълумоти ибтидойӣ надоранд.

Сарчашма: Таснифот аз рӯи пурсишномаи гузаронидашудаи Институти иқтисодиёт ва демографияи Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон дар соли 2016

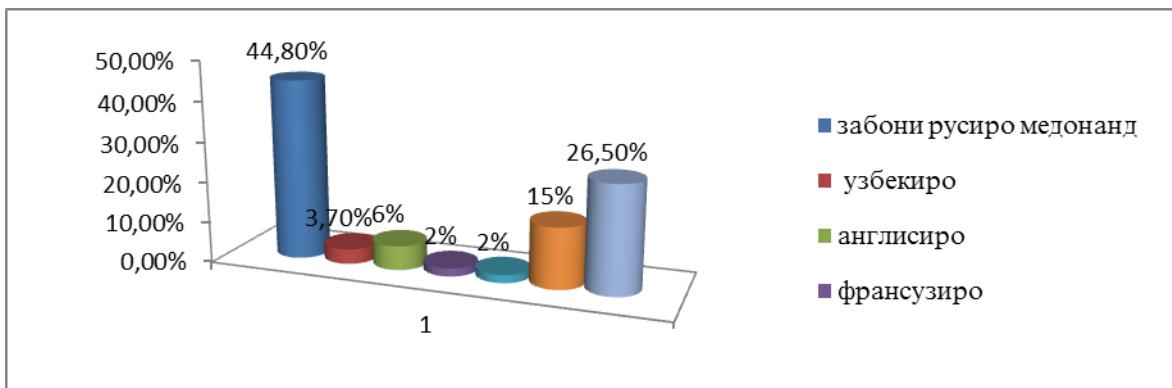
Диаграммаи 2.3.1. -Шумо чӣ хел маълумот доред?

Ба саволи оянда оид ба доностани забонҳои хориҷӣ муҳочирон чунин ҷавоб доданд:

- 44,8% забони русиро медонанд;
- 3,7% ӯзбекиро;
- 6% англisisiro;
- 2% франсузиро;
- 2% хитоиро;
- 15% забонҳои хориҷиро намедонанд;

⁶⁵ Таҳқиқоти сотсиологии шӯъбаи демографияи Институти иқтисодиёт ва демографияи Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон, ки моҳҳои май-сентябр соли 2016 гузаронида шуд.

- 26,5% аз ҷавоб ҳуддорӣ карданд.

Сарчашма: Таснифот аз рӯи пурсишномаи гузаронидашудаи Институти иқтисодиёт ва демографияи Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон дар соли 2016

Диаграммаи 2.3.2. -Ба саволи оянда оид ба доностани забонҳои хориҷӣ муҳочирон чунин ҷавоб додан

Таҷриба нишон медиҳад, ки аз ҷиҳати сатҳи маълумотнокӣ муҳочирони кишварамонро ба ду гурӯҳ тақсим кардан мумкин аст:

- гурӯҳи якум аз муҳочирони ҷавон иборат буда, шумораашон нисбатан зиёд аст. Лекин, қисми асосии онҳо касбу ихтисос надоранд ва ба муҳочират баъд аз хатми синфи 11 ва ё синфи 9 равона гардидаанд;

- гурӯҳи дуюм аз муҳочирони синну солашон миёна ва ё синну солашон аз миёна қалон иборат аст, ки сатҳи касбу ихтисос ва маълумотнокиашон хеле баландтар мебошад. Мутаассифона, айни замон шумораи зиёди мутахассисони кишварамон маҷбур мешаванд, ки барои пайдо кардани кор ва таъминоти молиявии оилаашон ба хориҷа равона гарданд⁶⁶.

Бо мақсади муайян кардани сатҳи маълумотнокии муҳочирони меҳнатии кишварамон, Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон низ чанде пештар (соли 2010) таҳқиқот гузаронида буд ва натиҷаҳои он дар муқоиса бо таҳқиқоти гузаронидаи Шуъбаи демографияи Институти иқтисодиёт ва демографияи Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон (соли

⁶⁶ Таҳқиқоти сотсиологии шӯъбаи демографияи Институти иқтисодиёт ва демографияи Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон, ки моҳҳои май-сентябр соли 2016 гузаронида шуд.

2016) диққати коршиносон ва масъулини соҳаи касбомӯзиро метавонад ҷалб намояд.

Таҳқиқотҳо нишон медиҳанд, ки шумораи муҳочирони меҳнатӣ бо маълумоти олӣ аз 8,7% соли 2009 то 21,8% дар соли 2016 зиёд гардидааст ва ин шаҳодати он мебошад, ки шумораи ҷавонони маълумоти олидор дар мамлакат хеле афзудааст ва бозори меҳнати дохилӣ ба онҳо ниёз надорад. Бо ин сабаб ҷавонони маълумоти олидори Ҷумҳурии Тоҷикистон барои дарёфти кор ба хориҷа равона гардида, корҳои гайрикасбӣ ва коргарии дуюмдараҷаро иҷро менамоянд. Чунин фаъолият ба он оварда мерасонад, ки қасбу ихтисоси дар донишгоҳҳои олӣ гирифтаи ҷавонони кишварамон баъд аз тақрибан 5 сол фаромӯш гардида, дигар на ба онҳо ва на ба ҷамъият лозим намешавад.

Инчунин, қайд кардан лозим аст, ки шумораи муҳочирони меҳнатӣ бо маълумоти ибтидоии қасбию техникӣ (литсей/коллеч) низ аз 13,4% то 9,7% кам гардида, шумораи муҳочирон бо маълумоти миёнаи пурра (синфи 11) ҳам аз 57,4% соли 2009 то 48,5% соли 2016 кам шудааст. Ҳамзамон ташвиши зиёд аз он иборат мебошад, ки шумораи ҷавонони маълумоти ибтидоии қасбӣ надошта аз 0,5% соли 2009 то 5,2% соли 2016 зиёд шудааст ва ин гуна вазъияти аз донишу маърифат дур шудани як қисми ҷавонони кишварамон бархилоғи манфиати ҷамъият ва оилаҳои онҳо мебошад.

Масъалаи омӯзиш ва тақмил додани сатҳи таҳассусии муҳочирон, инчунин баланд бардоштани сатҳи маълумотнокӣ то айни замон барои кишварамон ҳалталаб ба ҳисоб меравад ва иҷрои саривақтии мушкилиҳои вучуддошта имконият медиҳад, ки фаъолияти корӣ ва вазъи муҳочирони меҳнатӣ дар давлатҳои қабули муҳочирон беҳтар гардида, саҳмгузории онҳо дар рушди иқтисодию иҷтимоии мамлакат то андозае афзоиш ёбад.

Доир ба сатҳи маълумотнокӣ ва дар қадом соҳаҳои иқтисодиёти давлатҳои хориҷӣ фаъолият бурдани муҳочирони меҳнатии кишварамон ширкати консалтингии “Намо” низ таҳқиқоти худро соли 2016 гузаронида буд. Дар натиҷа маълум гардид, ки қисми зиёди муҳочирони меҳнатии Ҷумҳурии

Тоҷикистон дар давлатҳои хориҷӣ дар соҳаи соҳтмон кор мекунанд ва он 51,2%-ро ташкил медиҳад, ки ин омил аз рӯи пурсишномаҳои мо дар соли 2017 тасдиқи худро дарёфтааст. Баъдан, 13,7% муҳочирон дар соҳаи савдо, 8,8% дар соҳаи нақлиёт ҳамчун ронанда ва ё хизматрасон, 7,8% дар соҳаи манзилу коммуналӣ, 7,3% дар соҳаи ҳӯроки ҷамъиятӣ, 6,8% хизматрасонӣ дар ҳонаҳои шаҳрвандони хориҷӣ, 2,4% дар соҳаи ҳоҷагии қишлоқ ва 1% дар соҳаҳои саноат ва тандурустӣ машғул мебошанд⁶⁷.

Муҳочирони меҳнатии қишварамон ҳангоми амалий намудани фаъолияти корӣ дар хориҷа тавонистанд, таҳассуси қасбии худро баланд бардоранд, чунки дар давлатҳои нисбатан тараққикардаи дунё онҳо бо асбобу техниқӣ нав шиносоӣ пайдо карда, идора кардани онро азхуд кардаанд. Ин гуна баланд намудани таҳассуси қасбӣ ҳам барои мутахассисон ва ҳам барои муҳочироне, ки дар корҳои пасти мутахассисӣ кор кардаанд, тааллуқ дорад, зеро дар давлатҳои аз ҷиҳати иқтисодӣ тараққикарда дар ҳамаи соҳаҳои ҳоҷагии ҳалқ навоварию пешравӣ дида мешавад ва он барои муҳочирони давлатҳои рӯ ба тараққӣ дунёи нав мебошад.

Бинобар ин, барои ноил гардидан ба мақсадҳои дар боло зикргардида, Ҷумҳурии Тоҷикистонро лозим аст дар ҳамаи барномаҳои давлатии рушди иқтисодию иҷтимоии мамлакат ҳатман ҷорабиниҳоро оид ба азnavsозии соҳаи қасбомӯзии ҷумҳурияйӣ дарҷ намояд ва ҳарчи бештар шаҳрвандони қишварамон ва аз он ҷумла муҳочирони меҳнатиро ба низоми қасбомӯзии ҳозиразамон фаро гирад.

Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳар ду Барномаи давлатии мусоидат ба шуғли аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистонро қабул менамояд ва Барномаи навбатии амалишаванда барои солҳои 2020 – 2022 тасдиқ карда шудааст. Дар Барномаи мазкур зербоби алоҳидаи 6 маҳсус ба дастгирии иҷтимоии муҳочирони меҳнатии ба ватан баргашта бахшида шудааст, ки дар он вазъи

⁶⁷ Миграционная ситуация современного Таджикистана. Результаты социо-экономического исследования. [Текст] // Р.М. Аминджанов, Р.М. Бабаджанов, М.Ш. Махмадбеков, Н.Р. Мукимова - Душанбе: Консалтиговая компания «Намо», 2016. –С39-40.

муосири муҳочирати меҳнатӣ ба хориҷа ва тадбирҳои давлатӣ ҷиҳати анҷом додани хизматрасониҳо ба муҳочирон дарҷ карда шудаанд⁶⁸.

Дар натиҷаи таъсири буҳрони молиявию иқтисодии ҷаҳонӣ ба давлатҳои асосии қабулкунандаи муҳочирони меҳнатӣ, аз ҷониби ин давлатҳо дар қонунгузорӣ оид ба масъалаҳои муҳочирати меҳнатӣ тағйири иловаҳо ворид карда шуд, ки боиси коҳиш ёфтани муҳочирати меҳнатӣ аз Ҷумҳурии Тоҷикистон гардид.

Дар баробари ин, бо сабаби риоя накардани низоми муҳочират дар давлатҳои қабулкунандаи муҳочирони меҳнатӣ вуруди як қисм аз муҳочирони меҳнатӣ ба ин давлатҳо манъ гардид ва эҳтимолияти бозгашти төъдоди муайяни муҳочирони меҳнатӣ ба ватан ногузир боқӣ мемонад.

Мувофиқи маълумоти Ҳадамоти муҳочират ва Вазорати меҳнат, муҳочират ва шуғли аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар нимсолаи якуми соли 2019 аз ҳудуди чумҳурӣ 300284 шаҳрванд ба муҳочирати меҳнатӣ рафтааст, ки ин шумора дар муқоиса ба ҳамин давраи соли 2018 (251247 нафар) 49037 ҳазор нафар ё ба андозаи 19,5 фоиз афзоиш ёфтааст.

Дар нимсолаи якуми соли 2019 аз муҳочирати меҳнатӣ 188183 шаҳрванд ба Тоҷикистон баргаштааст, ки нисбат ба ҳамин давраи соли 2018 (188560 нафар) 0,2 фоиз кам мебошад. Аз төъдоди муҳочирони меҳнатии ба ватан баргашта 154283 мард ва 33900 зан мебошад.

Мувофиқи маълумоти мавҷуда алҳол вуруди 251703 шаҳрванди Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Федератсияи Русия манъ мебошад, ки ин нишондод дар муқоиса ба нимсолаи якуми соли 2018 26,1 фоиз коҳиш ёфтааст.

Новобаста аз ин, бо дар назар доштани вазъи рафту омади муҳочирони меҳнатӣ ба хориҷи кишвар дар солҳои 2020-2022 аз ҷониби мақомоти меҳнат ва шуғли аҳолӣ ҷиҳати дастгирии иҷтимоии муҳочирони меҳнатии баватанбаргашта тадбирҳои зерин амалӣ карда мешаванд:

---

⁶⁸ Барномаи давлатии мусоидат ба шуғли аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2020-2022, ки бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 декабри соли 2020, №644 тасдиқ карда шудааст.

- мусоидат намудан дар таъмини муҳочирони меҳнатии ба ватан баргашта бо ҷойи кор аз ҳисоби ҷойҳои кори холии мавҷуда (8,2 ҳазор нафар);
- сафарбар намудани онҳо ба курсҳои қӯтоҳмуҳлати тайёри касбӣ, такмили ихтисос ва бозомӯзӣ мувофиқи касбу ихтисосҳои ҷавобгӯ ба талаботи бозори меҳнати доҳили кишвар (10,9 ҳазор нафар);
- ҷалби муҳочирони меҳнатии ба ватан баргашта дар иҷрои корҳои ҷамъиятии музднок (2,7 ҳазор нафар);
- дастгирии ташабbusи муҳочирони баргашта дар ташкили фаъолияти соҳибкории хурду миёна тавассути ҷудо намудани қарзҳои имтиёзном ба онҳо (3,5 ҳазор нафар);
- сертификаткунони малакаҳои касбии муҳочирони меҳнатии баватанбаргашта (1,3 ҳазор нафар);
- хизматрасонии машваратӣ ва ҳуқуқӣ.

Дар Барномаи зикргардида қайд карда мешавад, ки дар давоми солҳои 2020-2022 дар доираи ҷорабиниҳои Барнома аз ҷониби мақомоти меҳнат ва шуғли аҳолӣ маҷмӯан ба 26,6 ҳазор муҳочири меҳнатии ба ватан баргашта хизматрасонии иҷтимоии давлатӣ анҷом дода мешавад ва ин гуна муносибати давлат ба муҳочирони меҳнатии кишварамон нигоҳ накарда ба ҳаҷми хурди ҷорабинию хизматрасониҳо, боиси қаноатмандӣ мебошад ва бигузор дар оянда шумораи иштирокчиёни Барнома аз ҳисоби муҳочирон ба маротиб зиёд гардад.

Ҳамзамон, бояд қайд кард, ки яке аз масъалаҳои ҷолиби диққат дар Барномаҳои мусоидат ба шуғли аҳолӣ, ин масъалаи бокортаъминкунии муҳочирони меҳнатии баргашта тайи солҳои охир мебошад ва доир ба ин ҷорабинӣ тадбирҳои иловагӣ андешидан зарур аст. Зоро, маблағгузории Барнома талаботи ҳатто 10% муҳочирони меҳнатии баргаштаро қонеъ карда наметавонад ва асоснокии ин масъала дар он аст, ки шумораи муҳочирони меҳнатии баргашта даҳҳо-садҳо ҳазор нафарро ташкил медиҳаду

имкониятҳои Барнома танҳо барои хизматрасонии 15-20 ҳазор нафар мебошад⁶⁹.

Аз ин хотир, шаҳрвандони кишварамон нигарони барномаю Стратегияҳои амалию воқеӣ мебошанд, ки барои зисту зиндагии аҳолии кишвар манфиатбахш ва ичрошаванда бошанд.

Чиҳати беҳтар намудани вазъи қасбомӯзӣ дар байни муҳочирони меҳнатӣ ва шаҳрвандони кишварамон, кор карда баромадани барномаҳои миллии рушди иқтисодию иҷтимоӣ дар ҳамаи шаҳру ноҳияҳои чумхурӣ бо дарназардошти рушди инфрасоҳтори ҳоҷагии қишлоқ, корхонаю ташкилотҳои истеҳсолӣ, соҳибкории хурду миёна, ҷалби сармоягузорони ҳориҷӣ ва аз он ҷумла маблағҳои муҳочирони меҳнатӣ, диаспораҳо ва тоҷикони бурунмарзӣ дар рушди устувори кишварамон, зарур мебошад. Чунин тарзи кор метавонад ба натиҷаҳои дилҳоҳ оварда расонад ва бо ин роҳ ҷойҳои нави корӣ низ таъсис дода мешаванд.

Аммо, ҳалли масъалаҳои болозикр танҳо дар ҳолати амалий намудани сиёсати дурусти қадрӣ дар соҳторҳои давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ҷойгузории мутахассисони болаёқату ватанпарвар, мумкин аст ичро карда шаванд. Зоро, айни замон мақомотҳои давлатӣ ба мутахассисони соҳаҳои гуногуни ҳоҷагии ҳалқ ниёз доранд ва дар ҳолати ҳалли масъалаи қадрӣ дар ҷумхурӣ, он мушкилиҳое, ки айни замон дар бозори меҳнати доҳили кишвар вучуд доранд, ҳалли худро пайдо мекунанд.

Муҳочирони меҳнатии баргашта дорои қасбу ихтисос ва малакаи муосир мебошанд. Илова бар он, онҳо тайи солҳои тӯлонии муҳочират дар ҳориҷа, тавонистанд риштаҳои дӯстӣ ва ҳамкориҳоро бо шаҳрвандони дигар мамлакатҳо ба роҳ монанд ва ин гуна иқтидорро дар сармоягузории ҳориҷӣ оқилона истифода бурдан мумкин аст.

Дигар масъалае, ки ҳангоми баргаштани муҳочирони меҳнатии кишварамон метавонад шиддати бозори меҳнати доҳили мамлакатро мӯътадил гардонад, ин омӯзиши бозори меҳнати давлатҳои ҳориҷи дуру

⁶⁹ Барномаи давлатии мусоидат ба шугли аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2018-2019, . (бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 26 октябри соли 2017, №499 тасдиқ шудааст) сах. 12.

наздик ва мутобиқ ба он тайёр кардани мутахассисони баландихтисос мебошад. Барои кашф намудани бозорҳои нави меҳнат дар хориҷа ва дар он ҷойгир кардани қувваҳои кории зиёдатӣ аз ҳисоби шаҳрвандони бекори Ҷумҳурии Тоҷикистон, бояд пеш аз ҳама чораҳо ҷиҳати омӯзиши қасбҳои замонавӣ бо донистани забонҳои хориҷӣ амалӣ карда шаванд, ки муҳоҷирон тавонанд дар бозори меҳнати байналмилали рақобатпазир бошанд. Баъдан, бояд низоми доимии омӯхтани бозори меҳнати хориҷӣ барои 5-10 соли наздик ҷорӣ карда шавад, ки баъд аз анҷоми омӯзиши ҳамаҷониба, бо ин гуна давлатҳо Созишномаҳо дар самти муҳоҷирати меҳнатӣ ба тасвиб расонида шаванд. Ҷумҳурии Тоҷикистон боз якчанд даҳсолаҳо бо муҳоҷирати меҳнатии хориҷӣ машғул мешавад ва барои мӯътадил гардонидани вазъи бозори меҳнати доҳили мамлакат, паст кардани шиддати иҷтимоию сиёсӣ ва таъмин кардани ҳифзи ҳуқуқу манфиатҳои муҳоҷирон дар хориҷа, ба масъалаи бокортаъминкуни шаҳрвандони кишвар дар хориҷа ва ба таври қасбӣ ба роҳ мондани ҳамкориҳо бо давлатҳои қабулкунандай муҳоҷирон, бояд диққати ниҳоятдараҷа ҷиддӣ дода шавад.

Дар ҳолати самаранок истифода бурдани сармоягузориҳои хориҷӣ ва фаъолияти ширкатҳои беруна, ки дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон машғул ҳастанд, мумкин аст вазъи иқтисодии мамлакатро беҳтар намуда, иловатан ҷойҳои кории наву арзандаро барои шаҳрвандони кишварамон омода кард. Барои расидан ба ин мақсадҳо, такмили қонунгузории амалкунандай миллӣ лозим аст, ки тарафҳоро аз лиҳози шаффоғият ва кафолату боварии дучониба, конеъ гардонида тавонад. Ба ҳар ҳол, доир ба масъалаи мазкур низ Ҷумҳурии Тоҷикистон бояд таҷрибаи байналхалқиро ба инобат гирифта, аз он самаранок истифода барад.

Хулоса оид ба боби дуюм

Таҳлили вазъи муосири муҳоҷирати меҳнатӣ ва омӯзиши масъалаи зухуроти нави баргашти муҳоҷирон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бо дарназардошти ҳамгирои онҳо дар ҷамъият нишон медиҳад, ки ин раванд на танҳо дар кишвари мо, балки дар дигар давлатҳои хориҷи дуру наздик ба

шакли ҷаҳонишавӣ мубаддал гаштааст. Зоро ҳарсола дар ҷараёни муҳочирати меҳнатии байналхалқӣ садҳо ҳазор нафар шаҳрвандони кишварамон ва дигар давлатҳои ҷаҳон иштирок менамоянд. Масъалаҳои муҳочирати меҳнатӣ ва баргашти муҳочирони меҳнатӣ ҳамчун зухуроти нав дар Ҷумҳурии Тоҷикистон баробари масъалаҳои истиқолияти энергетикӣ, баромадан аз ҳалқаи коммуникатсионӣ, таъмини амнияти озуқаворӣ ва саноатикунонии босуръати мамлакат яке аз афзалиятҳои муҳим дар рушди иқтисодию иҷтимоии мамлакат ба ҳисоб рафта, ҳалли саривақтии худро талаб менамояд.

Бо дарназардошти ба амал омадани зухуроти бекорӣ ва фикру ақидаи олимону коршиносон нисбат ба сиёсати давлатии бозори меҳнат, чунин омилҳои таъсирбахшро бояд ба назар гирифт:

1. Демографӣ – ивазшавии ҳиссаи аҳолии дар иқтисодиёт фаъол (сатҳи таваллуд, фавт, синну сол, сатҳи нафақа, ҷараёни муҳочират).
2. Техникию иқтисодӣ – пешрафти илмию техникӣ ва ихтисори ҷойҳои корӣ, ивази пул бе назардошти оқибатҳои иқтисодию иҷтимоӣ ва ба буҳрону муфлишшавӣ дучоршавии корхонаҳо.
3. Иқтисодӣ – вазъи иқтисодиёти миллӣ, фаъолии сармоягузорӣ, низоми молиявию қарздиҳӣ.
4. Ташкилию иқтисодӣ – ивазшавии шакли ташкилию ҳуқуқӣ ҳангоми шахсӣ намудани моликияти давлатӣ ва азnavsозии сохторӣ, ки қисми муайяни кормандон бекор мемонанд.

Дар ин ҷода Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи дурнамоҳои давлатӣ, консепсияҳо, Стратегияҳо ва барномаҳои рушди иҷтимоию иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон”, “Дар бораи мусоидат ба шуғли аҳолӣ”, ки таҳия гардидааст, мусоид менамояд.

БОБИ З. ТАКМИЛ ДОДАНИ МЕХАНИЗМҲОИ ИДОРАКУНИИ РАВАНДҲОИ МУҲОЧИРАТ ДАР ШАРОИТИ ЗУҲУРОТИ НАВИ БАРГАШТИ МУҲОЧИРОНИ МЕҲНАТИЙ

3.1. Таъкили механизми дастгирии иҷтимоию иқтисодии муҳоҷирони меҳнатии баргашта дар шароити зуҳуроти нави муҳоҷиратӣ

Тайи солҳои охир шумораи зиёди муҳоҷирони меҳнатии байналхалқӣ ва аз он ҷумла муҳоҷирони меҳнатии Ҷумҳурии Тоҷикистон низ ба мушкилиҳои берун кардан ва рондани оммавии муҳоҷирон аз қаламрави кишварҳои қабулкунанда дучор мегарданд ва ин раванд то айни замон барои бисёр давлатҳои интиқолдиҳандай муҳоҷирон ҳамчун масъалаи нави ҳалталаб ба ҳисоб меравад. Зоро дар ин раванд садҳо ҳазор нафар муҳоҷирони меҳнатии байналхалқӣ фаро гирифта шудаанд ва бо сабаби мавҷуд будани душвориҳо дар самти бозори меҳнати дохилии кишварҳои интиқолдиҳандай муҳоҷирон ин гуна масъала ҳалли худро зуд пайдо карда наметавонад.

Дар қатори дигар давлатҳои интиқолдиҳандай муҳоҷирони меҳнатӣ барои Ҷумҳурии Тоҷикистон низ лозим аст, ки механизми миллии худро оид ба расонидани қӯмакҳои иҷтимоию иқтисодӣ ба муҳоҷирони меҳнатии баргашта кор карда барояд ва бо дарназардошти он ки чунин ҷараёни аз хориҷа баргаштани муҳоҷирони меҳнатӣ доимӣ мебошад, созмон додани чунин механизми доимоамалкунанда ва натиҷабаҳш бо ҷалби ҳамаи мақомотҳои ҳокимиюти давлатӣ, шарикони иҷтимоӣ, ташкилотҳои байналхалқӣ, ҷамъиятӣ, ғайридавлатӣ ва дигар ниҳодҳои дар самти муҳоҷират фаъолиятдошта ба мақсад мувоғиқ аст. Бинобар ин, мо мақсад гузоштем, ки масъалаи мазкурро ҳамаҷониба мавриди омӯзиш қарор диҳем ва аз нуқтаи назари ӯнвонҷӯ раванди хизматрасониҳои иҷтимоию иқтисодиро аз тарафи мақомотҳои даҳлдори давлатӣ ба муҳоҷирони меҳнатии баргашта ҳамчун «**Механизми дастгирии иҷтимоию иқтисодии муҳоҷирони меҳнатии баргашта**» номгузорӣ кардан мумкин аст. Ин гуна масъала аввалин маротиба дар диссертатсияи илмӣ баррасӣ мегардад ва мо итминони

комил дорем, ки он дар шароити зухуроти нави муҳочиратӣ бар манфиати муҳочирони меҳнатӣ ва мақомотҳои даҳлдори давлатӣ мебошад.

Таҳқиқотҳо нишон медиҳанд, ки дар таҷрибаи Ҷумҳурии Тоҷикистон аввалин маротиба масъалаи баргашти муҳочирони меҳнатӣ ва зарурати кор карда баромадани дастури методӣ оид ба ҳамгирои онҳо дар ҷамъият солҳои 2008-2010 ба миён омад. Дар он давраи аввали асри XXI тамоми ҷаҳонро бӯҳрони якуми иқтисодию молиявӣ фаро гирифта буд ва бо сабаби коҳиш ёфтани фаъолияти корхонаю ташкилотҳо, ихтизор шудани шумораи муайяни ҷойҳои корӣ ва муташаниҷ гардидани вазъи иқтисодии бисёр кишварҳои қабулкунандай қувваи кории хориҷӣ қисме аз муҳочирони меҳнатӣ ба ватани худ бармегаштанд.

Ҳамзамон қайд кардан лозим аст, ки дар он давра шумораи умумии муҳочирони меҳнатии баргаштаи кишварамон ҳусусияти оммавиро надошт ва миқдори онҳо тақрибан 35-40 ҳазор нафарро ташкил медод. Аз ин хотир, бӯҳрони якуми иқтисодӣ ба ҷараёни муҳочирати меҳнатии берунаи шаҳрвандони Тоҷикистон таъсири манғии зиёд надошт ва дар маҷмуъ ин равандро ҳалалдор накард, гарчанде қадамҳои аввали зухуроти нави баргашти муҳочирони меҳнатӣ дар он давра маълум гардидаанд. Агар ба рақамҳои расмии рафти ҳарсолаи муҳочирони меҳнатии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давоми солҳои 2008-2010 дикқат дихем, онҳо чунин мебошанд: соли 2008 ҳамагӣ 646298 нафар муҳочирони меҳнатӣ ба хориҷа сафар карданд, соли 2009 – 677114 нафар ва соли 2010 – 736446 нафар⁷⁰. Инчунин, миқдори маблағҳои интиқолдодаи муҳочирони меҳнатии кишварамон низ дар давоми солҳои 2008-2010 фарқияти ҳаҷман қалонро ба маротиб надорад, гарчанде он тамоюли пастшавӣ ва афзоишёбандаро дошт. Ҳамин тавр, соли 2008 миқдори маблағҳои интиқолшуда 2,549 млн. доллари амрикӣ, соли 2009 – 1,748 млн. доллар ва соли 2010 – 2,229 млн. долларро ташкил кард⁷¹, ки он тасдиқи суханҳои боло мебошад.

Ба пуршиддат набудани зухуроти нави баргашти муҳочирони меҳнатии кишварамон нигоҳ накарда, Агентии давлатии ҳифзи иҷтимоӣ, шуғли аҳолӣ ва муҳочирати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҳамкорӣ бо Намояндагии Агентии оид ба

⁷⁰ Маълумоти Ҳадамоти муҳочирати Ҷумҳурии Тоҷикистон, солҳои 2008-2010.

⁷¹ Бабаев. А.А. Современные проблемы миграции населения Республики Таджикистан: ее потенциал в процессе развития страны. Монография. / А.А.Бабаев. –Душанбе, 2020. – 300 с.

ҳамкории Техникӣ ва Рушд (АКТЕД) қарор доданд, ки ҷиҳати оғоз намудани фаъолият доир ба ҳамгирои муҳочирони меҳнатии ба ватан баргашта чорабиниҳои аввалинро иҷро намоянд. Бо ин мақсад соли 2010 «Дастури методӣ барои кормандони Агентии давлатии ҳифзи иҷтимоӣ, шуғли аҳолӣ ва муҳочират оид ба реинтегратсияи муҳочирони меҳнатии ба ватан бозгашта» таҳия ва нашр гардид ва инчунин, се адад «Маркази реинтегратсияи муҳочирони меҳнатӣ» дар пойтахти кишварамон шаҳри Душанбе ва дар шаҳрҳои Қӯргонтипа ва Ҳуҷанд фаъолияти худро ҷиҳати расонидани хизматрасониҳои иҷтимоӣ ба муҳочирон ба роҳ монданд.

Дастури методии номбурда ба ҳамаи соҳторҳои зердобеи Агентии давлатии ҳифзи иҷтимоӣ, шуғли аҳолӣ ва муҳочират дар вилоятҳо ва шаҳру ноҳияҳои ҷумҳурӣ дастрас гардида, бо кормандони масъули он аз тарафи роҳбарияти Агентӣ семинарҳои омӯзиши оид ба зуҳуроти нави баргашти муҳочирони меҳнатӣ ва ҳамгирои онҳо дар ҷамъият гузаронида шуданд. Мақомоти маҳаллии шуғли аҳолӣ ва муҳочират бо мақсади раҳнамоӣ кардани муҳочирони меҳнатии ба ватан баргашта, ки барои омӯзиши қасбу ихтисоси ба талаботи бозори меҳнати байналхалқӣ мувоғиқ муроҷиат менамуданд, маълумоти зеринро пешниҳод мекарданд:

- дар бораи вазъи бозори меҳнат дар маҳалли ҷои зист ва инчунин дар дигар минтақаҳои ҷумҳурӣ;
- мавҷудияти ҷойҳои кории холӣ, ҳаҷми музди меҳнати миёна, шароити меҳнат ва дигар аҳбороти зарурӣ доир ба фаъолияти корфармо;
- дар бораи имкониятҳои Марказҳои таълимии қасбӣ оид ба омӯзиши қасбӣ, такмили ихтисос ва бозомӯзии муҳочирони меҳнатии ба ватан баргашта;
- дар бораи ҳуқуқ ва вазифаҳои муҳочирони меҳнатӣ, ки ба ҷараёни реинтегратсия ҷалб карда мешаванд⁷².

Дар баробари ин, вазифаҳои асосии Марказҳои реинтегратсияи муҳочирони меҳнатӣ, ки барои қабул ва хизматрасонӣ ба муҳочирони меҳнатии баргашта

⁷² Дастури методӣ барои кормандони Агентии давлатии ҳифзи иҷтимоӣ, шуғли аҳолӣ ва муҳочират оид ба реинтегратсияи муҳочирони меҳнатии ба ватан бозгашта. Тартибдиҳонда А.А. Бобоев. Душанбе. «Матбааи ҳисоби ҳоҷагӣ»-и Вазорати меҳнат ва ҳифзи иҷтимоии аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон. 2010. – С. 19-20.

таъсис дода шуда буданд, муайян гардидаңд ва онҳо ичрои масъалаҳои зеринро дар бар мегирифтанд:

- ба қайд гирифтан ва ҳамроҳ намудани муҳочирони меҳнатӣ ба рушди иҷтимоӣ ва қасбӣ бо кӯмак ва дастгирии ташкилотҳои хурди қарздиҳӣ ва ташкилотҳои соҳибкории миёнарав;
- бо кор таъминкуни мухоҷирони меҳнатии баргашта;
- дастгирӣ дар ташкил намудани фаъолияти соҳибкории шахсӣ;
- ҳамоҳангсозии фаъолияти агентиҳои давлатӣ ва хусусии муносиб дар кори ҳавасмандардонӣ, рушд, реинтегратсияи мухоҷирони меҳнатӣ ва истифодабарии иқтидори пурраи онҳо;
- рушд ва амалигардонии барномаҳои дигар бо мақсади таъмин намудани бозгашти мусоиди мухоҷирони меҳнатӣ;
- барпо намудани конференсия ва семинарҳо, ташкили корҳои таблиғотию иттилоотӣ доир ба масъалаҳои муҳочират, нашри маводҳои чопӣ, ташкили чорабиниҳо бо иштироки воситаҳои ахбори омма;
- ҷалби пажӯҳишгоҳҳои илмӣ, олимон ва мутахассисон барои кор карда баромадани масъалаҳои соҳавӣ бо мақсади пурӯзвват гардонидани фаъолияти Марказҳои реинтегратсия.

Лекин, мутаассифона, дар он давра самти кор бо мухоҷирони меҳнатии ба ватан баргашта натиҷаҳои дилҳоҳро оварда натавонист ва он якчанд сабабҳои худро дошт. Пеш аз ҳама, чи хеле ки мо дар боло қайд кардем, шумораи умумии муҳочирони меҳнатии кишварамон, ки аз хориҷа ба ватан баргаштанд (ронда ё берун карда шуданд), хусусияти оммавӣ надошт ва миқдори онҳо на он қадар зиёд буд. Аз ин сабаб, ба Марказҳои реинтегратсия шумораи ниҳоят ками мухоҷирони меҳнатии баргашта муроҷиат мекарданд, ки дар як рӯз тақрибан 3-5 нафарро ташкил медод. Баъдан, фаъолияти чунин Марказҳо маҳдуд буд, зоро дар раванди расонидани кӯмакҳои иҷтимоӣ танҳо Агентии давлатии ҳифзи иҷтимоӣ, шугли аҳолӣ ва муҳочират иштирок дошт. Дигар вазорату идораҳо ин гуна вазъиятро мувакқатӣ ҳисоб мекарданд ва аз ин ҷиҳат имконият пайдо нагардид, ки механизми ҳамкориҳои байниидоравӣ оид ба хизматрасониҳои иҷтимоӣ ба мухоҷирони меҳнатии баргашта кор карда баромада шавад. Вобаста ба ин, дар

давраи якуми буҳрони молиявию иқтисодии солҳои 2008-2010 ва раванди аввалини баргашти муҳочирони меҳнатии кишварамон аз хориҷа, ки оқибатҳои вазнини молиявӣ надошт, масъалаи татбиқи «механизми равона кардани муҳочирони меҳнатии баргашта» ҳалли худро наёфт ва фаъолияти Марказҳои реинтегратсия низ соли 2011 дар шаҳрҳои Душанбе, Бохтар ва Ҳучанд қатъ карда шуд.

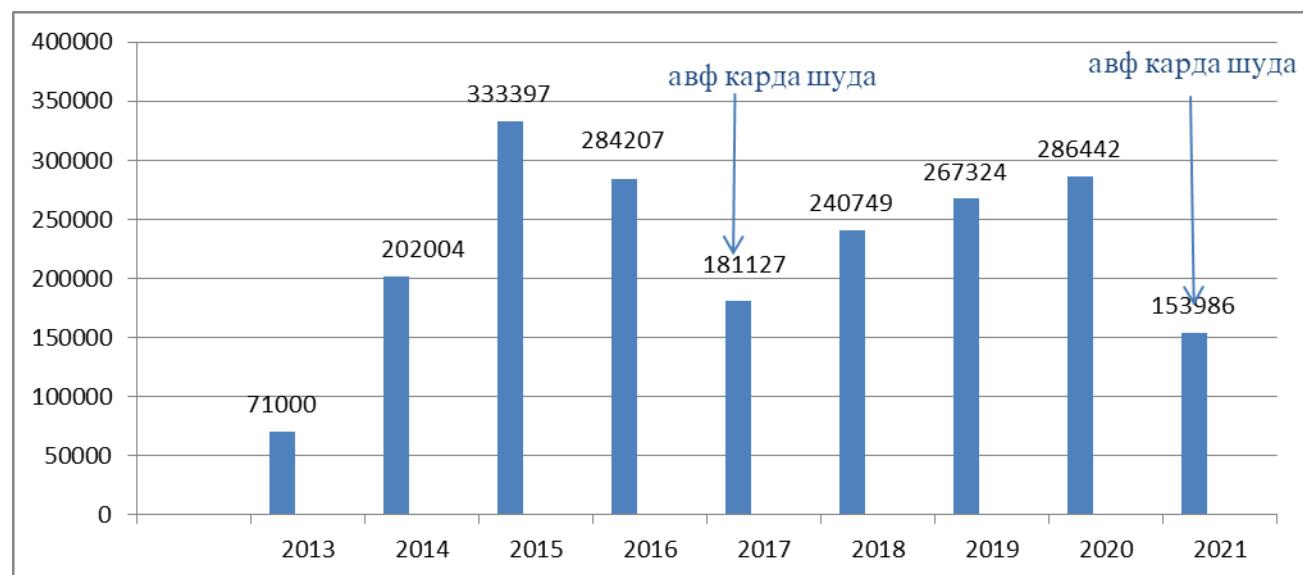
Лекин, таърихи инсоният ва ивазшавии босуръати вазъияти ҷомеа дар миқёси ҷаҳон қонунияти худро дорад ва он бевосита ба ҷараёни муҳочирати аҳолӣ дар сатҳи байналхалқӣ таъсирбахш мебошад. Ҳамагӣ бо гузашти 3-4 сол буҳрони молиявию иқтисодии навбатӣ кулли давлатҳои ҷаҳонро фаро гирифт ва ин буҳрон аз буҳрони якуми ба амаломада фарқунанда мебошад. Зоро, буҳрони навбатиро роҳбарияти ИМА ва кишварҳои Иттиҳоди Аврупо бо алоқамандии масъалаҳои сиёсӣ сунъӣ ба амал оварданд ва он бо ҷорӣ кардани мӯҷозоти иқтисодӣ нисбат ба Федератсияи Русия дар охири соли 2014 оғоз ёфта буд. Ба ғайр аз ин, Ҳукумати Федератсияи Русия дар ин вақт ба қонунгузории муҳочиратӣ тағйироту иловаҳо ворид кард, ки он ба ҳалли масъалаҳои пешгирии муҳочирати ғайриқонунӣ, муайян ва ташкил кардани рӯйхати ном ба номи муҳочирони хориҷӣ, ки қонунгузории ин кишварро риоя намекунанд, таизими равандҳои муҳочират ва истифодаи самараноки он дар рушди иқтисодии мамлакат равона шуда буданд.

Бо дарназардошти ин ду сабаби асосӣ, аз соли 2014 инчониб давраи дуюми буҳрони молиявию иқтисодӣ дар миқёси ҷаҳон ба амал омад ва он мутаассифона, муҳлати хеле дарозро дар бар гирифта истодааст. Бо дарназардошти тӯлонӣ гаштани вазъи ноороми сиёсӣ дар миқёси ҷаҳон, шумораи муҳочирони меҳнатии баргашта ба маротиб афзоиш ёфт ва он ҳамчун зуҳуроти нави глобалии муҳочиратӣ, ки миллионҳо нафар муҳочирони байналхалқиро ба ин раванд дар бар гирифтааст, бисёр кишварҳои хориҷи дуру наздикро фаро гирифт.

Давраи дуюми бӯҳрони молиявию иқтисодӣ ба ҳамаи соҳаҳои ҳоҷагии ҳалқи кишварҳои дунё таъсири манғӣ расонида истодааст, зоро дар ин гуна вазъият фаъолияти як қисми корхонаҳои истеҳсолӣ ва дигар ташкилоту идораҳо коҳиш мёёбад ва ё қатъ мегардад. Вобаста ба ин, ҷойҳои корӣ ихтисор мегарданд ва дар шароити аз кор озод кардани кормандон, пеш аз ҳама муҳочирони меҳнатии

хориҷӣ ба рӯйхати озодшудагон доҳил қарда мешаванд ва чунин ҳолат шумораи муҳочирони баргаштаро зиёд мекунад. Агар муҳочирони меҳнатии аз кор озодшуда дар муҳлатҳои муқарраршудаи қонунгузории кишвари қабулкунанда ҳудуди онро тарк накунанд, пас онҳо ба рӯйхати муҳочирони ғайриқонунӣ ворид қарда мешаванд ва бо қарори мақомоти даҳлдори давлати будубош ронда, ё берун қарда мешаванд. Ба ғайр аз он, дар қаламрави кишварҳои қабулкунандаи муҳочирони меҳнатӣ шумораи зиёд (тақрибан то 50%) шахсоне будубош доранд, ки фаъолияти кории ғайрирасмиро анҷом медиҳанд ва онҳо низ дар рӯйхати муҳочирони ғайриқонунии хориҷӣ дарҷ гардида, баъд аз муҳлати муайян бо қарори мақомоти судӣ ба ватани худ баргардонида мешаванд.

Агар мо мисоли Ҷумҳурии Тоҷикистонро оид ба шумораи умумии муҳочирони меҳнатӣ, ки барои риоя накардани қонунгузории Федератсияи Русия ба рӯйхати «манъшудагон» ворид шудаанд ва баъдан ба ватан баргардонида мешаванд, мавриди омӯзиш қарор диҳем, маълум мешавад, ки дар ин самт масъалаҳои зиёди ҳалталаб мавҷуд мебошанд.

Сарчашма: : Маълумоти Ҳадамоти муҳочирати Ҷумҳурии Тоҷикистон, солҳои 2013-2021

Диаграммаи 3.1.1. - Маълумот оид ба шумораи «манъшудагон» -шахрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки дар Федератсияи Русия дар давоми солҳои 2013-2021 ба қайд гирифта шуданд (нафар)⁷³.

⁷³ Маълумоти Ҳадамоти муҳочирати Ҷумҳурии Тоҷикистон, солҳои 2013-2021

Мутобиқи диаграммаи дар боло овардашуда маълум мегардад, ки ҳар сол ба рӯйхати «манъшудагон» садҳо ҳазор нафар шаҳрвандони кишварамон ворид карда мешаванд ва онҳо ҳуқук надоранд, ки аз 3 то 5 сол ба ҳудуди ин давлат дохил гарданд. Чунин вазъияти баамаломада тасдиқи он буд, ки кишварҳои зиёдро зухуроти нави баргашти оммавии муҳочирони меҳнатӣ аз хориҷа фаро гирифтааст ва доир ба пешгирии он чораҳои заруриро андешидан лозим аст. Вобаста ба ин, мо мақсад гузоштем, ки сабабҳои асосии чунин вазъияти мушкили баамаломадаро муайян карда, роҳҳои ҳалли онро пайдо намоем. Пеш аз ҳама, бояд қайд кард, ки камбудиҳои аввалин то равона шудани шаҳрвандони кишварамон ба хориҷа сар мезананд, зоро қисми зиёди муҳочирони меҳнатӣ бе ягон омодагии пеш аз сафар қарори ба муҳочирати меҳнатӣ рафтсанро қабул мекунанд ва баъдан ба мушкилиҳои зиёд дучор мегарданд.

Муҳочирон ҷиҳати рафъи камбудиҳо посух доданд, ки маълумот ва иттилооти зарурӣ дар телевизион ва радио, инчунин дар сарчашмаҳои интернетии мақомотҳои даҳлдори давлатӣ дар мавзуи муҳочирати меҳнатӣ ба хориҷа ва имкониятҳо оид ба омӯзиши касбӣ дар муассисаҳои таълимии кишварамон вуҷуд надорад. Ба ғайр аз он, муҳочирон қайд карданд, ки нарҳи пулии шиносномаҳои хориҷӣ ва маблаги пардохтшуда барои харидории чиптаи тайёраҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон нисбат ба дигар кишварҳои ИДМ аз ҳама баланд аст ва ин оилаҳои муҳочиронро дар вазъияти мушкили молиявӣ мегузорад. То 85% муҳочирон дар курсҳои омузишии баланд бардоштани ихтисос ва тренингҳо ҷиҳати гирифтани таҳассусҳои касбӣ, ки барои фаъолияти корӣ дар хориҷа лозим мешавад, иштирок накардаанд. 54% оид ба муҳочират маълумот надоштанд ва 74,4% пеш аз сафар ягон ахборот ва ё алоқа дар бораи корфармои хориҷӣ ба худ нагирифтаанд⁷⁴.

Чунин ҳолати беомодагии муҳочирон пеш аз сафар ба хориҷа, яке аз сабабҳои асосии ба ҷорҷӯбай гайриқонунӣ шомил шудани муҳочирони меҳнатии кишварамон ба ҳисоб меравад. Ин гуна вазъият шаҳодати он аст, ки фаъолияти мақомотҳои даҳлдори давлатӣ дар самти касбомӯзии

⁷⁴ Усиление поддержки трудовой миграции в Таджикистане. Оценки и рекомендации. АЗИАТСКИЙ БАНК РАЗВИТИЯ 6 ADB Avenue, Мандалуйонг 1550 Metro Manila, Филиппины. Декабрь 2020. – С. 14

муҳочирон ва бурдани корҳои иттилоотию фаҳмондадиҳӣ оид ба ҷалби шаҳрвандон ба омӯзиши касбу ихтисосҳои муосири рақобатпазир дар бозори меҳнати байналхалқӣ ба талабот ҷавогӯй нест ва аҳолии кишвар аз мавҷудияти онҳо маълумоти зарурӣ надорад.

Доир ба сабабҳои баргашти муҳочирони меҳнатии кишварамон дар ду давраи бӯҳрони молиявию иқтисодӣ, ки мо солҳои 2008-2010 ва 2014-2016-ро интихоб кардем, таҳқиқотҳои сотсиологӣ гузаронида шудаанд ва натиҷаҳои он ба таври муқоисавӣ дар ҷадвали 3.1.1. нишон дода шудаанд.

Ҷадвали 3.1.1.- Сабабҳои баргашти муҳочирони меҳнатии кишварамон дар ду давраи бӯҳрони молиявию иқтисодии солҳои 2008-2010 ва 2014-2016

P/t	Сабабҳои баргашти муҳочирони меҳнатӣ	Бӯҳрони иқтисодӣ дар солҳои 2008-2010	Бӯҳрони иқтисодӣ дар солҳои 2014-2016
1.	Пайдо накардани ҷойи кор	25%	4,5%
2.	Пардоҳт накардани музди меҳнат	7%	4,3%
3.	Бо ташаббуси корфармо қатъ шудани фаъолияти корӣ	4%	8,2%
4.	Авф шудан (депортатсия)	4%	21%
5.	Рухсатии меҳнатӣ, ҳоҳиши истироҳат кардан	27%	17,2%
6.	Бо сабаби оилавӣ	11,5%	22,8%
7.	Бо сабаби беморӣ	9,8%	4,5%
8.	Бо дигар сабабҳо	12,6%	7,1%
	Дар давраи бӯҳрони дуюми иқтисодию молиявӣ муҳочирон инчунин яке аз сабабҳои баргаштанро дар паст шудани қурби пули русӣ қайд карданд, ки ин гуна сабаб дар давраи бӯҳрони якуми солҳои 2008-2010 вучуд надошт.		10,4%

Сарҷашма: натиҷаҳои таҳқиқоти сотсиологии Агентии давлатии хифзи иҷтимоӣ, шуғли аҳолӣ ва муҳочират, ки моҳҳои март-майи соли 2009 дар давраи бӯҳрони якуми молиявию иқтисодӣ ва моҳҳои август-ноябри соли 2016 дар давраи бӯҳрони дуюми молиявию иқтисодӣ гузаронида шуд.

Аз ҷадвали овардашуда бештар бандҳои 1 ва 4-ро қайд кардан ба маврид аст, ки дар он масъалаи пайдо накардани кор ва авф шудан (депортатсия) дар муқоисаи ду давраи бӯҳрони молиявию иқтисодӣ ба маротиб фарқият дорад. Дар давраи якуми бӯҳрони молиявию иқтисодӣ 25% муҳочирон посух доданд, ки ҷои кор пайдо накарданд ва дар давраи дуюми бӯҳрони молиявию иқтисодӣ бошад танҳо 4,5%. Сабаб дар он аст, ки аз 1 июли соли 2010 ба Конуни Федералӣ «Дар бораи ҳолатҳои ҳуқуқии шаҳрвандони ҳориҷӣ дар Федератсияи Русия» ислоҳот ворид гардид, ки дар асоси он шаҳрвандони ҳориҷӣ метавонанд фаъолияти кории худро тавассути гирифтани патент

амалӣ намоянд ва ин гуна навоварӣ ҳуқуқи шаҳрвандони хориҷиро ҷиҳати пайдо кардани ҷойҳои корӣ сабуктар гардонд. Бинобар ин, дар давраи дуюми бӯҳрони молиявию иқтисодӣ шумораи муҳоҷирони кор пайдо накарда ба маротиб кам шуд. Дар банди 4 нишон дода шудааст, ки шумораи муҳоҷирони меҳнатии рондашуда (депортатсия) дар давраи якуми бӯҳрон 4%-ро ташкил кард ва ин нишондиҳанда дар давраи дуюми бӯҳрон то 21% афзоиш ёфт. Ин гуна сабаби ба маротиб зиёд гардидани шумораи муҳоҷирони меҳнатии рондашуда ба ҷорӣ кардани мӯҷозоти иқтисодӣ аз тарафи ИМА ва давлатҳои Иттиҳоди Аврупо нисбат ба Федератсияи Русия ва қабули қонунгузории нави муҳоҷиратӣ дар ин кишвар вобастагӣ дорад.

Бо дарназардошти он, ки дар давраи дуюми бӯҳрони молиявию иқтисодӣ шумораи муҳоҷирони меҳнатии кишварамон, ки эҳтимолияти ба ватан баргаштанашон метавонад садҳо ҳазор нафарро ташкил дихад, вазорату идораҳои даҳлдори ҷумхуриро зарур аст механизми доимо амалкунандай ҳамкориҳои байниндоравиро оид ба таъмини хизматрасониҳои иҷтимоию иқтисодӣ ба муҳоҷирони меҳнатии дар сатҳи Ҳукумати мамлакат қабул намояд. Ин гуна фаъолият дар сатҳи байналхалқӣ ба таври кӯтоҳ «реинтегратсия», ё ин ки ба забони тоҷикӣ «ҳамгироӣ» номгузорӣ карда шудааст ва мо лозим донистем, ки мағҳум ва усулҳои ҳамгироӣ (реинтегратсия)-и муҳоҷирони меҳнатии баргаштаро маънидод намоем ва баъд аз он доир ба коркарди механизми дастгирии иҷтимоию иқтисодии муҳоҷирони меҳнатии баргашта шурӯъ намоем.

Ҳамгироӣ (реинтегратсия) – ин такроран дохилшавии инсон ба ҷамъияти давлати нажодӣ мебошад. Ҳамагӣ се тарзи амалишавии ин масъала вуҷуд дорад:

1. Маданиӣ, яъне такроран қабул кардани арзишҳо, тарзи ҳаёт, шартҳои ахлоқу одоб, урфу одати давлати нажодӣ.
2. Иҷтимоӣ, яъне такроран дохилшавӣ ба соҳторҳои давлати нажодӣ ва ташкил кардани доираи алоқаю рафтуомад бо хешу дустон ва ҳамзамон иштирок дар фаъолияти иттиҳодияву гурӯҳҳои гуногуни манфиатбахши ҷомеаи шаҳрвандӣ.

3. Иқтисодӣ, яъне такроран дохилшавӣ ба низоми иқтисодии давлати нажодӣ, пул кор кардан барои пешбурди зиндагӣ, истифода бурдани таҷрибаи қасбии дар дигар давлат ба даст оварда ҷиҳати мусоидат дар рушди иҷтимоию иқтисодии мамлакат⁷⁵.

Вобаста ба ин се усули ҳамгирои муҳочирони меҳнатӣ, кишварҳои бомуваффақият қабулкунанда ва интиқолдиҳандай муҳочирон нақшаҳои амали худро бо дарназардошти манфиатҳои миллӣ татбиқ менамоянд ва онро дар раванди рушди кишвар самаранок истифода мебаранд. Аз ин хотир, дар сатҳи байналхалқӣ масъалаи расонидани кӯмакҳои иҷтимоию иқтисодӣ ба муҳочирони меҳнатии баргашта, ки он танҳо дар ҳолати татбиқи механизми ҳамкориҳои байниидоравӣ ичро шуда метавонад, доимо дар мадди назари коршиносон қарор дорад ва он баҳодиҳӣ карда мешавад.

Олимону коршиносон ва созмонҳои байналхалқӣ масъалаи омодагии мақомотҳои даҳлдори давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистонро ҷиҳати қабули оммавии муҳочирони меҳнатии кишварамон дар ҳолати бад гардидани вазъи иқтисодии Федератсияи Русия, ки метавонад бо давом додани санксияҳои иқтисодӣ ба амал ояд, доимо арзёбӣ менамоянд. Бо ин мақсад посухи муовини Вазири меҳнат, муҳочират ва шуғли аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон Нурулло Маҳмадуллозодаро бо мухбирони рӯзномаи «Азия-Плюс» мавриди назар кардан мумкин аст. Маълум мегардад, ки дар се моҳи аввали соли 2022 ҳамагӣ 106132 нафар муҳочирони меҳнатии кишварамон ба ҳориҷа сафар карданд⁷⁶, ки ин миқдор ба шумораи умумии муҳочирони меҳнатии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2020-и «пандемияи коронавирус» қарib баробар аст, зоро он сол ҳамагӣ 129807 нафар муҳочирони меҳнатӣ ба ҳориҷа равона гардиданд.

Ҳамзамон қайд кардан лозим аст, ки дар семоҳаи аввали соли 2022 аз ҳориҷа 60337 нафар муҳочирони меҳнатӣ ба ватан баргаштанд ва вазорати номбурда доир ба расонидани кӯмакҳои иҷтимоӣ нисбати

⁷⁵ Аз маърӯзаи А.А. Бобоев – н.и.и., ҳодими пешбари ИИвад АМИТ дар курсҳои такмили ихтисоси Академияи идоракуни давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар мавзуи «Қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон ва сиёсати давлатӣ дар самти муҳочират». 19 сентябрь соли 2022.

⁷⁶ <https://asiaplus.tj/info/ru/news/tajikistan/society/20220503/za-tri-mesyatsa-v-tadzhikistane-trudoustroen-81-chelovek>

дархостдиҳандагон баъзе чорабиниҳоро анҷом медиҳад. Дар семоҳаи аввали соли 2022 ба мақомотҳои давлатии шуғли аҳолии вазорат 1532 нафар муҳочирони меҳнатии баргашта муроциат карданд, ки аз онҳо 1373 нафар мардон ва 159 нафар занон мебошанд. Аз шумораи умумии муроциаткунандагон 81 нафар бо кор таъмин шуданд, 72 нафар барои қасбомӯзӣ роҳҳат гирифтанд, 50 нафар барои ичрои корҳои ҷамъиятӣ фаро гирифта шуданд, 32 нафар бо қарзҳои имтиёзномаи бефоиз таъмин гардианд ва 1207 нафар курсҳои роҳнамоии қасбиро хатм карданд⁷⁷.

Доир ба масъалаи бо кор таъмин намудани муҳочирони меҳнатии баргашта дар доҳили қишвар, фаъолияти Ҳадамоти муҳочирати Ҷумҳурии Тоҷикистонро қайд кардан лозим аст, зеро шумораи зиёди муҳочирон маҳз ба ин идораи ваколатдори давлатӣ бо дархостҳои гуногун муроциат менамоянд ва дар раванди татбиқи механизми дастигирии иҷтимоию иқтисодии муҳочирони меҳнатии ба ватан баргаштаи қишварамон Ҳадамоти муҳочират бояд нақши қалидӣ дошта бошад. Дар ин радиф, бо дарҳости Ҳадамоти муҳочират соли 2020 ҳамагӣ 34862 нафар ва соли 2021 – 34001 нафар муҳочирони меҳнатии баргашта дар ширкатҳои хориҷии дар ҳудуди қишварамон фаъолиятдошта бо кор таъмин карда шуданд⁷⁸ ва ин натиҷа метавонад рушд ёбад.

Яке аз роҳҳои ҳалли мушкилоти муҳочирони меҳнатии баргашта ва бо кори муносиб таъмин кардани онҳо, ин диверсификатсияи муҳочирати меҳнатии беруна мебошад ва доир ба ин масъала Вазорати меҳнат, муҳочират ва шуғли аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон тадбирҳо андешида истодааст. Бо ин мақсад, Муассисаи давлатии «Маркази машваратӣ» ва омодагии пеш аз сафари муҳочирони меҳнатӣ»-и Ҳадамоти муҳочират бо ширкати Британияи Кабир «Pro-Force» қарордод ба имзо расонид ва мутобиқи он шаҳрвандони қишварамон имконият пайдо мекунанд, ки дар қаламрави ин мамлакат фаъолияти кории муваққатиро ичро намоянд. Инчунин, вазорат бо мақомоти ваколатдори Кореяи Ҷанубӣ меморандум оид

⁷⁷ <https://asiaplustj.info/ru/news/tajikistan/society/20220503/za-tri-mesyatsa-v-tadzhikistane-trudoustroen-81-chelovek>

⁷⁸ Маълумоти Ҳадамоти муҳочирати Ҷумҳури Тоҷикистон, солҳои 2020-2021.

ба ҳамкорӣ дар самти муҳоҷирати меҳнатӣ ба имзо расонид ва дар асоси он шаҳрвандони кишварамон метавонанд дар ҳудуди Кореяи Ҷанубӣ ба корҳои муваққатии саҳроӣ ҷалб карда шаванд⁷⁹.

Лекин, вазъи имрӯзai ҷомеа дар Ҷумҳурии Тоҷикистон нишон медиҳад, ки то ҳоло бо масъалаҳои муҳоҷирони меҳнатии баргашта асосан танҳо як вазорат машғул мебошад ва аз ин хотир, натиҷаҳои фаъолият дилҳоҳ намебошанд. Дигар вазорату идораҳо дар бисёри мавридҳо канорагири мекунанд, ки чунин муносибати нисбати муҳоҷирони меҳнатӣ - шаҳрвандони кишварамон нодуруст мебошад. Ин гуна вазъиятро арзёбӣ намуда, мо механизми ҳамкориҳои байниидоравӣ ва дастгирии иҷтимоию иқтисодии муҳоҷирони меҳнатии баргаштаро кор карда баромадем ва аз рӯи фикру ақидаи мо дар ин раванд бояд ҳамаи мақомотҳои ҳокимияти давлатӣ таҳти ҳамоҳангсозии Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон фаъолона иштирок намоянд. Инчунин, ҷалб намудани шарикони иҷтимоӣ, созмонҳои байналхалқӣ, ҷамъияти, ғайридавлатӣ, институтҳои молиявӣ ва дигарон бар манфиати кор мебошад, зоро ин муаммои ҳамаи ҷумҳурӣ ба ҳисоб меравад. Инак, номгӯйи институтҳо ва намуди хизматрасониҳо ба муҳоҷирони меҳнатии баргашта, ки механизми ҳамкориҳоро таҳти ҳамоҳангсозии Ҳадамоти муҳоҷирати Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян месозад, ба чунин тарз пешниҳод карда мешавад.

Мутаассифона, бо гузашти ҷандин солҳо, дар кишварамон масъалаи татбиқи механизми дастгирии иҷтимоию иқтисодии муҳоҷирони меҳнатии баргашта дар шароити зуҳуроти нави муҳоҷиратӣ ҳалли ҳудро пайдо накард ва мақомоти ваколатдори давлатӣ оид ба муҳоҷират мисли пештара асосан дар танҳоӣ фаъолиятро анҷом медиҳад.

---

⁷⁹ <https://asiaplustj.info/ru/news/tajikistan/society/20220503/za-tri-mesyatsa-v-tadzhikistane-trudoustroen-81-chelovek>

Чадвали 3.1.2.- Механизми иҷтимоию иқтисодии муҳочирони меҳнатии баргашта

Вазорату идораҳои ҷумҳурияйӣ ва дигар ташкилотҳои даҳлдор	Номгӯйи хизматрасониҳои пешниҳодшуда ба муҳочирони меҳнатии ба ватан баргашта
Вазорати меҳнат, муҳочират ва шуғли аҳолии ҶТ, Ҳадамоти муҳочират	Қабул ва бақайдигӣ, машварат ва маълумотдигӣ, хизматрасониҳои давлатӣ тавассути сохторҳои зертобеи вазорат, бо роҳҳатҳо равона кардани муҳочирон ба идораҳои даҳлдор ҷиҳати таъминот бо хизматрасониҳои зарурӣ, гузаронидани мониторинг ва ҷамъбасти натиҷаҳо
Намояндагии Вазорати меҳнат, муҳочират ва шуғли аҳолии ҶТ дар ФР оид ба муҳочират	Мусоидат оид ба масъалаҳои муҳочирати меҳнатӣ, бо кор таъмин намудан дар кишвари будубош, расонидани машварати ҳуқуқӣ, иштирок дар мурофиаҳои судӣ, қабул ва баррасии аризаҳо, дигар хизматрасониҳо мутобиқи низомномаи намояндагӣ
Вазорати корҳои хориҷӣ, сафоратҳо ва консулгариҳо	Хизматрасониҳо ба муҳочирони меҳнатии дар хориҷа қарордошта ҳангоми поймол кардани ҳуқуқҳои онҳо, гум кардан ва ё аз тарафи мақомоти ҳуқуқӣ гирифтани ҳуҷҷатҳои шаҳсӣ, дучор шудан ба ҳолатҳои мушкил ва дигар хизматрасонӣ бо мақсади нигоҳ доштани шаъну шарафи шаҳрвандони кишвар дар хориҷа
Вазорати корҳои дохилӣ	Таъминоти муҳочирони меҳнатӣ бо шиносномаҳои хориҷӣ ва дар ҷаласаҳои якҷоя бо Вазорати корҳои дохилии ФР баррасии масъалаҳо оид ба ҳифзи ҳуқуқу манфиатҳои шаҳрвандони ҶТ дар ФР
Вазорати молия	Ба идораҳои давлатӣ маблағҳои буҷети давлатиро ҷиҳати амалий намудани барномаҳо оид ба ҳалли масъалаҳои муҳочират ва хизматрасонии муҳочирон ҷудо менамояд
Вазорати рушди иқтисод ва савдо	Мусоидат оид ба рушди босуботи фазои соҳибкорӣ ва зиёд кардани ҷойҳои нави корӣ бо маоши арзанда барои муҳочирони меҳнатии баргашта
Вазорати тандурустӣ ва ҳифзи иҷтимоии аҳолӣ	Пешгирии касалиҳои сирояткунанда дар байни муҳочирон ва аъзои оилаи онҳо, хизматрасонии иҷтимоӣ ва таъиноти маъюбӣ ба муҳочирон тибқи муқаррарот, гузаронидани ҷорабиниҳои тансиҳатӣ, таҳлили вазъи саломатӣ ва супоридани ҳуҷҷатҳои лозимаи тиббӣ
Вазорати нақлиёт	Фароҳам овардани шароити мусоид ва соддагардонии фурӯши чиптаҳо, дар мисоли дигар кишварҳо арzon кардани нарҳи он барои муҳочирони меҳнатӣ, таъмини хизматрасонӣ ва ҳифзи ҳуқуқҳои шаҳрвандон дар ҳудуди фурудгоҳҳо ва минтақаи роҳи оҳани кишвари хориҷӣ
Вазорати маориф ва илм	Гузаронидани курсҳои омӯзиши забонҳои хориҷӣ ва таърихи кишварҳои қабулкунанда барои муҳочирон, баланд бардоштани илму дониш ва касбу ҳунарҳои мардумӣ мутобиқ ба бозори меҳнати дохилӣ ва хориҷӣ
Вазорати маданият	Гузаронидани ҷорабиниҳои маданий-равшаннамоӣ бо муҳочирон, одобу рафтор ва ҳурмату эҳтироми маданияти кишвари будубоши муҳочирон

Давоми ҷадвали 3.1.2

Кумитаи давлатии сармоягузорӣ ва идоракуни молу амволи давлатӣ	Ҳамоҳангсозии кӯмаки башардӯстона оид ба дастгирии моддию маишӣ оилаҳои муҳочирони меҳнатӣ ва ҷалб намудани сармоягузорӣ барои татбиқи лоиҳаҳо дар самти муҳочирати меҳнатӣ
Кумитаи давлатии амнияти миллӣ	Гирифтани рӯйхати шаҳрвандони ронда ё берун кардашуда аз мақомоти даҳлдори ФР ва дар ҳамкорӣ бо Ҳадамоти муҳочират ҷиҳати аз рӯйхат баровардани муҳочирони меҳнатие, ки ҳуқуқвайронкунии ноҷиз доранд, дар назди мақомоти ваколатдори ФР масъалагузорӣ менамояд.
Кумитаи андоз	Дастгирӣ ва фароҳам овардани фазои мусоид ҷиҳати рушди соҳибкории ҳурду миёна ва таъсис додани ҷойҳои корӣ бо маоши арзанда
Кумитаи кор бо занон ва оила	Гузаронидани курсҳои омӯзиши соҳибкорӣ бо занони муҳочирони меҳнатӣ ва аъзои оилаи онҳо бо мақсади ҷалби маблағҳои интиқолшудаи муҳочирон ҳамчун сармоя барои рушди оила, ҷудо кардани қарзҳои ҳурд ба занон ва бо кор таъмин кардани онҳо
Кумитаи кор бо ҷавонон ва варзиш	Омодагии қасбӣ ва баланд бардоштани тафаккури ҷавонон, омӯзиши забонҳои хориҷӣ, рушди фаъолияти соҳибкорӣ ва ҳудиҷголӣ
Кумитаи телевизион ва радио	Ташкил ва пахш намудани барномаҳо оид ба ҳалли масъалаҳои муҳочират, сиёсати давлатӣ дар ин самт, ҳамкориҳои байниндоравию байнидавлатӣ, дар бораи хизматрасониҳои давлатӣ ва пешгирии ҳатарҳо
Бонки миллӣ	Рушд ва соддагардонии хизматрасониҳои бонкӣ ба муҳочирони меҳнатӣ, ҷудо кардани қарзҳои имтиёзном барои ташкили корҳои истехсолӣ ва рушди соҳибкории ҳурду миёна
Ваколатдор оид ба ҳуқуқи инсон	Таъмини ҳифзи ҳуқуқу манфиатҳои муҳочирони меҳнатӣ дар хориҷа ва доҳили мамлакат, дар ҳамкорӣ бо ваколатдорони дигар кишварҳо татбиқи ҷораҳо оид ба пешгирии амалҳои гайриқонунӣ нисбати муҳочирон
Мақомотҳои иҷроияи ҳокимиияти давлатӣ дар вилоятҳо ва шаҳру ноҳияҳо	Ташкил намудани маҳзани маълумоти ном ба номи муҳочирони меҳнатӣ, диаспораҳо ва тоҷикони бурунмарзӣ бо мақсади устувор кардани ҳамкориҳо судманд ва ҷалб намудани онҳо дар рушди мамлакат, хизматрасонии иҷтимоию иҳтисодӣ ва дастгирии муҳочирони меҳнатии баргашта оид ба ҳамгирий дар ҷамъият
Созмонҳои байналхалқӣ, ҷамъиятӣ, гайридавлатӣ, шарикони иҷтимоӣ, институтҳои молиявӣ, ВАО, дигар идораҳо	Дар ҳамкорӣ ва таҳти ҳамоҳангсозии мақомоти ваколатдори давлатӣ оид ба муҳочират татбиқ намудани лоиҳаю барномаҳо ҷиҳати хизматрасонӣ ба муҳочирони меҳнатии баргашта ва ҳамгирии онҳо дар ҷамъият, расонидани кӯмакҳои моддию техниқӣ барои рушди соҳибкории ҳурду миёна, таъсиси ҷойҳои нави корӣ бо маоши арзанда, ташкил кардани фаъолият оид ба рушди ҳунарҳои мардумӣ ва ҳавасманд намудани занон барои иҷрои корҳои хонагии пардохтишаванда мисди дӯзандагӣ, зардӯзӣ, қолинбоғӣ ва ғ.

Сарчашма: коркарди ӯнвонҷӯ

Бо мақсади ҷорӣ намудани механизми ҳамкориҳо, ки аз тарафи ӯнвонҷӯ пешниҳод карда шудааст, дар сатҳи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон қабули

санади меъёрию ҳуқуқӣ лозим аст, ки он тавонад вазорату идораҳои даҳлдори ҷумҳуриявиро ҷиҳати расонидани кӯмакҳои иҷтимиою иқтисодии давлатӣ ба муҳочирони меҳнатии баргашта вазифадор намояд.

Дар айни замон бо сабаби қабул нашудан ва мавҷуд набудани чунин санади меъёрию ҳуқуқӣ, ки бо қарори Ҳукумати ҷумҳурӣ тасдиқ мегардад, механизми ҳамкориҳои байниидоравӣ ба таври зарурӣ рушд наёфтаанд ва мушкилии мавҷудбуда ҳалли худро пайдо накарда истодааст. Ин гуна вазъият метавонад дар оянда ҳолати иҷтимиою иқтисодӣ ва сиёсии мамлакатро ҳалалдор намояд, зоро дар ин раванд садҳо ҳазор нафар шаҳрвандони кишварамон фаро гирифта шудаанд ва онҳо нигарони тадбирҳои амалии мақомотҳои ҳокимияти давлатӣ мебошанд. Бо мақсади амалисозии механизми дастгирии иҷтимиою иқтисодии муҳочирони меҳнатии баргашта, инчунин ӯнвонҷӯ коркарди амсилаи миллиро оид ба татбиқи механизми ҳамкориҳо ва таҳти назорат қарор додани иҷрои онро зарур донист, ки бо дарназардошти мавҷудияти институтҳои ҳозира дар самти муҳочират, амсилаи миллӣ ба чунин тарз пешниҳод мегардад:

Сарчашма: Коркарди унвонҷӯ

Расми 3.1.1.- Амсилаи миллии ҳамкориҳои байниидоравӣ

Мутобиқи амсилаи миллии пешниҳодгардида, ичрои вазифаҳои дар боло гузошташуда ба чунин тарзе, ки дар поён ифода ёфтаанд, мувофиқи мақсад мебошанд. Зоро онҳо имконият медиҳанд, ки татбиқи механизми ҳамкориҳои байниидоравӣ дар шароити нав ба роҳ монда шаванд ва бо истифода аз усулҳои муосир дар самти муҳочират, мушкилиҳо оид ба зуҳуроти нави баргашти муҳочирони меҳнатии кишварамон ҳалли худро пайдо намоянд.

1. Комиссияи байниидоравӣ дар назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба муҳочират, ки раисии онро яке аз муовинони Сарвазири мамлакат бар ӯҳда дорад ва аъзои Комиссия муовинони вазирон ва муовинони сардори дигар идораҳои давлатӣ мебошанд. Комиссияи байниидоравӣ қарорҳои даҳлдорро нисбати беҳтар намудани ҳамоҳангсозӣ, ки дар асоси таҳлили вазъи муҳочиратӣ дар мамлакат аз тарафи мақомоти ваколатдори давлатӣ пешниҳод карда мешавад, қабул менамояд ва таҳти назорату санчиш қарор медиҳад.

2. Мақомоти ваколатдори давлатӣ оид ба муҳочират маълумотро дар бораи хизматрасониҳои иҷтимоию иқтисодӣ ба муҳочирони меҳнатии баргашта ҷамъбаст ва ба Комиссияи байниидоравӣ ҷиҳати баррасӣ ва муҳокимаи он пешниҳод менамояд.

3. Вазорату идораҳо ва мақомоти ичроияи ҳокимияти давлатӣ дар вилоятҳо ва шаҳру ноҳияҳо доир ба татбиқи механизми дастгирии иҷтимоию иқтисодии муҳочирони меҳнатии баргашта, ба Мақомоти ваколатдори давлатӣ оид ба муҳочират тибқи муқаррарот ахборот пешниҳод менамоянд.

4. Созмонҳои байналхалқӣ, ҷамъиятӣ, ғайридавлатӣ, шарикони иҷтимоӣ, институтҳои молиявӣ, ВАО ва дигар идораҳо, ки дар татбиқи механизми дастгирии иҷтимоию иқтисодии муҳочирони меҳнатии баргашта иштирок доранд, дар бораи амалисозии лоиҳаю барномаҳо ва хизматрасонӣ ба муҳочирон ва аъзои оилаи онҳо маълумот пешниҳод мекунанд.

Ҳамзамон тазаккур додан лозим аст, ки дар ҳолати татбиқи амалии механизми дастгирии иҷтимоию иқтисодии муҳочирони меҳнатии баргашта ва амсилаи миллии ҳамкориҳои байниидоравӣ, Ҷумҳурии Тоҷикистон инконият дорад, ки мушкилиҳои мавҷудбуدارо доир ба масъалаи ҳамгирии муҳочирони

мөхнатии баргашта дар ҹамъият ва ҹалби онҳо дар раванди рушди иҷтимоию иқтисодии мамлакат ҳаллу фасл намояд ва ҹиҳати татбиқи сиёсати самараноки муҳочиратӣ ба натиҷаҳои дилҳоҳ ноил гардад.

Дар охир қайд кардан лозим аст, ки барои иҷрои бечунучарои мақсадҳои гузошташуда дар самти муҳочират, ба ғайр аз қабули қарорҳои даҳлдори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, инчунин қабули Қонунҳои нави муҳочиратӣ, стратегияю барномаҳои дарозмуҳлат ва миёнамуҳлат, дастурамалҳои хизматӣ ва монанди ин санадҳои меъёрию ҳукуқии соҳавӣ, тайёр намудани кадрҳои баландихтисос ва бомаърифат дар соҳаи муҳочират ниҳоят зарур мебошад. Дар ҳолати ҳалли ҳудро пайдо кардани масъалаҳои гузошташуда, Ҷумҳурии Тоҷикистон, бешӯбҳа, мисли дигар давлатҳои муваффақ дар самти муҳочират, дар сатҳи чомеаи ҷаҳон эътироф мегардад.

3.2. Таҷрибаи давлати Филиппин оид ба коркарди механизмҳои

идоракуни равандҳои муҳочират

Дар оғози асри XXI кишварҳои ҷаҳон ба ҷараёни афзудаистодаи муҳочирати мөхнатии шаҳрвандони бисёр мамлакатҳо дучор гардидаанд ва бо мақсади коркарди механизмҳои идоракуни равандҳои муҳочират ва ҳифзи иҷтимоию ҳукуқии муҳочирон, аз ҷониби давлатҳои абадқудрат ва ташкилотҳои бонуфузи байналмиллалӣ ҷандин конференсия, семинар ва воҳӯриҳо бо иштироки роҳбарони аввали кишварҳои ҷаҳон, созмонҳои байналхалқӣ, олимон ва коршиносон дар сатҳи олий баргузор гардидаанд. Бо ин иқдом, рӯзҳои 27 – 30 октябри соли 2008 дар пойтаҳти давлати Филиппин, шаҳри Манила ҷаласаи “Анҷумани глобалии муҳочират ва рушд” гузаронида шуд, ки дар кори он ҳайати намояндагии 186 мамлакати ҷаҳон бо шумораи умумии 1200 нафар иштирок намуданд.

Бо сухани аввалин дар анҷумани номбурда котиби генералии СММ ҷаноби Пан Ги Мун баромад карда қайд намуд, ки соли 2008 дар ҷаҳон зиёда аз 200 миллион нафар муҳочирон вуҷуд доранд ва зарурияти идоракуни давлатӣ ва ба танзим овардани ҷараёни муҳочирати аҳолӣ бо роҳи такмил додани қонунгузории давлатҳои қабулкунанда ва интиқолдиҳандай

муҳочирони меҳнатӣ ба амал омадааст. Инчунин қайд карда шуд, ки солҳои охир муҳочирати ғайриқонунӣ ва фаъолият доир ба хариду фурӯши одамон дар бисёр мамлакатҳо ба назар мерасад ва пеши роҳи ин гуна фаъолият бояд дар ҳамкории давлатҳо ва ташкилотҳои байналмилалӣ гирифта шавад, зеро қисми асосии чунин одамони фирефташударо занон ва қӯдакон ташкил медиҳанд. Барои ҳар чи зудтар ноил гардидан ба натиҷаҳои назаррас, бояд нақшаҳои давлатии стратегӣ қабул гардида, таклифу дархостҳои афзалиятнок ба он дохил карда шаванд.

Мо қарор додем, ки таҷрибаи давлати Филиппинро оид ба коркарди механизмҳои ҳамкориҳои давлатию ҳусусӣ, идоракуни равандҳои муҳочират ва ба танзим овардани самти мазкур омӯхта бароем, зеро ин кишвар дар байни давлатҳои интиқолдиҳандай муҳочирони меҳнатӣ таҷрибаи ниҳоят бой дорад ва дар ҳақиқат оид ба муваффақиятҳои ба даст овардашуда дар самти муҳочират дар байни мамлакатҳои ҷаҳон ҷой намоёнро ишғол менамояд. Чунин далелҳоро ба инобат гирифта, маҳз дар ин мамлакат Анҷумани глобалии муҳочират барпо гардид ва олимону коршиносони дунё дастовардҳои ин кишварро дар ҳалли масъалаҳои муҳочират ба инобат гирифта, онро “мӯълизай Филиппин” меноманд.

Ҳамзамон қайд кардан лозим аст, ки сиёсати давлатии Филиппин барои рушди самти муҳочирати меҳнатӣ ва ҳарчи зиёдтар интиқол намудани қувваи корӣ ба хориҷа равона гардидааст, ки чунин сиёсат барои Ҷумҳурии Тоҷикистон қобили қабул нест, зеро кишвари мо қӯшиш ба ҳарҷ мебарад, ки ҷараёни муҳочиратро ба хориҷа паст намояд. Инчунин, давлати Филиппин гирифтани шаҳрвандии дигар давлатҳоро аз тарафи аҳолии кишварашон дастгирӣ менамояд, ки ин гуна сиёсат низ аз тарафи Ҷумҳурии Тоҷикистон дастгирӣ намеёбад. Ба ғайр аз ин ду масъалаи қайдшуда, дигар ҷорабинҳое, ки давлати Филиппин дар самти муҳочират амалӣ менамояд, аз нуқтаи назари мо боиси қабул ва коркарди оянда дар таҷрибаи миллӣ мебошад.

Пеш аз ҳама, қайд кардан лозим аст, ки дар ин мамлакат бо мақсади кам кардани сарбории мақомотҳои даҳлдори давлатӣ дар самти муҳочират ва истифода бурдани иқтидори он ҷиҳати ҳалли вазифаҳои душвори

аввалиндарача ва дар сатҳи байналхалқӣ, ҳамкориҳои давлатиу хусусӣ дар соҳаи муҳочират ба таври замонавӣ ба роҳ монда шудаанд ва аз ин хотир натиҷаҳои фаъолият назаррас мебошанд. Маҳз масъалаи ҷалб намудани баҳши хусусӣ, ғайридавлатӣ ва ҷамъияти дар ҳалли мушкилиҳои муҳочират ва дар якҷоягӣ ичро намудани ҷорабиниҳои ба нақша гирифташуда дар ин самт, барои таъмини яке аз механизмҳои идорақунии давлатии равандҳои муҳочират саҳмгузор мебошад.

Дар байни бисёр ташкилотҳои ғайридавлатии фаъол, ки бо мақомотҳои давлатӣ баҳри танзими равандҳои муҳочират ҳамкории доимӣ дорад, ин ташкилоти «Кайбиган» ба ҳисоб меравад, ки ҳамчун дӯсти муҳочирони меҳнатии Филиппин муаррифӣ карда мешавад. Ташкилоти номбурда доир ба масоили муҳочирати меҳнатии шаҳрвандони Филиппин ба хориҷа аз соли 1981 инҷониб фаъолият дорад ва ҳайати он 50000 муҳочирони меҳнатиро дарбар мегирад, ки дар кишварҳои Амрико, Арабистон, Ҷопон, Малайзия, Бруней, Кувейт, Тайван, Гонконг, Сингапур ва дигар мамлакатҳои Шарқи Миёна фаъолияти корӣ доранд.

Мақсади асосии ТФД «Кайбиган» иборат аз ҳифзи ҳуқуқио иҷтимоии муҳочирон мебошад ва барои амалий намудани вазифаҳои гузошташуда, ба муҳочирон чунин корҳои хизматрасонӣ пешниҳод карда мешаванд: омода кардани муҳочирон пеш аз сафари хориҷа, пешниҳоди маълумоти муфассал оид ба урғу одат, маданият ва таърихи мамлакати қабулкунандай муҳочирон, ҷамъ кардан ва тарзи нигоҳ доштани ҳучҷатҳои зарурӣ бо нусхаҳои иловагӣ, аҳбороти ҳуқуқӣ ва азхудкуни қонунгузории кишвари қабули муҳочирон, шиносойӣ бо тадқиқотҳо ва маводи чопӣ дар мавзӯи муҳочират, баргузории семинару тренингҳои иттилоотӣ барои муҳочирон пеш аз сафар ба хориҷа ва ғайра. Дар ташкилот ҳамагӣ 7 нафар кормандон фаъолият доранд ва бо назардошти зиёд гардидаи ҳаҷми кор, миқдори мутахассисон ва муаллимон-устодон афзун мегарداد.

Қайд кардан бамаврид аст, ки нисбати устодон ва муаллимони ба муҳочирон дарсдиҳанда дар қатори дигар ҳучҷатҳои пешниҳодгардида се талаботи иловагӣ вуҷуд дорад ва бе он фаъолияти кориро оғоз кардан манъ

аст: 1) доштани маълумоти оли; 2) таҷрибаи чандинсолаи муҳоҷири меҳнатӣ дар хориҷа; 3) доштани аккредитатсияи Вазорати меҳнат доир ба дараҷаи таҳассус.

Ба муҳоҷирони меҳнатӣ баъди анҷом додани семинару тренингҳо сертификати тасдиқнамудаи Вазорати меҳнат супорида мешавад, ки он дар доҳили мамлакат эътибор дошта, бе мавҷудияти чунин сертификат муҳоҷир ҳуқуқи ба хориҷа рафтандро надорад.

Ҳамаи аъзоёни ТФД «Кайбиган» ва оилаҳои онҳо дар маҳзани маълумоти ягона дарҷ карда шудаанд. Пеш аз ҳар як сафари хориҷа муҳоҷирон дар ҳаҷми 25 доллари амрикӣ барои сӯғуртаи иҷтимоӣ ва 100 доллар барои омӯзишу тайёр кардани ҳӯҷҷатҳои зарурӣ маблағҳоро пардоҳт менамоянд ва аз ҳамин ҳисоб ташкилоти муҳоҷирон фаъолияти худро пеш мебарад. Ҳангоми дар хориҷа будани муҳоҷирон бо онҳо ва ҳайати оилаашон мубодилаи иттилоотии доимӣ вуҷуд дорад ва дар ҳолати зарурат аъзоёни оилаи муҳоҷирон метавонанд ба идораи ТФД «Кайбиган» омада маълумоти иловагиро пайдо намоянд.

Сиёсати давлатии кишвари Филиппин имконият медиҳад, ки чунин ташкилотҳо барои фаъолияти самаранокашон ва таъмин намудани ҳифзи иҷтимоию ҳуқуқии муҳоҷирон дар хориҷа, ба ғайр аз андози маоши кормандон ва нигоҳдории бино, аз дигар намудҳои андоз пурра озод карда шаванд. Илова бар он, ҳамаи ташкилотҳо, ки расман бо интиқоли қувваи корӣ ба хориҷа машғуланд, то муддати ду сол аз ҳар гуна андозҳо озод карда мешаванд. Чунин аст роҳи ҳавасмандгардонии ташкилоту идораҳои филиппинӣ, ки бо муҳоҷирон кор мебаранд ва барои идоракуни равандҳои муҳоҷират саҳми худро мегузоранд.

Инчунин, аз ҷониби ташкилоти номбурда дар доираи барномаи расонидани кӯмаки амалии ҳуқуқӣ ва иҷтимоӣ ба муҳоҷирон, корҳо нисбати баргардонидани онҳо ба ҷойи зисти доимӣ, ҷустуҷӯ ва муайянсозии муҳоҷирони гумшуда дар хориҷа, маслиҳати муғид ба муҳоҷироне, ки аз тарафи корфармоён ва агентиҳои бокортайминкунӣ фиреб ҳӯрдаанд ва дигар намуди кӯмакҳо расонида мешаванд. Бо мақсади самаранок истифода

бурдани ваколатҳо ва таъмин намудани ҳифзи ҳуқуқио иҷтимоии муҳочирон, дар ин ҷода бо сохторҳои даҳлдори давлатӣ ва ташкилотҳои гайридавлатии ҳуқуқӣ низ ҳамкориҳои мутақобила ба роҳ монда шудаанд.

Инчунин, дар кишвари Филиппин Маркази Муҳочирати (ММ) “Скалабринӣ” фаъолияти худро ба дараҷаи баланд дар ҳамкорӣ бо мақомотҳои даҳлдори давлатӣ ба роҳ мондааст. Маркази номбурда соли 1987 таъсис дода шуда, якчанд идораҳои зертоਬеъ дар хориҷа ва доҳили мамлакат дорад. Яке аз онҳо, Маркази дастгирии муҳочирон мебошад, ки дар он ҳоҳишмандон аз ҳисоби муҳочирони меҳнатӣ пеш аз оғози фаъолияти корӣ дар хориҷа қабул гардида, ба онҳо маълумоти зарурӣ доир ба кишвари сафар пешниҳод карда мешавад. Инчунин, бо сабаби он, ки дар Филиппин зиёда аз 80% аҳолӣ дини христианиро мепазиранд, қисман фаъолияти маркази номбурда шаҳрвандони рӯҳониро дар бар мегирад ва ташкил кардани хонаи теология (дар он омӯзгорони рӯҳонӣ таълим мегиранд) ба миён омад. Баъд аз ҳатм намудани марказ онҳо метавонанд фаъолияти кории худро интихобан ҳам дар дохил ва ҳам дар хориҷӣ давлат давом диҳанд ва вобаста ба ин масъала дар ММ «Скалабринӣ» маҳзани иттилоотӣ вучуд дорад. Ба гайр аз он, барои бурдани корҳои доимии илмӣ ва таҳлилӣ дар сохтор марказҳои академиявӣ ва тадқиқотӣ таъсис дода шудааст, ки он иқтидор, самаранокӣ ва ояндабинии ММ «Скалабринӣ»-ро муайян месозад.

Идораи мазкур мақоми гайридавлатӣ дошта, дар он бо сохторҳояш 750 нафар кормандон ва 2500 нафар волонтёрҳо фаъолияти корӣ мебаранд. Марказ дар 20 давлати хориҷа намояндагии худро дорад ва бо мақсади пурзӯр намудани нуфузи идора ва муаррифӣ кардани дастовардҳо дар соҳаи муҳочирати меҳнатӣ, дар қаламрави якчанд давлатҳо ба монанди: ИМА, мамлакатҳои Амрикои Лотинӣ, Фаронса, Испания, минтақаи Осиёю уқёнуси Ором ва дигарҳо маводи чопии пурмазмун нашр менамояд, ки он натиҷаи судманд мебахшад⁸⁰.

⁸⁰Бобоев А.А. Тачрибаи муҳочирати меҳнатӣ дар Филиппин. /А.А.Бобоев //“Меҳнат ва рушди иҷтимоӣ”. Нашрияи илмӣ-оммавии Муассисаи давлатии “Пажӯҳишгоҳи меҳнат ва ҳифзи иҷтимоии аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон”. Душанбе. 2009. №3. – С. 69-70

Дар Марказ 2 нафар корманди масъул танҳо бо хониши ҳаррӯзай рӯзномаю маҷаллаҳои дохилӣ ва хориҷи кишвар, ки ба масъалаҳои муҳочирати меҳнатӣ тааллуқ доранд, вобастаанд ва ҳар моҳ зиёда аз 4000 мақолаҳои ҷолиби диққатро ба сармуҳаррир ва ҳайати эҷодӣ манзур менамоянд. Ҳар як мақолаи пешниҳодгардида бодиққат таҳти омӯзиш ва таҳлил қарор дода шуда, баъдан интихоби мавзуъ ва баҳодиҳии он, ояндабинии масъала ва роҳҳои ҳалли душвориҳои ҷойдошта, пешниҳоди маълумоти зарурӣ ва мубодилаи иттилоотии дучониба бо корфармоён, агентиҳои бокортаъминкунӣ дар хориҷа, ташкилоту идораҳои давлатӣ ва гайридавлатӣ, инчунин бо худи муҳочирони меҳнатӣ амалӣ гардида, аз натиҷаи он дар шумораҳои ояндаи рӯзномаю маҷаллаҳо ахбороту мақолаҳо чоп карда мешаванд.

Тибқи маълумоти роҳбарияти ММ «Скалабринӣ», зиёда аз 60% муҳочирони меҳнатии Филиппин арз менамоянд, ки талаботи шартномаҳои дучонибаи меҳнатӣ аз ҷониби корфармоёни хориҷӣ пурра икро карда намешаванд ва нисбати масъалаи мазкур онҳо бештар на ба мақомоти давлатӣ, балки ба идораҳои хусусии муҳочиронро ба кор сафарбаркунанда муроциат менамоянд. Бояд қайд кард, ки тақрибан дар ҳамаи муноқишаҳо ва мурофиаҳои судӣ агентиҳои бокортаъминкунӣ дар хориҷаи Филиппин даст боло мешаванд, зеро ҳифзи ҳуқуқию иҷтимоии муҳочирони меҳнатии ин мамлакат дар шартномаҳои дучониба ва Созишномаҳои байнидавлатӣ аниқу возех дарҷ карда шудааст. Илова бар он, муҳочирони меҳнатии Филиппин малака ва тахассуси баланд дошта, дар бозори меҳнати ҷаҳонӣ талаботи зиёд доранд, зеро таҷрибаи кории бештар аз 60-солаи ин давлат имконият дод, ки мутахассисони ин мамлакат ба рақобати шиддатноки бозори меҳнати ҷаҳонӣ тобовар бошанд.

Маркази дар боло зикршуда гурӯҳи консалтингиро ташкил карда, бо ташкилотҳои байналхалқии Созмони Байналмилии Муҳочират, Созмони Байналмилии Меҳнат, Бонки Умумиҷаҳонӣ, Бонки Рушди Осиё ва дигар созмонҳо ҳамкории доимӣ дорад. Инчунин, марказ аз ҳисоби маблағузории калисой католикий, нашри маводҳои чопӣ ва аъзоҳаққии муҳочирони меҳнатӣ

бучети худро мустаҳкам менамояд. Роҳбарияти Марказ ба ҳайати шурои Консултативӣ, ки дар он 20 нафар аъзо буда, раиси шуро Вазири меҳнат мебошад, дохил гардида, нисбати танзим ва идоракуни равандҳои муҳочират, пешгирии муҳочирати ғайриқонунӣ ва ҳариду фурӯши одамон, ҳалли масъалаҳои иҷтимоию ҳуқуқии муҳочирон ба тариқи мурофиаҳои судӣ, бозгашт ва реинтегратсияи муҳочирон ва доир ба дигар мавзуъҳо масъалагузорӣ менамояд.

Аҳолии Филиппин 86 млн. нафарро ташкил дода, аз он 59 млн. нафар захираҳои меҳнатӣ ва 37,9 млн. нафар аҳолии дар иқтисодиёт фаъол мебошад. Аз ин миқдор танҳо 2,8 млн. нафар дар соҳторҳои давлатӣ кор карда, дигарон дар ташкилоту идораҳои ғайридавлатӣ, ҷамъиятӣ, хусусӣ ва ҳоказо фаъолияти доимии корӣ доранд. Ҳар сол ба бозори меҳнати кишвар зиёда аз 1 млн. нафар қувваи қобили меҳнат - шаҳрвандони Филиппин ворид гардида, ҳар сол тақрибан ҳамин қадар муҳочирони меҳнатӣ ба хориҷа сафарбар карда мешаванд. Дар идораҳои шуғл 2 млн. нафар ҳамчун корҷӯй ба қайд гирифта шудааст ва бо онҳо мубодилаи доимӣ нисбати бо кор таъминкунӣ вучуд дорад. Шаҳрвандони Филиппин аз сиёsat ва имкониятҳои Вазорати меҳнат дар самти шуғли аҳолӣ, бо кор таъминкунӣ дар дохил ва хориҷи мамлакат, фаро гирифтани ба омӯзиши касбу ихтисосҳои замонавӣ, таъмин намудани ҳифзи ҳуқуқию иҷтимоии муҳочирон дар хориҷа ва дар дохили мамлакат, инчунин ҳалли дигар масъалаҳо хуб боҳабар ҳастанд ва қарib ҳамаи аҳолии қобили меҳнат ба вазорат ва соҳторҳои он дар дигар минтаҳаҳо муроҷиат менамоянд.

Вазорати меҳнат ва шуғли аҳолии Филиппин барои иҷрои вазифаҳои худ доир ба масъалаҳои меҳнат, шуғл ва муҳочират дар 16 минтаҳаи дохили кишвар шуъбаҳо, 11 агентиҳо - соҳторҳои зердобеи вазорат бо вазифаҳои муайянгардида, 6 бюрои ҳамоҳангсозӣ ва оморӣ доир ба меҳнат ва шуғли аҳолӣ, инчунин дар 37 мамлакати хориҷӣ намояндагӣ дорад, ки маҳсус масъалаҳои муҳочирати меҳнатиро ҳаллу фасл менамоянд. Гарчанде намояндагиҳои вазорат дар назди сафоратхонаҳои Филиппин дар хориҷа фаъолият баранд ҳам, лекин ба Вазири меҳнат ва шуғл итоат намуда,

ҳисботдиҳанда мебошанд, зеро қонунан мақомоти ваколатдори давлатӣ ва татбиқунандаи сиёсати давлат дар самти муҳочирати аҳолӣ Вазорати меҳнат ва шуғл мебошад. Дастроҳи марказии вазорат аз 600 нафар корманд иборат буда, шумораи умумии кормандон бо назардошти сохторҳои зертобеъ зиёда аз 2000 нафар мебошад.

Вазорати меҳнат ва шуғли аҳолии Филиппин фаъолияти худро дар асоси 4 стратегия муайян карда, онро амалӣ менамояд: 1) дастроҳӣ оид ба таъсис додани ҷойҳои корӣ; 2) мусоидат ба шуғли аҳолӣ; 3) сифатан беҳтар кардани ҷойҳои корӣ; 4) нигоҳ доштани ҷойҳои корӣ. Марбут ба масъалаҳои мазкур вазорат бо истифодабарии технологияи ҳозиразамон ва таъмин намудани шаффофијат байни корҷӯй ва корфармо, талабот ва пешниҳоди бозори меҳнатро ба таври воқеӣ муайян карда, дар ин самт доимо бо иттифоқҳои қасаба ҳамкорӣ менамояд ва доир ба пешбурди принсиipi трипартизм корҳои ҷолиби қиққатро ба анҷом мерасонад.

Барои саривақт ва босалоҳият ҳал намудани масъалаҳои муҳочирати меҳнатӣ, ки онро ҳукумати Филиппин ҳамчун стратегияи давлатӣ ва соҳаи афзалиятноктарин дар ҷомеа ҳисоб менамояд, бо фармони Президенти мамлакат Шурои ҳамоҳангсозии байниидоравӣ таъсис дода шудааст, ки раисии онро Вазири меҳнат ва шуғл ба ӯхда дорад. Супоришҳои дар ҷаласаҳои Шуро қабулгардида барои дигар вазорату идораҳо ва ташкилотҳое, ки дар самти муҳочирати меҳнатӣ саҳмгузоранд, ҳатмӣ ва иҷроқунанда мебошанд.Faъолияти самараноки Шуро оид ба татбиқ намудани нақшаҳои гузошташуда дар самти муҳочират тавассути рушди ҳамкориҳои байниидоравӣ, механизми асосии идоракуни равандҳои муҳочират мебошад ва он сарбаландона аз иҷрои вазифаҳо баромада истодааст, ки чунин фаъолият барои дигар давлатҳо ибратбаҳш аст.

Фаъолияти вазорат нисбати ҳалли масъалаҳои муҳочирати меҳнатӣ ба ҳориҷа ниҳоят қиққатчалбкунанда аст. Барои баланд бардоштани таҳассуси муҳочирон ва пурра ба талаботи бозори меҳнати ҷаҳонӣ ҷавобгӯй будани онҳо, дар матни созишномаҳои байниидоратиу байниидоравӣ ба ғайр аз масъалаҳои ҳифзи ҳукуқию иҷтимоӣ, инчунин масъалаи аз ду ҷониб

омӯзонидани касбии муҳочирони меҳнатӣ ва тасдиқу қабул намудани стандартҳои якҷояи таҳассусӣ дарҷ карда мешавад. Ин имконият медиҳад, ки муҳочирони меҳнатӣ бо ҳоҳиши худ дар хориҷа низ аз ҳисоби маблағҳои корфармо касбу ҳунар ва таҳассуси худро доимо ташаккул дода, ба талаботи стандартҳои байналмилалӣ ҷавобдиҳанд бошанд.

Дар соҳтори Вазорати меҳнат ва шуғл якчанд агентиҳо ва департаменту идораҳо фаъолият доранд, ки тибқи салоҳияти худ корҳоро саривақт ва ба дараҷаи баланд анҷом медиҳанд. Яке аз он департаменти шуғл мебошад ва мутобики ахбороти роҳбарияти идораи мазкур, сатҳи бекорӣ дар мамлакат ҳар сол дар ҳаҷми 1% кам мегардад ва дар ҳалли ин масъала ҷудо кардани қарзҳои ҳурди имтиёznок ва худиштиғолии шаҳрвандон яке аз роҳҳои ҳалли он маҳсуб меёбад. Ҳар сол аз ҳисоби буҷети давлатӣ на кам аз 400 млн. песо (тақрибан 85 млн. доллари амрикӣ) қарзҳои ҳурди имтиёznок ҷудо карда мешавад ва бо ин роҳ 15,5 млн. нафар аҳолии қобили меҳнат ҷойҳои кории худро (бештар дар корҳои баҳрӣ) ташкил кардаанд. Қарзҳои имтиёznоки ҳурд ба миқдори 15000 песо (тақрибан 300-350 доллари амрикӣ) ҷудо гардида, то муддати се моҳ он бефоиз аст. Баъдан, агар қарзи имтиёznок пардоҳт карда нашавад, то муддати як сол 5% ҳамчун ҷарима супорида мешавад. Дар кишвари Филиппин масъулияти муниципалитет (мақомоти иҷроияи маҳаллӣ) дар таъсис додани ҷойҳои корӣ ниҳоят баланд буда, ҳангоми ҷудо кардани қарзҳои ҳурди имтиёznок ба шаҳрвандон, маҳз ҳамин мақомот расман кафолатдиҳандай бозгардонидани маблағҳо мебошад. Дар ҳолати напардоҳтани қарзҳои имтиёznок аз тарафи шаҳрванд, маблағҳои зарурӣ аз сарҳисоби мақомоти иҷроияи маҳаллӣ ситонида мешаванд. Лекин бояд қайд кард, ки чунин ҳолатҳо ниҳоят кам ба назар мерасанд, зоро шаҳрвандони Филиппин ба ин гуна масъала диққати ҷиддӣ медиҳанд.

Вазорат бо мақсади ҳифзи ҳуқуқию иҷтимоии муҳочирон дар дигар мамлакатҳо, аз фаъолияти идораи литсензиякунонӣ ва Агентиҳои бо кор таъминкунӣ дар хориҷа доимо боҳабар буда, бо онҳо доир ба мавҷудияти ҷойҳои кории холӣ ва ҳолати бозори меҳнат дар кишварҳои дуру наздик мубодилаи иттилоотӣ дорад. Дар Филиппин ҳамагӣ 1600 Агентиҳои бо кор

таъминкунӣ дар хориҷа ба тариқи литсензия расман фаъолият доранд ва 300-тои он муҳочиронро танҳо ба корҳои баҳрӣ ҷалб менамоянд. Аз ин хотир, 28% кормандон (хизматчиён)-и флоти баҳриро дар ҷаҳон шаҳрвандони Филиппин ташкил медиҳанд ва нисбати ин масъала дар соҳторҳои давлатию гайридавлатӣ корҳои зиёд ба сомон мерасад. Ҳамаи агентиҳои бо кор таъминкунӣ, ки мақоми гайридавлатӣ доранд, дар соҳторҳои худ курсҳои хониши пешазмуҳочириятӣ ва марказҳои касбомӯзӣ доранд. Дар маҷмӯъ, чи хеле ки мо дар боло қайд карда гузаштем, ҳар сол ба бозори меҳнати Филиппин тақрибан 1 млн. нафар захираҳои нави меҳнатӣ ворид мегарданд ва ҳамзамон ҳамаи низоми касбомӯзии Филиппин имконият дорад, дар як сол зиёда аз 1 млн. 300 ҳазор нафарро⁸¹ба омӯзиш ва бозомӯзии касбӣ фаро гирад, ки ин тавоноии низоми касбомӯзии ин кишварро нишон медиҳад. Ҳатмқунандагони ин муассисаҳо тибқи дарҳост ва мутобиқи шартномаҳои дучониба бо корфармоёни хориҷӣ, ҳамчун мутахassis ба муҳочириат сафарбар карда мешаванд. Курсҳои омӯзиший асосан қўтоҳмуддат буда, давраи аз як ҳафта то 1-2 моҳро дар бар мегиранд. Боиси тазаккур аст, ки қариб 80 %-и шаҳрвандони Филиппин забони англисиро медонанд ва аз ин сабаб метавонанд бемамониат ба хориҷа сафар намоянд.

Умуман, бояд тазаккур дод, ки низоми омӯзишгоҳҳои касбӣ-техникӣ ва пешбуруди сиёсати давлат дар ин соҳа пурра ба Вазорати меҳнат ва шуғли аҳолӣ даҳл дорад. Яке аз идораи бонуфуз дар соҳтори вазорат, ки соҳаи касбомӯзиро амалий менамояд, ин Агентӣ оид ба омӯзиши техникӣ ва рушди малака (таксус) мебошад ва дар Филиппин онро бо номи ТЕСДА муаррифӣ менамоянд. Идораи номбурда ба гайр аз ичрои вазифаи касбомӯзӣ, доимо бо корҳои таҳлилию тадқиқотӣ машғул буда, ояндабинии мамлакатро доир ба тайёр кардани мутахassisони баландихтисос барои бозори меҳнати дохил ва хориҷи кишвар муайян месозад. Миқдори умумии кормандони ТЕСДА (Раёсати маълумоти техникӣ ва рушди тахассус) бо соҳторҳои зердобеъ 4936 нафарро ташкил дода, бо омӯзиши шаҳрвандон 1300 нафар муаллим (устод)

⁸¹ Бабаев. А.А. Современные проблемы миграции населения Республики Таджикистан: ее потенциал в процессе развития страны. Монография. / А.А.Бабаев. –Душанбе, 2020. -С 11

машғул мебошад. ТЕСДА дар фаъолияти бисёрчабҳаи худ се самти асосиро ҳамчун афзалиятнок ҳисоб менамояд, ки онҳо чунинанд: 1) ҷараёни серҳаракатӣ доир ба бозёфти ҷойҳои корӣ ба шаҳрвандон; 2) муқаррар намудани стандартҳо ва пурзӯр гардонидани низоми он; 3) рушди стандартҳои боэътибору комилхукуқ. Бо мақсади муайян кардани стратегия ва дар амал татбиқ намудани вазифаҳои гузошташуда, ТЕСДА бо созмонҳои байналмилалӣ, ташкилотҳои давлатиу ғайридавлатӣ, ҷамъиятӣ, ҳусусӣ ва ҳоказо ҳамкориҳои мутақобила дорад ва дар якҷоягӣ бо онҳо Шӯрои ҳамоҳангсоз ташкил кардааст. Чунин тарзи корбари муносибат, ҳамкориҳо ва боварии идораҳоро нисбати якдигар мустаҳкам мегардонад ва идораҳои давлатӣ бе сабаб ба ин гуна роҳ нарафтаанд, зоро танҳо бо иштироки мақомоти давлатӣ иҷрои талаботҳои барномаю нақшаҳо имконнопазир мебошад.

Тасдиқи масъала дар он аст, ки дар Филиппин 68%-и низоми омӯзишгоҳҳои қасбию техникий ва ҳар гуна марказҳои омӯзишию таълимӣ ба сектори ҳусусӣ даҳл дошта, танҳо 32% он давлатӣ мебошад. Ҳар сол ба бозори меҳнати доҳили кишвар зиёда аз 1 млн. нафар қувваи қобили меҳнат ворид мегардад ва қарib ҳамаи шаҳрвандон ба қасбомӯзӣ ҷалб карда мешаванд. Илова бар ин, омӯзишгоҳҳои қасбию техникии Филиппин имконият доранд, ҳар сол то 300 ҳазор нафар шаҳрвандони хориҷиро аз давлатҳои наздику ҳамсоя ба раванди омӯзиш фаро гиранд, ки ин гуна ҳолат иқтидори бузурги ин давлатро дар соҳаи қасбомӯзӣ нишон медиҳад. Ҳоҳишмандон бо 110 намуди қасб фаро гирифта шуда, дар муддати то шаш моҳ таҳсилро ба анҷом расонида, шаҳодатнома ё сертификати таҳассусӣ мегиранд. Таҳсил дар омӯзишгоҳҳои давлатӣ ройгон ва дар омӯзишгоҳҳои ҳусусӣ бо маблағ мебошад, лекин ба ин нигоҳ накарда, танҳо 7% шаҳрвандон дар сектори давлатӣ қасб меомӯзанд. Сабаби асосиро шаҳрвандон дар сифатнокии кор мебинанд.

ТЕСДА ҳамчун идораи давлатии салоҳиятнок бо ҷалби мутахassisон дар ҳамаи соҳаҳои ҳочагии ҳалқ нақшаҳои омӯзишии техникиро ба тариқи

соҳавӣ тасдиқ намуда, доир ба он матритсаи тахассусиро бо сертификатҳои дараҷаи 1 то 4 (бо назардошти стандартҳо) қабул менамояд.

Хукумати Филиппин барои рушди соҳаи касбомӯзӣ ҳар сол зиёда аз 40 млн. доллари амрикӣ чудо намуда, низоми касбомӯзиро доимо дар сатҳи баланд нигоҳ медорад ва дар ин кишвар ҳақиқатан индустря (саноат)-и омӯзишии муҳочирони меҳнатӣ ташкил карда шудааст.

Барои Ҷумҳурии Тоҷикистон ин масъала ҷолиби диққат аст ва мо низ бояд низоми касбомӯзиро дар назди Вазорати меҳнат ва ҳифзи иҷтимоии ахолӣ ниҳоят пурзӯр карда, ҳар сол зиёда аз 150-200 ҳазор шаҳрвандонро ба касбомӯзию бозомӯзӣ ҷалб намоем. Зоро, дар шароити ҳозира зиёда аз 70% муҳочирони меҳнатӣ ва умуман, шаҳрвандони мамлакат касбу кори аниқ ва шаҳодатномаю сертификати тахассусӣ надоранд ва ҳарсола ба бозори меҳнати дохили кишвар иловатан зиёда аз 150 ҳазор нафар қувваи қобили меҳнат ворид мегардад. Мутаассифона, ҳоло дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар як сол такрибан 30-40 ҳазор нафар ба низоми касбомӯзӣ фаро гирифта мешаванд ва ин ҳолат боиси нигаронист, чунки талаботи бозори меҳнати ҷаҳонӣ бештар ба қувваи кории баландихтисос ниёз дорад.

Идораи дигаре, ки дар соҳтори вазорат фаъолияти пурзӯро ба роҳ мондааст, ин Агентӣ оид ба масъалаҳои кӯмаки иҷтимоӣ ба шаҳрвандони Филиппин мебошад. Агентӣ аз ҳисоби аъзоҳаққии муҳочирони меҳнатӣ (25 доллари амрикӣ), сармоягузориҳо ва дигар сарчашмаҳо хазинаи бонуфузи муҳочиронро таъсис додааст. Ҳар сол 2 млн. нафар муҳочирон аъзоҳаққӣ месупоранд ва даромади солонаи фонд зиёда аз 1 млрд. песоро ташкил дода, ҳароҷоти он 700 000 млн. песо мебошад (100 дол. амрикӣ =4800 песо).

Агентии номбурда калонтарин пажӯҳишгоҳи Филиппин оид ба хизматрасонӣ ва ҳифзи иҷтимоии муҳочирон буда, барномаҳои зеринро амалӣ менамояд: 1) сугуртакунонии ҳаёт аз ҳодисаҳои фалокатӣ; 2) сугуртакунонӣ аз маъюбии нопурра; 3) сугуртакунонӣ аз эҳтимолияти пурра маъюб гардидан; 4) ҳароҷот барои дағнекунӣ (эҳтимолияти вафот кардан). Бо ин мақсад ҳангоми вафоти муҳочир аз 100000 то 200000 песо, маъюбии

нупурра 50000 песо, маъюбии пурра 100000 песо ва барои маросими дафн 20000 песо пардохт карда мешавад.

Ба ғайр аз кӯмакҳои молиявӣ аз ҳисоби хазина ду барнома амалӣ мегардад, аз он ҷумла: 1) омӯзонидани фарзандони болаёқати муҳочирон дар мактабҳои олии 5-сола бо пардохти маблағи яквақтаина дар ҳаҷми 60000 песо ва 2) омӯзиши муҳочирон ба қасбу ҳунарҳои баҳрӣ, ки ҳоҳишмандони зиёд дорад. Инчунин, бо истифодабарии маблағҳои хазина корҳо доир ба репатриатсияи муҳочирон бо мақсади дар мамлакат мондани онҳо, ташкил кардани фаъолияти соҳибкорӣ ва тиҷоратӣ дар байн муҳочирони меҳнатӣ, қабул ва то манзил гуселонидани тобути муҳочироне, ки дар ҳориҷа вафот кардаанд, кӯмаки моддию майшӣ ба оилаҳои муҳочирони меҳнатӣ, ки солҳои дароз дар дигар мамлакатҳо кор мекунанд ва дигар намуди кӯмакҳои амалӣ ба муҳочирон ва аъзои оилаи онҳо расонида мешавад.

Дар Филиппин Канселярия (идора)-и коргузории муовини Вазири корҳои ҳориҷӣ оид ба масъалаҳои муҳочирати меҳнатӣ барпо карда шудааст ва таъсис додани чунин соҳтори мутаҳаррику зудамал ниҳоятдараҷа диққати коршиносонро ба худ ҷалб менамояд. Зоро, ин гуна муносибати давлат ва як муовини вазири корҳои ҳориҷиро пурра вобаста кардан барои ҳалли масъалаҳои муҳочират, ки доимо барои беҳтаршавии вазъи муҳочирони меҳнатӣ дар ҳориҷа тадбирҳо меандешад, аз ҷониби шаҳрвандони Филиппин ва коршиносони ҷомеаи ҷаҳон хуб баҳодиҳӣ карда мешавад. Ин гуна дастгирӣ ва муносибати ғамхоронаи Ҳукумати Филиппин боиси қаноатмандӣ мебошад ва ин ҳам ташабbusi созанд оид ба устувор намудани механизми идоракуни равандҳои муҳочират ба ҳисоб меравад.

Муовини вазири корҳои ҳориҷии Филиппин, ки танҳо бо масъалаҳои муҳочирати меҳнатӣ машғул мебошад, дар бинои алоҳидаи маъмурӣ ҷойгир аст. Дастроҳи марказии Идораи коргузории муовини Вазири корҳои ҳориҷӣ аз 36 нафар иборат буда, ҳамагӣ бо соҳторҳои зертобеъ зиёда аз 500 нафар кормандони масъул таҳти роҳбарии бевоситаи ў кор мебаранд. Дар қишварҳои ҳориҷи дуру наздик 64 сафоратхона, 24 консулгарӣ ва 4 миссияи

Филиппин⁸² бо бартарии масъалаҳои муҳоҷирати меҳнатӣ фаъолият дошта, дар ҳар як идораи номбаршуда 3-4 нафар мутасаддӣ (атташе по миграции) маҳсус доир ба ҳалли масоили муҳоҷирати меҳнатӣ ҷавобдиҳанд мебошанд.

Кормандони идораи коргузории муовини Вазири корҳои хориҷӣ душвориҳои асосиро, ки бо он муҳоҷирони меҳнатӣ дар хориҷа дучор мешаванд, ҷунин изҳор менамоянд: аз ҷониби корфармоён пардоҳт накардани маоши муҳоҷирон, риоя накардани талаботи шартнома аз тарафи корфармо, таҷовуз ва зӯроварӣ ба номуси муҳоҷирон аз ҷумлаи занон, истисмори муҳоҷирон ва таъйин кардани соатҳои зиёди корӣ, фароҳам наовардани шароит ва бехатарии меҳнат, нокифоягии ҳӯрок ва сифати он, паҳн кардани маводи мухаддир, ҷинояткорӣ ва фоҳишагӣ дар байни муҳоҷирон, инчунин дигар масъалаҳо, ки даҳолати фаврии мақомоти расмии корҳои хориҷиро талаб менамояд.

Идораи мазкур доимо нисбати ба имзо расонидани созишномаҳои дучонибаи байниҳукуматӣ кор карда, ҳамзамон кормандони худро барои иштиrok дар семинару конференсияҳои дохил ва хориҷи мамлакат бо мақсади баланд бардоштани таҳассус ва нигоҳдории маълумоту иттилооти ҳаматарафа марбут ба самти муҳоҷирat ҷалб менамояд.

Дар кишвари Филиппин доир ба масъалаи ҳифзи иҷтимоию ҳуқуқии муҳоҷирони меҳнатӣ, ки дар хориҷа фаъолияти корӣ доранд, дикқати ҷиддӣ медиҳанд ва дар соҳторҳои зертоbei Вазорати меҳнат ва шуғл (мисли департаменти шуғл) идора ва шуъбаҳои ҳуқуқӣ танҳо бо дарҳостҳои муҳоҷирон сарукор дошта, ҳар сол зиёда аз 500 парвандаи ҷиноятӣ ва маъмуриро нисбати корфармоён оғоз менамоянд ва қариб дар ҳамаашон даст боло мегарданд. Ба ин нигоҳ накарда, яке аз воситаҳое, ки масъулияти мақомоти даҳлдори давлатиро нисбати ҳифзи иҷтимоию ҳуқуқии муҳоҷирони меҳнатӣ баланд бардошт, ин санади №8042 оид ба муҳоҷирони меҳнатии Филиппин мебошад ва он аз ҷониби Президенти мамлакат тасдиқ карда шудааст. Тибқи санади мазкур дар ҳолати иҷро нагардидани

⁸² Бабаев. А.А. Современные проблемы миграции населения Республики Таджикистан: ее потенциал в процессе развития страны. Монография. / А.А.Бабаев. –Душанбе, 2020. – 405-406 с.

талаботҳои қонунгузории чорӣ ва таъмин накардани ҳифзи ҳуқуқию иҷтимоии муҳочирони меҳнатӣ, роҳбарияти вазорату идораҳо шахсан мутобиқи вазифаи ишғолкардаашон ба ҷавобгарӣ қашида мешаванд.

Умуман, бояд қайд намуд, ки кишвари Филиппин сиёсати давлатии самаранокро дар соҳаи муҳочирати меҳнатӣ татбиқ менамояд ва онро расман ҳамчун стратегияи давлатӣ қабул кардааст. Илова бар он, давлати Филиппин ба Конвенсияҳои байналмилалии №97 оид ба коргарони муҳочир, №143 оид ба сӯиистифода дар соҳаи муҳочират ва таъмин намудани шароити баробарӣ ҳангоми муроҷиати коргарони муҳочир, №122 оид ба сиёсат дар соҳаи шугӯл ҳамроҳ гардида, талаботҳои онро иҷро менамояд ва доимо ҳисботҳои аниқу дақиқ ирсол менамояд. Аз ин хотир, созмонҳои байналмилалий ва сармоягузорон аз ҷиҳати маблағгузорӣ Филиппинро дастгирӣ намуда, доир ба беҳтар намудани фазои муҳочират ҳамкориро давом медиҳанд. Ҳоло дар кишварҳои дуру наздики хориҷа зиёда аз 10 млн. нафар муҳочирони меҳнатии Филиппин фаъолияти корӣ доранд ва дар давоми солҳои охир маблағҳои интиқолдодаи муҳочирони меҳнатӣ ба ватанашон ҳарсола на кам аз 20-25 млрд. доллари амрикоиро ташкил медиҳад. Ҳатто бӯхрони молиявию иқтисодии ҷаҳонӣ, ки дар давоми солҳои охир ба ҳамаи мамлакатҳо таъсири манғии худро расонидааст, натавонист шумораи муҳочирони меҳнатии беруна ва миқдори маблағҳои воридгардидаи муҳочирони меҳнатии Филиппинро паст гардонад ва ин вобаста ба он аст, ки бозори меҳнати ҷаҳонӣ ба коргарони муҳочири Филиппин ҳамчун мутахассисони баландихтисос, ниёз дорад.

Бо дарназардошти омӯзиши таҷрибаи байналхалқӣ оид ба муҳочират дар мисоли яке аз давлатҳои муваффақи соҳаи муҳочират, ки кишвари Филиппин ба ҳисоб меравад ва бо мақсади ҳалли мушкилиҳои муҳочирони меҳнатии баргаштаи кишварамон, пешниҳодҳои зерин ҷиҳати танзими ҷараёни муҳочират ва татбиқи механизмҳои идоракуни равандҳои муҳочират дар Ҷумҳурии Тоҷикистон манзур карда мешаванд:

1. Аз ҷониби Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон таъсис додани гурӯҳи кории байниидоравӣ бо мақсади ҳаматарафа омӯхтани вазъи баамаломадаи

муҳочирати меҳнатӣ ва зуҳуроти нави баргашти оммавии муҳочирон аз хориҷа, таҳлили бозори меҳнат ва шуғли аҳолӣ бо дарназардошти таҷрибаи мамлакатҳои пешқадам дар ин самт, ташкил намудани сохтори мустақили калидӣ дар соҳаи муҳочират, ки тавонад дар амал сиёсати давлатиро дар ин самт татбиқ намуда, истифодаи самараноки муҳочиратро дар рушди иқтисодию иҷтимоии мамлакат таъмин намояд.

2. Ба таври замонавӣ пурзӯр кардани базаи моддию техникии низоми омӯзишгоҳҳои қасбию техниκӣ ва марказҳои таълимию омӯзиший таҳти идоракуни бевоситаи Вазорати меҳнат, муҳочират ва шуғли аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Инчунин бо ҷалби ташкилотҳои байналхалқӣ расонидани кӯмаки амалӣ барои таъсис додани муассисаҳои гайридавлатӣ ва хусусӣ дар соҳаи қасбомӯзии шаҳрвандон бо мақсади рушди ҳамкориҳои давлатӣ-хусусӣ ва ба омӯзиш фаро гирифтани шумораи зиёди аҳолӣ.

3. Аз тарафи мақомотҳои даҳлдори давлатӣ пурзӯр намудани корҳои иттилоотию фаҳмондадиҳӣ бо муҳочирони меҳнатӣ- шаҳрвандони кишварамон доир ба ташкил намудани хазина оид ба расонидани кӯмаки иҷтимоӣ ба муҳочирони меҳнатӣ ва аъзои оилаи онҳо мутобиқи таҷрибаи давлати Филиппин.

4. Масъалагузорӣ намудан дар назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба чудо кардани воҳиди кории алоҳида дар мансаби муовини Вазири корҳои хориҷӣ марбут ба масъалаҳои муҳочирати меҳнатӣ ва дар сохтори сафорату консулгариҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон дар хориҷа таъсис додани вазифаи «атташе оид ба муҳочират».

5. Пурзӯр намудани фаъолият доир ба кор карда баромадан ва қабули стандартҳои ягонаи таълимӣ бо мамлакатҳое, ки муҳочирони меҳнатӣ- шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон ба он равона мегарданд.

6. Фароҳам овардани шароит барои фаъолияти субъектҳои хочагидор, ки бо интиқоли қувваи корӣ ба хориҷа машғуланд ва ба муддати 1-2 сол ҳангоми оғоз намудани фаъолият, озод кардани онҳо аз ҳар гуна намудҳои андоз ба ғайр аз андози иҷтимоӣ ва озод кардан ба муддати болозикр аз тафтишу санчишҳои мақомотҳои даҳлдори давлатӣ.

7. Баланд бардоштани масъулияти мақомоти икроияи ҳокимиияти давлатии вилоятҳо ва шаҳру ноҳияҳо нисбати рушди соҳаҳои иқтисодию иҷтимоӣ дар шаҳру ноҳияҳо, таъсис додани ҷойҳои нави корӣ ва нигоҳ доштани ҷойҳои кории мавҷудбуда, ташкил намудани воҳӯриҳо бо муҳочирони меҳнатӣ ва фароҳам овардани фазои ҳуқуқӣ барои ҷалби маблағҳои онҳо ва сармоягузориҳои хориҷӣ, технологияҳои нави замонавӣ бо мақсади беҳтар гардонидани вазъи иқтисодии мамлакат.

8. Беҳтар намудани ҳамкориҳои мақомоти давлатӣ бо иттифоқҳои қасаба, иттиҳодияи корфармоён, созмонҳои байналхалқӣ, ташкилотҳои ҷамъиятий ва ғайридавлатиҳо хусусӣ доир ба пешбурди сиёсати ягонаи давлатӣ дар самти муҳочират ва бо ин мақсад тибқи таҷрибаи кишвари Филиппин дар назди мақомоти давлатии муҳочират таъсис додани шурӯи машваратӣ оид ба масъалаҳои муҳочират бо ҳайати роҳбарони аввали вазорату идораҳо.

9. Рушд додани ҳамкориҳои байниидоравию байнидавлатӣ дар самти муҳочират бо мақсади татбиқ намудани механизми идорақунии равандҳои муҳочират ва таъмин намудани ҳифзи ҳуқуқу манфиатҳои муҳочирони меҳнатӣ ва аъзои оилаи онҳо.

3.3. Нақши давлат дар татбиқи механизмҳои идорақунии равандҳои муҳочират ва рушди институтсионалӣ дар ин самт

Асосҳои ҳуқуқӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ, принсипҳои асосӣ, тартиби рафтумади муҳочирон, муносибатҳо дар соҳаи муҳочират ва дигар масъалаҳо марбут ба танзими равандҳои муҳочирати аҳолӣ дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи муҳочират” аз 11 декабря соли 1999, №882 пешбинӣ карда шудаанд.

Мутобиқи моддаи 8-и Қонуни мазкур, давлат мусоидат менамояд, ки коргарони муҳочир – шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон ба таври муташаккилона ва бо розигии онҳо танҳо ба он кишварҳое фиристода шаванд, ки дар он ҷо ҳуқуқҳояшон ҳифз карда мешаванд.

Инчунин, дар моддаи 8 дарҷ карда шудааст, ки кафолати ҳифзи ҳуқуқҳои коргарони муҳочир дар хориҷа барои давлат ҳолатҳои зерин шуда метавонанд:

- дар давлати ҷои кор мавҷуд будани Қонунгузории меҳнатӣ ва иҷтимоии ҳуқуқҳои коргарони муҳочирро ҳифзкунанда;
- иштироки давлати ҷои кор дар созишномаҳои байналмилалӣ, эъломияҳо ва қатъномаҳое, ки ба ҳифзи ҳуқуқҳои коргарони муҳочир иртибот доранд;
- мавҷуд будани шартномаҳои дутарафа ё бисёртарафаи давлати ҷои кор бо Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи ҳифзи ҳуқуқҳои коргарони муҳочир дар хориҷа;
- қабули тадбирҳои амалии мусбӣ оид ба ҳифзи ҳуқуқҳои коргарони муҳочир аз тарафи давлати ҷои кор⁸³.

Яъне, давлат заминаҳои ҳуқуқиро барои будубоши бомуваффақияти муҳочирони меҳнатии кишварамон дар хориҷа омода кардааст ва қӯшиш менамояд, ки татбиқи механизмҳои идоракуни мухоҷират ва рушди институционалӣ дар ин самт ба амал бароварда шаванд.

Бо мақсади ташкили низоми ягонаи идоракуни равандҳои муҳоҷирati меҳнатӣ, истифодаи захираҳои меҳнатӣ дар хориҷи кишвар ва ҳимояи ҳуқуқу манфиатҳои муҳоҷирони меҳнатӣ тибқи қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон таъсис дода шуда, Намояндагии Вазорати корҳои доҳилаи Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба муҳоҷирati меҳнатӣ дар Федератсияи Русия ба соҳтори он ворид гардид.

Баъдан мутобиқи қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 3 марта соли 2014, №145 “Дар бораи Вазорати меҳнат, муҳоҷират ва шуғли аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон” таҷдиди соҳтор ба амал омада, тибқи қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 4 марта соли 2014, №392 Намояндаги бо

---

⁸³ Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи муҳоҷират” аз 11 декабря соли 1999, №882, моддаи 8, сах. 9-10.

мақсади ичрои вазифаҳо ва ўҳдадориҳои Вазорати меҳнат, муҳочират ва шуғли аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон доир ба масъалаҳои муҳочират дар Федератсияи Русия бо соҳтори Вазорати меҳнат, муҳочират ва шуғли аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамроҳ карда шуд.

Асоси ҳуқуқии фаъолияти Намояндагиро Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, қонунҳои конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон, Қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, фармонҳо ва амрҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Қарорҳо ва фармоишҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, фармоишҳои Вазири меҳнат, муҳочират ва шуғли аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон, санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, инчунин санадҳои ҳуқуқии байналмилалие, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон онҳоро эътироф намудааст ва Низомномаи Намояндагӣ ташкил медиҳанд.

Дафтари кории Намояндагӣ дар шаҳри Москва, к.2-юм Тверская-Ямская, б. 40/3, қ.1 Ҷойгир шудааст. Бояд зикр намуд, ки дар асоси қарори Ҳукумат аз 4 июни соли 2014, №392 ҷадвали штатӣ қабул гардидааст, ки он 16 кормандро дар бар мегирад. Намояндагӣ фаъолияташро тибқи Низомномаи тасдиқшуда аз 4 июни соли 2014 ба роҳ монда, ҷиҳати танзими масъалаҳои раванди муҳочирати меҳнатӣ, таъмини ҳуқуку манфиатҳои муҳочирони меҳнатӣ-шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон дар Федератсияи Русия дар ҳамбастӣ бо Сафорати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар Федератсияи Русия машварату тавсияи ҳуқуқи дода дар ҳамкорӣ бо субъектони хоҷагидори Федератсияи Русия барои дарёфти ҷойи корӣ муносиб ба муҳочирони меҳнатӣ мусоидат менамояд. Ҳамзамон, мавриди муроҷиати шаҳрвандон - муҳочирони меҳнатӣ қабулу баррасии арзу шикоятҳояшонро дар доираи ваколату вазифа ба роҳ монда, дар баргардонидани маблағи пардохтнашудаи музди меҳнатӣ шаҳрвандон аз ҷониби корфармоён кӯмак мерасонад. Ҳамчунин, дар тартиб додани тамоми намуди аризаву даъво ба муҳочирони меҳнатӣ ёрӣ мерасонад. Дар баробари ин Намояндагӣ дар рафти конфронсу семинарҳо ва дигар чорабиниҳои марбут ба масоили муҳочирати меҳнатӣ иштирок намуда, дар доираи салоҳияти худ бо намояндагони мақомотҳои давлатии Федератсияи Русия воҳӯриву мулоқотҳо баргузор

менамояд. Ҳамзамон, дигар супоришҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, Вазорати меҳнат, муҳочират ва шугли аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Сафорати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар Федератсияи Русия дар соҳаи муҳочирати меҳнатиро ичро менамояд.

Ҳукуматдорон, иқтисоддонон ва олимони соҳаи илми демография ба хубӣ медонанд, ки муҳочирати меҳнатӣ дар ҳар давру замон буд ва хоҳад монд, зоро он масъалаи иҷтимоӣ ва иқтисодӣ буда, барои пешрафти ҷомеа ва фаъолияти инсон бевосита мусоидат менамояд⁸⁴.

Дар солҳои охир муҳочирати меҳнатӣ ба соҳаҳои ҳаётан муҳими Ҷумҳурии Тоҷикистон таъсир расонида, мисли дигар кишварҳои ҳориҷи дуру наздик, ба рушди иҷтимоӣ, иқтисодӣ, демографӣ ва сиёсии мамлакат таъсири худро мерасонад ва дар ин ҳолат таҷрибаи байналхалқӣ нишон медиҳад, ки татбиқи сиёсати пайдарҳам ва самаранок дар ин самти афзалияни мөтавонад ба натиҷаҳои дилҳоҳ оварад.

Ҳамзамон, бояд тазаккур дод, ки оғози ҳазорсолаи сеюм ба зисту зиндагии аҳолии дунё бо саҳтию душвориҳои зиёд ба монанди задухӯрдҳои ҳарбӣ дар якчанд давлатҳои Араб ва вобаста ба ин то даҳҳо ва садҳо миллион нафар зиёд гардидан шумораи муҳочирон, ба амал омадани ду давраи бӯҳрони молиявию иқтисодӣ, дучор гардидан дунё ба гармиҳои глобалӣ ва ба вучуд омадани обхезиҳои шадид, ҷаҳонро фаро гирифтани касалиҳои сирояткунанда аз қабили “коронавирус”, инчунин дигар омилҳои манфии таъсирбахш ба амал омадаанд, ки вобаста ба он муҳочирати аҳолӣ низ дар ҷаҳон ба шакли ҷаҳонишавӣ мубаддал гаштааст ва қариб ҳамаи давлатҳои дунё ба ин раванд шомил гардидаанд.

Аз ин хотир, бо боварии комил хулоса кардан мумкин аст, ки ягон давлати дунё қотеъона гуфта наметавонад, ки пагоҳ ё фардо аҳолии онҳо ба ҷараёни муҳочират дучор намегарданд. Айни замон бошад, дар ҷаҳони

⁸⁴ Бобоев А.А. Таҷрибаи муҳочирати меҳнатӣ дар Филиппин. /А.А.Бобоев //“Меҳнат ва рушди иҷтимоӣ”. Нашрияи илмӣ-оммавии Муассисаи давлатии “Пажӯҳишгоҳи меҳнат ва ҳифзи иҷтимоии аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон”. Душанбе. 2009. №3. – С. 69-70

имрӯза баъзе аз кишварҳо ба давлатҳои интиқолдиҳандаи муҳочирон ва баъзеи дигарашон ба давлатҳои қабулкунандай муҳочирон мансуб мебошанд. Дар чунин вазъияти баамаломада мутобиқи санадҳои меъёрию ҳуқуқии байналхалқӣ давлатҳои қабул ва интиқоли муҳочирон бояд ҳамкориҳои дучонибаро баҳри беҳбудии муҳочирон ва аъзои оилаи онҳо равона созанд. Лекин, дар амал бошад, баъзе аз давлатҳои қабулкунандай муҳочирон нисбати шаҳрвандони дигар кишварҳо муносибати дурушт ва гайриинсониро ба кор мебаранд, ки ин гуна рафтор оқибатҳои хуб надорад. Зоро, давлатҳои имрӯзай қабули муҳочирон мумкин аст, пагоҳ ба давлатҳои интиқоли муҳочирон табдил ёбанд ва баъдан онҳо метавонанд азияти зиёд қашанд.

Ҷумҳурии Тоҷикистон тайи даҳсолаҳои охир мисли баъзеи дигар давлатҳои хориҷи дуру наздик кишвари интиқолдиҳандаи муҳочирон ба ҳисоб меравад ва албатта, аз душвориҳо дар ин самт холӣ нест. Масъалаҳо марбут ба душвориҳои идора кардани равандҳои муҳочират дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва андешидани тадбирҳо ҷиҳати пайдо кардани роҳҳои ҳалли он, дучор гардидан ба зуҳуроти нави баргашти оммавии муҳочирони меҳнатӣ аз хориҷа, инчунин дигар масъалаҳои заруру ҳалталаб чандин маротиба аз ҷониби пажӯҳишгоҳҳои илмӣ-тадқиқотӣ ва коршиносони дохирию хориҷӣ омӯхта мешаванд ва хулосаҳои зарурӣ доир ба беҳтар намудани вазъи муҳочират, ба вазорату идораҳои даҳлдор ва Ҳукумати мамлакат манзур мегарданд.

Таҷрибаи байналхалқӣ нишон медиҳад, ки барои муваффақ гардидан дар ҳалли масъалаҳои идоракуни равандҳои муҳочират ва интихоби механизмҳои муосир ҷиҳати татбиқи сиёсати давлатӣ дар ин самт ва ҳамзамон равона намудани он барои рушди кишвар, инчунин мұтадил намудани вазъият оид ба зуҳуроти нави баргашти шумораи зиёди муҳочирони меҳнатӣ аз хориҷа, масъалаи асосии зерин бояд мавриди ичро қарор дода шаванд:

Якум – қабул ва такмили доимии қонунгузории миллӣ дар соҳаи муҳоцират бо дарназардошти эътироф намудани санадҳои меъёрию ҳуқуқии байналхалқӣ;

Дуюм - рушди ҳамкориҳои байнидавлатӣ ва байниидоравӣ дар соҳаи муҳоцират, рақобатпазир будан дар бозори меҳнати байналхалқӣ;

Сеюм – идоракунии сиёсати давлатии муҳоцират тавассути созмон додани соҳтори мустақили давлатӣ оид ба муҳоцират ва таҳти ҳамоҳангсозии ин мақомот татбиқ намудани механизми идоракунии равандҳои муҳоцират;

Чорум – ҷалб ва истифода намудани иқтидори созмонҳои байналмилалӣ, ҷамъиятийӣ, ғайридавлатӣ, диаспораҳои тоҷикон ва ҳамвatanони бурунмарзӣ, инчунин ҳуди муҳоцирони меҳнатӣ дар рушди иқтисодию иҷтимоии мамлакат.

Бо мақсади ҳалли душвориҳо ва идоракунии равандҳои муҳоцирати аҳолӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, Ҳукумати мамлакат дар давраи истиқлолияти давлатӣ як қатор қонунҳо ва санадҳои меъёрию ҳуқуқии миллиро дар соҳаи муҳоцирати аҳолӣ қабул намуд. Инчунин, Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Конвенсияҳои зиёди байналхалқӣ оид ба муҳоцират, бозори меҳнат ва шугли аҳолӣ, ҳуқуқи инсон ва пешгирии одамрабоӣ, муҳоцирати ғайриқонунӣ ва дигарҳо шомил гардида, ӯҳдадориҳои худро ба қадри имкон иҷро менамояд.

Дар ин давра чорабиниҳои зиёди давлатӣ, байналмилалӣ ва байниидоравӣ оид ба танзими равандҳои муҳоцират гузаронида шуданд, лекин, бо сабабҳои объективиу субъективӣ баъзе масъалаҳо ҳалли саривақтии худро намеёбанд ва аз ин хотир, самти фаъолият ҳалалдор мегардад. Коршиносони дохилӣ ва хориҷӣ дар соҳаи муҳоцират бар ҷунин ақидаанд, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон дар даҳсолаҳои наздик шиддати муҳоцирати меҳнатии хориҷиро то дараҷаи дилҳоҳ паст карда наметавонад, зоро дар дохили мамлакат ҳоло мушкилиҳо дар самти бозори меҳнат давом доранд ва сатҳи бекорӣ баланд мебошад. Мутобиқи замимаи 1 Барномаи давлатии мусоидат ба шугли аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои

2018-2019, захираҳои меҳнатии кишварамон соли 2018 ҳамагӣ 5440,2 ҳазор нафарро ташкил медоданд ва ин рақам соли 2019 то 5519,2 ҳазор нафар афзоиш ёфт. Аз шумораи умумии захираҳои меҳнатӣ аҳолии дар иқтисодиёт фаъол соли 2018 2584,7 ҳазор нафар ва соли 2019 бошад, 2644,0 ҳазор нафарро ташкил медоданд. Дар ҳамон солҳои 2018-2019 аҳолии дар иқтисодиёт ғайрифаъол мутаносибан 2855,5 ва 2875,2 ҳазор нафарро⁸⁵ ташкил мекард ва рақамҳои овардашуда мушкилиҳои мавҷудбударо дар самти бозори меҳнат ва шуғли аҳолӣ нишон медиҳанд.

Илова бар он қайд кардан лозим аст, ки сатҳи расмии бекорӣ дар кишварамон тайи ду даҳсолаи охир аз 2,1 то 2,4 % (моҳи ноябрини соли 2019 – 2,1%) арзёбӣ мегардид, лекин бо қадом сабабе бошад, ки моҳи декабри соли 2020, ҳамагӣ баъд аз гузашти як сол ин нишондиҳанда якбора то 7,5% зиёд гардид ва чунин якбора баланд шудани сатҳи расмии бекорӣ нофаҳмоии зиёдро ба миён меорад.

Мутобиқи таҳлилҳои оморӣ, дар давоми солҳои охир суръати афзоиши аҳолии мамлакат ҳарсола 2,0 - 2,1%-ро ташкил медиҳад[34]. Ҳамзамон, ҳар сол ба бозори меҳнати доҳили мамлакат аз 100 то 150 ҳазор нафар қувваи нави қобили меҳнат ворид мегардад ва ҳамаи онҳо талабгори ҷойҳои кори доимӣ бо маоши арзанда мебошанд.

Умуман, бояд қайд кард, ки дар давраи истиқлолияти давлатии кишварамон захираҳои меҳнатӣ дар мамлакат зиёда аз 2 маротиба афзоиш ёфтаанд ва ҳамзамон аҳолии дар иқтисодиёт фаъол зиёда аз 4 маротиба афзоиш ёфт. Сатҳи расмии шуғли аҳолӣ коҳиш ёфта истодааст: соли 2005 ин нишондиҳанда 54%-ро ташкил мекард, соли 2009 – 50,2%, соли 2014 – 46,7%, соли 2017 – 44,2%⁸⁶, соли 2019 - 46,8%⁸⁷ ва ин дар муқоиса бо соли 1991 хеле камтар аст, зоро соли 1991 сатҳи расмии шуғли аҳолӣ дар Тоҷикистон 76,3%-ро ташкил медод. Бинобар он, дар назди ҳамаи ташкилоту идораҳои

⁸⁵ Барномаи давлатии мусоидат ба шуғли аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2018-2019 (бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 26 октябри соли 2017, №499 тасдик шудааст).

⁸⁶ Барномаҳои давлатии мусоидат ба шуғли аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон марбут ба солҳои 2005, 2009, 2014, 2017.

⁸⁷ Барномаи давлатии мусоидат ба шуғли аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2018-2019 (бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 26 октябри соли 2017, №499 тасдик шудааст).

чумхурияйӣ бевосита аз шакли моликияташон вазифаи паст кардани сатҳи бекорӣ ва ҳарчи зиёдтар ба шуғли пурмаҳсул фаро гирифтани шаҳрвандони кишварамон гузашта шудааст.

Чунин ҳолат тасдиқи он мебошад, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон шумораи аҳолии дар иқтисодиёт фаъол ва ғайрифаъол (танзимнашаванда) тақрибан баробар гардидааст ва ин гуна вазъият тағйироти қуллиро дар самти мазкур, бо дарназардошти нигоҳи нав аз ҷониби кордиҳандагон талаб менамояд. Зеро вазъи бозори меҳнати дохили мамлакат ҷараёни муҳочирати меҳнатии берунаро пуршиддат мегардонад ва барои идоракуни равандҳои муҳочират бо дарназардошти ҳолати воқеии ба амал омада, пурзӯр намудани ҳамкориҳои байниидоравӣ ва ҳамоҳангсозии масъалаҳо дар сатҳи қасбӣ аз тарафи мақомоти ваколатдори давлатӣ оид ба муҳочират зарур мебошад.

Бо мақсади татбиқи механизми идоракуни давлатӣ ва танзими ҷараёнҳои муҳочират дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, бояд дар кишварамон дигаргуниҳои ҷиддӣ бо истифода аз таҷрибаи пешқадами байналхалқӣ дар самти мазкур амалӣ карда шаванд. Пеш аз ҳама, вақте расидааст, ки идораи Ҳадамоти муҳочират аз таркиби Вазорати меҳнат, муҳочират ва шуғли аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон бароварда шуда, дар заминай он соҳтори мустақили давлатӣ таъсис дода шавад. Чунин масъалагузорӣ ҳангоми сафари кории намояндагони ҲҲДТ дар шаҳру вилоятҳои Федератсияи Русия, ки рӯзҳои 15–26 августи соли 2015 баргузор гардида буд, аз тарафи иштирокчиёни воҳӯрӣ мавриди баррасӣ қарор дошт ва ин гуна масъалагузорӣ бесабаб нест⁸⁸.

Қайд кардан бамаврид аст, ки соли 2010 Вазорати меҳнат ва ҳифзи иҷтимоии аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон ин гуна пешниҳоди дурандешонаро оид ба таъсис додани мақомоти алоҳидаи давлатии муҳочират дар соҳтори Ҳукумати мамлакат, дастгирӣ намуда буд. Чунин қарорро вазорати номбурда бар хилоғи ҳамаи манфиатҳои байниидоравӣ ва таҳти идораи худ нигоҳдории ваколатҳои зиёди давлатӣ қабул карда буд ва ин гуна рафтору

⁸⁸ Рӯзномаи «Минбари ҳалқ», 2 сентябри соли 2015, №36 (1015).

муносибати як вазорат барои дигарон ибратбахш мебошад. Зоро, роҳбарияти онвақтаи Вазорати меҳнат ва ҳифзи иҷтимоии аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон манфиатҳои давлатӣ ва ҷомеаи шаҳрвандиро марбут ба ҳалли душвориҳо дар самти муҳочират авлотар дониста буданд ва ҷунин қарори вазорат қобили эҳтироми умум гашта буд. Роҳбарияти ҳозираи Вазорати меҳнат, муҳочират ва шуғли аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон низ аз шахсони донишманду мӯътабари ҷомеа иборат аст ва шояд онҳо тавонанд заминаи хуби механизми идоракуни давлатиро ба роҳ монда, баъдан барои фаъолияти пурсамари мақомоти ваколатдори нави давлатӣ саҳмгузор бошанд. Ба ҳар ҳол, бо дарназардошти ҷаҳонишавии равандҳои муҳочират дар миқёси дунё ва аз он ҷумла дар Ҷумҳурии Тоҷикистон шаҳодати рушди институтионалий дар ин самт буда, тақозои созмон додани мақомоти калидии давлатӣ дар симои Вазорати муҳочират ва диаспораҳо мебошад. Дар бисёр кишварҳо мақомоти давлатии муҳочират мустақил аст ва дар сатҳи баланд сиёсати давлатиро татбиқ менамояд ва Ҷумҳурии Тоҷикистон низ дар шароити имruzai афзалиятнокии масъалаҳои муҳочират метавонад қарори созандаро қабул намояд.

Созмон додани ниҳоди мустақили босалоҳият ва калидии кишвар марбут ба масъалаҳои муҳочират боз аз он хотир зарур аст, ки ба ваколати Вазорати меҳнат, муҳочират ва шуғли аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон бисёр вазифаҳои дигари афзалиятноки давлатӣ ба монанди ҳалли душвориҳои бозори меҳнат ва шуғли аҳолӣ, қасбомӯзии шаҳрвандони ҷумҳурий бо дарназардошти шумораи зиёди бекорон ва муҳочирон, пешбурди сиёсати меҳнат, назорати қонунгузорӣ дар соҳаҳои меҳнат, муҳочират ва шуғли аҳолӣ, роҳнамоии қасбӣ ва дигарҳо дохил мегарданд, ки дар ин гуна шароит иҷрои саривақтии ҳамаи масъалаҳо ниҳоят душвор аст.

Ҳамчун мисол таҷрибаи хуби бисёр давлатҳои собиқ шӯравиро дар самти муҳочират ба монанди Арманистон, Озарбойҷон, Туркманистон, Ӯзбекистон, Қирғизистон овардан мумкин аст, ки дар ин мамлакатҳо мақомоти давлатии муҳочират дар соҳтори Ҳукумати ин кишварҳо фаъолият дорад ва онҳо дар татбиқи сиёсати давлатии муҳочират ва идоракуни

равандҳои муҳоҷирати аҳолӣ, тайи солҳои охир дар муқоиса бо мӯи ба натиҷаҳои назаррас ноил гардидаанд. Корҳои амалии Ҷумҳурии Ӯзбекистонро дар солҳои охир оид ба идоракунии равандҳои муҳоҷират мисол овардан мумкин аст. Бо фармони Президенти Ҷумҳурии Ӯзбекистон аз 21.08.2019 сол дар ин кишвар Комиссияи давлатӣ оид ба муҳоҷирати меҳнатии беруна созмон дода шудааст ва ҳамаи мақомотҳои давлатӣ на кам аз як маротиба дар шаш моҳ дар назди Комиссияи мазкур дар бораи корҳои иҷрошудаи самти муҳоҷират ҳисбот медиҳанд. Инчунин, дар соҳтори шурои Вазирони Ҷумҳурии Ӯзбекистон Департамент оид ба масъалаҳои ҳифзи ҳуқуқи шаҳрвандони Ҷумҳурии Ӯзбекистон, ки муваққатан дар хориҷа кор мекунанд, таъсис дода шудааст. Илова бар он, дар соҳтори шурои Вазирони Ҷумҳурии Ӯзбекистон вазифаи мушовири Сарвазири Ҷумҳурии Ӯзбекистон доир ба муҳоҷират ворид карда шуд, ки ин гуна масъалагузорӣ натиҷаҳои фаъолиятро ҷиҳати идоракунии равандҳои муҳоҷират беҳтар мегардонад.

Бо дарназардошти он, ки ҷараёни муҳоҷират дар миқёси ҷаҳон ва кишвари мо афзоиш ёфта истодаанд, Ҷумҳурии Тоҷикистон боз якчанд даҳсолаҳо бо ин масъалаи ҷаҳонишавӣ машғул мешавад. Аз ин хотир, барои ташкили механизми самараноки идоракунии равандҳои муҳоҷират, рушди ҳамкориҳои байниидоравию байнидавлатӣ ва бо ин роҳ баланд бардоштани обрую эътибори Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба таъмин намудани ҳифзи ҳуқуқу манфиатҳои муҳоҷирон дар дохил ва хориҷи кишвар, таъсис додани мансаби давлатии Мушовири Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба сиёсати муҳоҷират ба мақсад мувоғиқ аст. Таҷрибаи ҷандинсолаи кишварамон дар соҳаи муҳоҷират нишон медиҳад, ки дар баъзе мавридҳои тӯлонӣ пайдарҳамии иҷрои вазифаҳо ва фаъолияти байниидоравию байнидавлатӣ ҳалалдор мегардад ва маҳз дар чунин вазъият воситаи таъсирбахши пешбуруди масъалаҳо лозим аст, ки онро танҳо мансабдори бомаърифати давлатӣ дар симои Мушовири Президенти мамлакат дар амал татбиқ карда метавонад.

Дар байни дигар вазифаҳои гузошташуда, ки ба идоракуни давлатии равандҳои муҳочират ва рушди институционалии он шароит фароҳам меоранд, устувории ҳамкориҳои давлатию хусусӣ мебошад. Чунин масъалагузорӣ аз таҷрибаи хуби байналхалқӣ бармеояд ва дар он кишварҳо мақомотҳои давлатӣ қисме аз масъалаҳоро ба бахши хусусӣ voguzor кардаанд ва бо ин роҳ онҳоро барои ҳалли мушкилиҳо дар самти муҳочират ҷалб намудаанду ҷиҳати иҷрои вазифаҳои бевоситаи давлатӣ вақту шароит пайдо кардаанд. Дар ҳамаи кишварҳои муваффақ дар самти муҳочират ин гуна ҳамкориҳо ба роҳ монда шудааст ва он барои давлат натиҷабаҳш мебошад.

Масъалаҳои муҳочират тибқи қонунгузории миллӣ ва санадҳои меъёрии ҳуқуқии байналмилалӣ, ки онҳоро Ҷумҳурии Тоҷикистон эътироф кардааст, дар кишварамон мавриди ҳаллу фасл қарор дода мешаванд. Ҳамзамон қайд кардан лозим аст, ки қариб ҳамаи давлатҳои хориҷи дуру наздик ба равандҳои афзоишёftai муҳочирати аҳолӣ дучор гардидаанд ва Ҷумҳурии Тоҷикистон низ аз шиддат ёфтани муҳочирати аҳолӣ дар канор монда наметавонад.

Масъалаҳои муҳочирати меҳнатӣ айни замон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ҷомеаи ҷаҳон афзалиятнок ба ҳисоб рафта, ҷиҳати ба танзим даровардани равандҳои он дар қаламрави давлатҳои интиқолдиҳанда ва қабулкунандай муҳочирон бояд тадбирҳои зарурӣ андешида шаванд.

Мо ҷанде пештар қайд карда будем, ки дар асоси маълумотҳои Созмони Милали Муттаҳид, солҳои 60-уми асри гузашта микӯдори муҳочирони меҳнатӣ дар ҷаҳон ҳамагӣ 65 млн. нафарро ташкил медод ва соли 2010 шумораи онҳо то 214 млн. нафар афзуд. Ба чунин тарз афзоиш ёфтани ҷараёнҳои муҳочиратро ҳамаи давлатҳо, ташкилотҳои байналхалқӣ ва коршиносони дунё баҳодиҳӣ менамоянд ва ин гуна афзоишёбии ҷараёнҳои муҳочират, пеш аз ҳама, ба дигаргун гаштани вазъи сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ, демографӣ ва экологӣ дар бисёр давлатҳои ҷаҳон вобастагӣ дорад.

Аз ин хотир, бо дарназардошти афзоиш ёфтани ҷараёни муҳочират ва иваз гардидани сиёсати давлатии муҳочират дар кишварҳои хориҷи дуру наздик, масъалаҳои муҳочират ва рушди институтионалии ин самти афзалиятноки ҷомеа бояд пайдарҳам аз ҷониби созмонҳои байналмилалии бонуфуз ва олимону коршиносон мавриди омӯзиш ва гузаронидани тадқиқотҳои илмӣ қарор дода шуда, танзими равандҳои он дар ҳамкории давлатҳои интиқолдиҳанда ва қабулқунандаи муҳочирон ба роҳ монда шавад.

Мо ҷанде пештар қайд карда будем, ки зиёда аз 95% муҳочирони меҳнатии кишварамон ҳарсола ба Федератсияи Русия равона мегарданд ва ин раванд солҳои наздик давом дода мешавад, чунки бозори меҳнати ягон давлати дигари хориҷӣ ба гайр аз Русия шароити қабули садҳо ҳазор нафар муҳочиронро аз Ҷумҳурии Тоҷикистон надорад. Вобаста ба ин, Ҷумҳурии Тоҷикистон бо мақсади таъмини идоракуни давлатии равандҳои муҳочират ва ба танзим овардани ҷараёни он ҳамкориҳои судмандро бо Федератсияи Русия доимо идома медиҳад.

Марбут ба масъалаи мазкур маълум аст, ки яке аз масъалаҳои душвори идоракуни давандҳои муҳочират, ин таъмин намудани будубоши бобарори шаҳрвандони кишварамон дар ҳудуди Федератсияи Русия ва бақайдгирии саривақтии онҳо мутобиқи ҷойи зист мебошад. Барои ҳалли масъалаи мазкур, бо ташабbusи Ҷумҳурии Тоҷикистон Созишнома байни Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҳукумати Федератсияи Русия оид ба тартиби будубоши шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҳудуди Федератсияи Русия аз 8 феврали соли 2013 ба имзо расонида шуд, ки мутобиқи он шаҳрвандони Тоҷикистон ба муддати 15 рӯз аз бақайдгирӣ озод мебошанд.

Агар шаҳрванди Ҷумҳурии Тоҷикистон мӯҳлати будубоши худро дар Русия аз 15 рӯз зиёд намояд, ў ҳатман бояд дар мақомоти минтақавии муҳочират аз қайд гузарад. Лекин, таҷрибаи имрӯзаи муҳочирони меҳнатӣ нишон медиҳад, ки мӯҳлати 15 рӯз озод будан аз бақайдгирӣ ва 30 рӯз барои омода намудани ҳучҷатҳо ҷиҳати гирифтани шаҳодатнома (патент) бо мақсади анҷом додани фаъолияти корӣ, басандада нест. Зоро дар мақомотҳои

дахлдори давлатии Федератсияи Русия мисли дигар кишварҳо, масъалаи расмиятпаастӣ (бюрократия) вучуд дорад ва дар мӯҳлати муқаррагардидаи қонунгузорӣ расмигардонии ҳуччатҳо ниҳоят мушкил ва дар баъзе мавридҳо аз имконият берун аст.

Бо сабаби кам будани мӯҳлати расмигардонии ҳуччатҳо барои гирифтани патент (то 30 рӯз), даҳҳо ҳазор нафар шаҳрвандон ҳамчун вайронқунандагони қонунгузории муҳочирати Русия ба ҳисоб рафта, ба рӯйхати манъшудагон ворид карда мешаванд. Вобаста ба ин ва барои таъмини идоракуни давлатии равандҳои муҳочират мақомотҳои дахлдори давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистонро лозим аст, ки доир ба ҳалли чунин масъалаҳои мушкили байнидавлатӣ дучанд ташабbusкорона фаъолият баранд. Маҳз бо ин мақсад мо дар боло дарҷ карда будем, ки қисме аз вазифаҳои на чандон душвори муҳочиратро ба бахши хусусӣ voguzor кардан лозим аст, то ин ки Ҳукumat ва соҳторҳои он имконият пайдо кунанд, вазифаҳои мушкили байнidавлатiro саривақт ҳал намоянд.

Дар асоси ахбороти мақомоти муҳочирати Федератсияи Русия, дар доираи 50 – 55% шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҳудуди ин мамлакат бо шаҳодатнома (патент) ва шартномаи меҳнатӣ расман кор мекунанд ва 18 – 19% муҳочирон барои риоя накардани қонунгузории Федератсияи Русия, аз қаламрави он ронда ва ё берун карда мешаванд.

Масъалаи дароз намудани мӯҳлати будубоши шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон дар Федератсияи Русия аз 90 рӯз то 180 рӯз низ метавонад будубоши муҳочиронро хеле беҳтар гардонад. Айни замон мутобиқи қонунгузории Федератсияи Русия, мӯҳлати будубоши муваққатии шаҳрвандони хориҷӣ дар ин мамлакат 90 рӯзро ташкил менамояд. Дар ин муддат шаҳрванди хориҷӣ бояд расман фаъолияти кории худро оғоз намояд. Дар ҳолати ҳал нашудани масъалаи мазкур, шаҳрванди хориҷӣ вазифадор аст, ки то гузашти 120 рӯз қаламрави Русияро тарк намояд.

Шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон дар чунин мавридҳо мачбур мешаванд, ба давлатҳои ҳамсояи Федератсияи Русия мисли Қазоқистон ва Украина сафар намоянд, ё ин ки ба Ҷумҳурии Тоҷикистон баргарданд. Ин

гуна вазъият аз чиҳати сарфи маблағ хеле гарон мебошад ва шаҳрвандони кишварамон аз пасандозҳои худ маҳрум мегарданд. Масъалаи дароз намудани мӯҳлати будубош аз 90 рӯз то 180 рӯз имконият медиҳад, ки шаҳрвандони Тоҷикистон шароити интихоби дурусти корфарморо мутобики касбу ихтисоси худ пайдо намуда, ҷойҳои кории худро аз даст надиҳанд. Мутаассифона, солҳои охир бо сабаби пайдарҳам тарқ намудани ҷойҳои корӣ, қисми зиёди шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон аз корҳои баландмузد дур шуда, корҳои каммузد ва дуюмдараҷаро бе касбу ихтисоси муайян ичро мекунанд.

Инчунин, дароз намудани мӯҳлати будубош аз 90 рӯз то 180 рӯз имконият медиҳад, ки дар ин муддат шаҳрвандони кишварамон озодона ба мақомоти минтақавии шугли аҳолии Русия муроҷиат карда, дар асоси маълумоти аниқи идораи давлатӣ ҷиҳати бо кор таъмин гардидани онҳо, худро номнавис намоянд. Ин гуна масъалагузорӣ, маърифати ҳуқуқии муҳочирони меҳнатии Тоҷикистонро баланд бардошта, дар навбати худ, имконият медиҳад, ки тавассути корфармоёни расмӣ фаъолияти корӣ бурда, вазъи молиявию иҷтимоиашон устувор бошад.

Дар ҳолати фароҳам овардани шароити мусоид дар Федератсияи Русия барои будубоши бобарори шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон, ҳар як муҳочири меҳнатии кишварамон метавонад дорои шаҳодатнома (патент) ва шартномаи меҳнатӣ гардида, аз рӯйхати манъшудагон берун бошад, ки чунин натиҷа самараи иқтисодии шаҳрвандон ва ҷомеаро хеле баланд мегардонад.

Аз ин лиҳоз, ба ҷониби Федератсияи Русия пешниҳод намудани масъала оид ба дароз кардани мӯҳлати озод намудани шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон аз бақайдгирӣ дар худуди ин кишвар аз 15 рӯз то 30 рӯз ва дароз намудани мӯҳлати будубош аз 90 рӯз то 180 рӯз, ба мақсад мувоғиқ мебошад.

Сиёсати муҳочирати меҳнатӣ ба вусъатбахшии бештари робитаҳои расмии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо Федератсияи Русия, инчунин бо минтақаҳои асосии танзимкунандаи ҷараёни муҳочиратӣ нигаронида шудааст. Алалхусус, робитаҳои таъриҳан ташаккулёфтai самти истеҳсолӣ-

иқтисодӣ ва дар баробари ин, донистани забони русӣ, заминаҳои муҳими пайдо кардани мавқеи онҳо дар хориҷа маҳсуб меёбанд.

Яке аз масъалаҳое, ки метавонад вазъи муҳочирони меҳнатии баргаштаро беҳтар гардонад ва идоракуни равандҳои муҳочиратро таъмин намояд, ин ҷалби сармоягузориҳо ва маблағҳои диаспораҳо, ҷамъиятҳои тоҷикон дар хориҷа, ҳамвatanони бурунмарзӣ ва муҳочирони меҳнатӣ мебошад. Дар ин самти фаъолият ташабbusкорӣ аз ҷониби роҳбарони вазорату идораҳо ва мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатӣ дар вилоятҳо ва шаҳру нохияҳо лозим аст.

Дар робита ба масъалаи мазкур, Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон бо мақсади ноил гардидан ба натиҷаҳои хуб дар ин самт, ҳанӯз 29 майи соли 2010 таҳти №277 ва 1 апрели соли 2011 таҳти № 168 «Консепсия дар бораи ҷалби ҳамvatanonи буруnмарzӣ ҳамчун шарикони рушdi кишвар» ва Нақшаи чорабинии онро тасдиқ кард, лекин баъзе аз вазорату идораҳо ҷиҳати иҷрои Консепсия ва Нақшаи чорабинии он масъулияти баландро ҳис намекунанд. Дар ин самт низ мумкин аст аз таҷрибаи хуби давлатҳои Туркия, Ҳиндустон, Филиппин ва дигарҳо истифода бурд, зоро иқтисодиёти ин кишварҳо аз ворид намудани маблағҳои муҳочирони меҳнатӣ ва ҳамvatanonи буруnмарzӣ хеле мӯътадил гардида, сатҳи бекорӣ низ ҷандин маротиба коҳиш ёфт.

Барои ҳалли душвориҳои идора кардани равандҳои муҳочирat ва беҳтар намудани вазъияти иқтисодию иҷтимоии мамлакат ба Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон лозим аст, бо ҷалби ҳамai тарафҳои ҷомеаи шаҳrvандӣ гуфтушунидро баргузор намояд, зоро танҳо аз нигоҳи ҳукуматӣ ва бе иштироки олимону коршиносони холису ботаҷриба, кор карда баромадани стратегияи самаранок ҷиҳати рушdi босуботи давлатӣ ғайриимкон аст.

Айни замон, дар қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон бо сабаби ба амал омадани зуҳуроти нави муҳочiratӣ, даҳҳо ҳазор нафар муҳочирони меҳнатии баргашта будубош доранд ва нисбати ҷалби онҳо ба фаъолияти доимии корӣ, омӯзиш ва бозомӯзӣ ба қасбҳои замонавӣ, ҷудо кардани заминҳои наздиҳавлигӣ ва қарзҳои имтиёznok, фаро гирифтan ба қӯмаки

иҷтимоӣ ва ҷиҳати ҳалли дигар масъалаҳо, мақомотҳои давлатӣ чораҳои амалӣ андешаидан истодаанд ва ин гуна иқдомҳои давлатиро бештар ба анҷом расонидан лозим аст. Татбиқ намудани чораҳои зарурии давлатӣ имконият медиҳанд, ки механизмҳои амалисозии тадбирҳо доир ба идора кардани равандҳои муҳочирати аҳолӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мавриди амал қарор дода шавад ва вазъи муҳочирон бо аъзои оилаашон беҳтар гардад.

Хулоса оид ба боби сеюм

Омӯзиши механизмҳои идоракуни равандҳои муҳочирати меҳнатӣ дар шароити афзоиши ҳаракати байналхалқии қувваи корӣ нишон медиҳанд, ки барои ба танзим даровардани равандҳои муҳочират ҳалли якчанд вазифаҳои аввалиндарача зарур мебошад ва ҳамаи онҳо пайдарҳамии худро доранд ва аз якдигар вобастаанд. Интихоб ва татбиқи сиёсати самараноки муҳочиратӣ, такмили санадҳои меъёрию ҳуқуқии миллӣ ва қабули қонунҳои муосир дар самти муҳочирати меҳнатӣ, таъмини ҳифзи ҳуқуқу манфиатҳои муҳочирон ва аъзои оилаи онҳо, рушди низоми муассисаҳои қасбомӯзӣ ва оммавӣ, фаро гирифтани муҳочирон барои омӯзиши забонҳои хориҷӣ ва қасбҳои рақобатпазир дар бозори меҳнати ҷаҳонӣ, инчунин дигар масъалаҳои зарурӣ бояд дар маҷмӯъ ҳаллу фасл гарданд. Таҷрибаҳо нишон медиҳад, ки барои муваффақ гардидан дар ҳалли масъалаҳои идоракуни равандҳои муҳочират ва интихоби механизмҳои муосир ҷиҳати татбиқи сиёсати давлатӣ дар ин самт ва ҳамзамон равона намудани он барои рушди кишвар, ҳалли якчанд масъалаҳои зарур лозим мебошад ва Ҷумҳурии Тоҷикистон доир ба он тадбирҳо андешаидан истодааст. Бо мақсади ҳалли душвориҳои мавҷудбуда ва механизмҳои идоракуни равандҳои муҳочирати меҳнатӣ Ҳукумати мамлакат дар давраи истиқлолияти давлатӣ як қатор қонунҳо ва санадҳои меъёрию ҳуқуқии миллиро дар соҳаи муҳочирати аҳолӣ қабул намуд. Инчунин, Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Конвенсияҳои зиёди байналхалқӣ оид ба муҳочират, бозори меҳнат ва шуғли аҳолӣ, ҳуқуқи инсон ва пешгирии одамрабоӣ, муҳочирати гайриқонунӣ ва дигарҳо шомил гардида, ӯҳдадориҳои байналхалқии худро ба қадри имкон иҷро менамояд. Ҳамзамон,

чиҳати таъмини идоракуни равандҳои муҳоҷират дар сатҳи миллӣ низ чораҳои зарурӣ ба анҷом расонида мешаванд, ки вобаста аз шароити омилҳои ҷаҳонишавӣ онҳо бояд такмил дода шавад.

ХУЛОСАХО ВА ПЕШНИХОДОТ

Таҳқиқот нишон дод, ки муҳочирати меҳнатии байналхалқӣ дар ҳаракати доимӣ қарор дорад ва дар баъзе мавридҳо он хусусияти гайриқонунӣ пайдо менамояд, аз ин лиҳоз шумораи воқеии муҳочирони меҳнатиро дақиқ муайян кардан душвор аст. Барои баҳо додан ба самтҳои асосии муҳочирати меҳнатӣ аз Ҷумҳурии Тоҷикистон ва нишондиҳандаҳои он саҳми Ҳадамоти муҳочирати Ҷумҳурии Тоҷикистон босазо аст, мутобиқи он хулоса баровардан мумкин, ки зиёда аз 95% муҳочирони меҳнатии кишварамон дар қаламрави Федератсияи Русия истиқомат ва фаъолият доранд.

Таҳқиқоти гузаронидашуда имкон медиҳад, ки натиҷаҳои зеринро пешниҳод намоем:

1. Дар асоси омӯзиши равандҳои муҳочирати меҳнатӣ ва ҳаракати байналхалқии қувваи корӣ маълум гардид, ки тамоюли ҷараёни муҳочират дар миқёси ҷаҳон, аз ҷумла дар Ҷумҳурии Тоҷикистон низ хеле афзоиш ёфтааст ва тамоюл ба афзоиши минбаъда дорад. Дар асоси маълумоти Созмони Милали Муттаҳид, соли 2000 дар дунё шумораи муҳочирон 214 млн. нафарро ташкил медод ва миқдори онҳо то соли 2019 вобаста ба омилҳои асосӣ аз қабили иқтисодӣ, иҷтимоӣ, сиёсӣ, демографӣ ва экологӣ ба 272 млн. нафар расидааст, ин гуна афзоишёбии ҷараёни муҳочирати байналхалқӣ кишварҳои ҷаҳонро водор месозад, ки сиёсати муҳочиратии самаранокро дар ҳамкории байнидавлатӣ ба роҳ монад. [1-М]

2. Омӯзиши масъалаи баргашти муҳочирони меҳнатии кишварамон аз ҳориҷа маълум намуд, ки ин раванд хусусиятҳои гуногунро дорад: якум – онҳое, ки озод, бо ҳоҳиши худ ба ватан баргаштаанд, дуюм – онҳое, ки дар асоси қарорҳои судии мақомоти даҳлдори давлатии кишвари қабулкунанда ронда шудаанд. Хусусияти дигари муҳочирони меҳнатии баргашта иборат аз он аст, ки онҳо нисбат ба дигар аҳолии кишварамон сатҳи баланди омодагии қасбӣ ва таҳассуси нави дар ҳориҷа азхудкарدارо доро мебошанд, тафаккур ва ҷаҳонбинии онҳо нисбат ба ҳаёти арзанда дигаргун гаштааст. [2-М]

3. Масъалаи зуҳуроти нави баргашти муҳочирони меҳнатӣ ҳолати оммавии ҳар сол ба рӯйхати «манъшудагон»-и Федератсияи Русия (аз 100 то 300 ҳазор нафар) ворид намудани шаҳрвандони кишварамон тайи солҳо мушкилоти нав мебошад ва доир ба ҳалли он олимону коршиносони ватанӣ таҳқиқотҳои гуногуни муносибро ба анҷом мерасонанд. Аз он ҷумла, ҳангоми гузаронидани таҳқиқоти мазкур аз тарафи унвонҷӯ мағҳуми «муҳочирони меҳнатии баргашта» муқаррар карда шуд. Ҳусусиятҳои хоси муҳочират инҳоянд: меҳнати дастӣ, сатҳи пасти таҳассуснокӣ, нисбатан сатҳи пасти таҳсилот, фарҳанг ва набудани донишу малакаи маҳсус ба забони ҳориҷӣ. Мақсади ин ҷараён гирифтани даромадҳои муайянे аст, ки имконияти таъмини ҳақиқии оила ва сатҳи ҳаёти воқеӣ таъмин карда шавад.

[8-М]

4. Ҳангоми гузаронидани таҳқиқот унвонҷӯ кӯшиш ба ҳарҷ дод, ки сабабҳои асосии баргашт (рондан)-и шумораи муҳочирони меҳнатӣ аз қаламрави ҳориҷа ошкор гардад ва дар ҳамкорӣ бо мақомотҳои даҳлдори давлатӣ рақамҳои расмии Хадамоти муҳочирати Ҷумҳурии Тоҷикистон истифода бурда шавад. Ин ҳолат ба вазъи молиявии оилаҳои муҳочирон ва вазъи иқтисодию иҷтимоии кишварамон таъсир дорад ва ҷиҳати рафъи камбузидҳо Ҳукумати мамлакат дар ҳамкорӣ бо мамлакатҳои ҳориҷа чораҳои заруриро андешида истодааст. [11-М]

5. Таълими шаҳрвандони кишвар ба қасбу ихтисосҳои талаби замон, рақобатпазирӣ дар бозори меҳнатӣ дохила ва беруна, яке аз вазифаҳои муҳими мақомотҳои даҳлдори давлатӣ ба ҳисоб меравад. Иҷрои масъалаҳои гузошташуда марбут ба бозори меҳнат ва шуғли аҳолӣ, баланд бардоштани сатҳи қасбу ихтисос ва забондонии шаҳрвандони ҷумҳурий бояд мутобиқи талаботи бозори меҳнати байналхалқӣ ба роҳ монда шавад.

Яке аз заминаҳои иловагӣ ҷиҳати пурзӯр намудани баҳшии қасбомӯзии кишвар, ин рушди ҳамкориҳои давлатию ҳусусӣ мебошад. Таҷрибаи байналхалқӣ нишон медиҳад, ки 70 % низоми қасбомӯзӣ дар ихтиёри баҳши ҳусусӣ қарор дорад. Ҷунин вазъият дар ҷомеаи шаҳрвандӣ натиҷаи

дастгирии амалии бахши хусусӣ ба Ҳукумату давлат мебошад. Инчунин, барқарор намудани фаъолияти комбинатҳои таълимию истеҳсолӣ (УПК) дар мактабҳои миёна бо мақсади омӯзиши касбии хонандагони синфҳои болой талаботи замона мебошанд.[14-М]

6. Оид ба масъалаи татбиқи механизми идоракуни равандҳои муҳочират ва рушди институционалӣ, Ҳукумати мамлакат як қатор қонунҳои миллӣ ва санадҳои меъёрию ҳуқуқиро дар соҳаи муҳочират қабул намуд. Айни замон, дар қаламрави кишвар даҳҳо ҳазор нафар муҳочирони меҳнатии баргашта будубош доранд ва нисбати ҷалби онҳо ба фаъолияти созандай меҳнатӣ, омӯзиш ва бозомӯзӣ ба қасбҳои замонавӣ, ҷудо кардани заминҳои наздиҳавлигӣ ва қарзҳои имтиёзном, фаро гирифтани ба кӯмаки иҷтимоӣ ҷораҳо андешидаро шуда истодаанд. Ин гуна иқдомҳои давлатӣ рушд ва тавсиаи минбаъдаро тақозо доранд.[9-М]

Пешниҳодҳои истифодаи амалиӣ

1. Бо мақсади амалиӣ гардонидани самаранокии сиёсати муҳочират, идора ва танзими давлатии ин ҷараён, зарурати қабули санадҳои меъёриву ҳуқуқии муосир, Стратегия ва барномаҳои давлатӣ зарур аст, ки он ба рушди институционалии сохторҳои давлатии муҳочират меорад.

2. Ҷиҳати татбиқи сиёсати давлатии муҳочират ва идоракуни равандҳои он, қабули қарорҳои саривақтӣ ва таҳти назорат қарор додани иҷроиши онҳо, таҳти раисии Сарвазири Ҷумҳурии Тоҷикистон таъсис додани шӯрои машваратии байниидоравӣ бо шомил гардидани роҳбарони аввали вазорату идораҳои даҳлдори ҷумҳурӣ ва олимону коршиносони соҳа лозиманд.

3. Оид ба татбиқи сиёсати давлатии самаранок ва пайдарҳамии муҳочиратӣ, дар заминаи Ҳадамоти муҳочират, Вазорати меҳнат, муҳочират ва шуғли аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон таъсис додани мутамарказии мақомоти давлатии мустақил дар симои Вазорати муҳочират ва диаспораҳо мувофиқи мақсад аст.

4. Бо назардошти таҷрибаи давлати Филиппин оид ба гузаронидани азнавсозии соҳавӣ дар муассисаҳои касбию техникии ҷумҳурӣ таъмин кардан

бо технологияҳои мусир, ҷорӣ кардани ҳамкориҳои давлатиу ҳусусӣ, зиёд намудани Марказҳои таълимии касбомӯзии замонавӣ ва ҳарчи зиёдтар фаро гирифтани муҳочирон ва шаҳрвандони бекор барои омӯзиши касбҳои замонавӣ дар ин таълимгоҳҳо зарурият дорад, ки он бо роҳҳои ҳавасмандгардонӣ, сарчамъ кардани муаллимон (устоҳо)-и касбии истеҳсолӣ дар ин гуна муассисаҳо мувофиқи матлаб мебошад.

5. Зиёд намудани соатҳои дарсии омӯзиши забонҳои хориҷӣ (асосан русӣ ва англисӣ) дар муассисаҳои таҳсилоти олий ва миёна лозим аст. Инчунин, дар синфҳои болоӣ (аз 8 то 11) ҷорӣ намудани дарсҳои омӯзиши касбҳои замонавӣ бо супоридани шаҳодатномаи таҳассусӣ .

6. Аз ҷониби сохторҳои даҳлдори Ҳукумати мамлакат таҳти санчиш ва назорат қарор додани фаъолияти ҳамаи кордиҳандагони Ҷумҳурии Тоҷикистон новобаста аз шакли моликияташон бо таъсиси ҷойҳои нави корӣ ва маоши арзанда ҷораҳо андешида шавад.

7. Пурзӯр намудани фаъолияти намояндагиҳои дипломатии Тоҷикистон ва мақомоти муҳочират дар хориҷа бо мақсади таъмин кардани ҳифзи ҳуқуқу манфиатҳои шаҳрвандони кишварамон, ки дар хориҷа будубош доранд.

Номгӯи адабиёт

Санадҳои меъёрии хуқуқӣ

1. Конститусияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6 ноябри соли 1994 бо тағириу иловаҳо аз 26 сентябри соли 1999, 22 июняи соли 2003 ва 22 майи соли 2016 (бо забонҳои тоҷикӣ ва русӣ)- Душанбе: Ганҷ, 2016.-136с.
2. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи муҳоцират» [Матн] // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. -1999.-№12, м. 320, 2002.-№4.- қ-1, м. 248, -2005.- №12.- м. 657, - 2008.- №12. қ- 2, м.1004, -2010.- №1. м.15, -2018 №7-8. м.525. [Манбай электронӣ]. URL: <https://parlament.tj/news/522--onuni-um-urii-to-ikiston-dar-borai-mu-o-ira>
3. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Оид ба ҳифзи меҳнат” [Матн] // Ахбори шурои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. -1992.- №4, м.43; -1997.- №9, м. 117, - 1998.- № 10, м. 119, -2007- № 3, м. 163. ш. Душанбе, 18 майи соли 2009 №634 [Манбай электронӣ]. URL: https://www.andoz.tj/_docs/zakoni/l_%E2%84%9615_labor-prote RT tj.pdf (санаи муроҷиат 12.02.2021)
4. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи иҷозатномадиҳии баъзе намудҳои фаъолият» [Матн] // аз 17 майи соли 2004.
5. Консепсияи шуғли пурмаҳсул дар Ҷумҳурии Тоҷикистон то давраи соли 2040. [Матн] // Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон. ш.Душанбе. 28 майи соли 2022. №263.
6. Барномаҳои давлатии мусоидат ба шуғли аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон марбут ба солҳои 2005, 2009, 2014, 2017.
7. Барномаи давлатии мусоидат ба шуғли аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2018-2019. (бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 26 октябри соли 2017, №499 тасдиқ шудааст).
8. Барномаи давлатии мусоидат ба шуғли аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2020-2022. (бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 декабряи соли 2020. №644 тасдиқ карда шудааст.)
9. Стратегияи давлатии рушди бозори меҳнати Ҷумҳурии Тоҷикистон то соли 2020. -Душанбе: 2011.- С. 124

10. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030. Бо қарори маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. (аз 1 декабри соли 2016 № 636 тасдиқ шудааст) - Душанбе - 2016 -99 с. // [Манбаи электронӣ]. URL: <https://investcom.tj/uploads/strateg2030.pdf> (санаи муроҷиат: 02.08.2021 с).
11. Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон 26.12.2018.

Захираҳои электронӣ

12. Сайт «Программы развития Организации Объединенных Наций (ПРООН) Таджикистан» [Электронный ресурс]- URL: <http://www.undp.tj>. (дата обращения 18.01.2022)
13. Сайт национального информационного агентство «Ховар» [Электронный ресурс] - URL: <http://www.khovar.tj> (дата обращения 12.12.2021)
14. [Ereport.ru/articles/mirecon/laboir.htr](http://ereport.ru/articles/mirecon/laboir.htr)/ Рабочая сила. Международная миграция рабочей силы
15. [Ererort.ru/articles/mirecon/labour.htm](http://erort.ru/articles/mirecon/labour.htm)
16. <https://take-profit.org/statistics/unemploumeny-rate/Tajikistan/>
17. <https://asiaplustj.info/ru/news/tajikistan/society/20220503/za-tri-mesyatsa-v-tadzhikistane-trudoustroen-81-chelovek>
18. <http://www.stat.tj>.
19. <https://www.osce.org/migration>
20. Kursiv.Kz/news/issledovaniya/2019-10/top-stran-v-kotorye-viezhayut-migrancy-so-vsegomira
21. N. Khalilov, N. Abdulloeva “Exchange of migration data in Tajikistan: analysis of legislation and review of situation”, The project of “Central Asian Partners Group”, IOM Tajikistan, May 2009.
22. Ria.ru/20210224/bezrabititsa-1598616781.html.

23. U.S. Department of State: Bureau of Educational and Cultural Affairs', Fulbright International Educational Exchange Program, <http://fulbright.state.gov/programs.html> viewed on 14 October 2010.
24. Varghese,N.V. 2008, Globalization of higher edication and kross-horder student mobility, International Institye for Edicalational Planning, UNESCO
25. World migration report 2010. Geneva, 2010.
26. www.un.org.ru годовой отчет.
27. www.un.org.ru годовой отчет 2012-2014гг.
28. www.worldbank.org годовой отчет 2012-2014гг.
29. [www. migrationinformation.org. ru](http://www.migrationinformation.org.ru)
30. www.tj.sputniknews.ru
31. www.vsemirnyjbank.org

Омори Ҷумҳурии Тоҷикистон

32. Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Тоҷикистон: 20 соли истиқлолияти давлатӣ (маҷмӯаи оморӣ). 2011.-С.
33. Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. (маҷмӯаи оморӣ). 2016. - С. 57
34. Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. 2018, 2019, 2021. -С. 53-56
35. Демографический ежегодник Республики Таджикистан. (Статистический сборник) Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан.- Душанбе. -2003. С.326 [Электронный ресурс]. URL: www.stat.tj (дата обращения 22.07.2021)
36. Демографический ежегодник Республики Таджикистан. (Статистический сборник). Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан.- Душанбе.: 2010-2018. [Электронный ресурс]. URL: www.stat.tj (дата обращения 29.10.2021)
37. Тоҷикистон дар рақамҳо. Агентии омори назди президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон - Душанбе.: -2017. -С.157

38. Ҳисоботи Ҳадамоти муҳоҷирати Ҷумҳурии Тоҷикистон, солҳои 2003-2004.
39. Ҳисоботи Ҳадамоти муҳоҷирати Ҷумҳурии Тоҷикистон, солҳои 2014, 2015, 2016, 2017, 2018.
40. Ҳисоботи Ҳадамоти муҳоҷирати Ҷумҳурии Тоҷикистон, солҳои 2019, 2020.
41. Маълумоти Ҳадамоти федералии муҳоҷирати Федератсияи Русия, соли 2013.
42. Национальная стратегия развития Республики Таджикистан на период до 2030 г. –Душанбе. 2016.
43. Национальная стратегия развития Республики Таджикистан на период до 2015 г. –Душанбе. 28 июн 2007.

Монографияҳо, китобҳои дарсӣ, васоити таълим

44. Абулхаев Р.А. Таърихи муҳоҷират дар Тоҷикистон (1917-2000). [Матн] // Р.А.Абдулхаев. Душанбе: «Ирфон», 2012.-134 с.
45. Аналитическая записка МОТ: Как защитить трудовых мигрантов в условиях пандемии COVID-19. [Текст] //17 04.2020. [Электронный ресурс]. URL:https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/-/europe/-/ro-geneva/-/sro-moscow/documents/publication/wcms_745033.pdf (санаси муроҷиат 20.12.2020).
46. Азимов. А.Дж. Трансформация миграционного поведения и процессов в трудоизбыточной стране (на примере Республики Таджикистана) Монография / А.Дж. Азимов.- Душанбе, 2014.-329 с.
47. Аристотель. О софистических опровержениях ок 355г. до нашей эры. [Текст]: книга // Аристотель Сочинения в 4 томах. Т2 М: Мысль 1978. 687с
48. Аз баромади ходими илмии пешбари Институти иқтисодиёт ва демографияи Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон Бобоев А.А. доир ба мавзуи «Миграция и ее влияние на социально-экономическое развитие стран назначения и происхождения мигрантов» дар семинари илмии

назариявӣ, ки дар толори маҷлисгоҳи Институт баргузор гардид. 20 майи соли 2022.

49. Аз маърӯзаи А.А. Бобоев – н.и.и., ходими илмии пешбари ИИвад АМИТ доир ба мавзуи « Қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон ва сиёсати давлатӣ дар самти муҳоҷират» дар курсҳои такмили ихтисоси Академияи идоракуни давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки бо иштироқи шумораи умунии 72 нафар кормандони Ҳадамоти муҳоҷирати Ҷумҳурии Тоҷикистон баргузор гардид. 29 сентябри соли 2021.
50. Аминҷанов Р.М. Миграция и возможности инновационного развития Республики Таджикистан. Монография / Р.М. Аминҷанов, Р.М. Бабаджанов, Н.Р. Муқимова. –Душанбе, 2017.- 346 с.
51. Бабаев. А.А. Современные проблемы миграции населения Республики Таджикистан: ее потенциал в процессе развития страны. Монография. / А.А.Бабаев. –Душанбе, 2020. – 480 с.
52. Бабаев А.А. Возвращение трудящихся мигрантов – граждан Республики Таджикистан: проблемы и новые вызовы. Брошюра. [Текст] // А.А.Бабаев, Т. Джуразода – Душанбе, 2016. – 50 с.
53. Блинова М.С. Современные социологические теории миграции населения [Текст]: учебник. //М.С.Блинова -М.: Университет : Книжный дом, 2009.-258 с.
54. Блинова М.С. Социология миграции: история становления и перспективы развития. [Текст]: учебное пособие. //М.С.Блинова -Москва: Университет, Книжный дом, 2009.-192 с. [Электронный ресурс]. URL: <https://kdu.ru/node/255> (дата обращения 22.07.2019).
55. Валентея Д. И. Основы теории народонаселения [Текст]: учебное пособие для экон. специальностей вузов // Под ред. Д. И. Валентея. Москва: Высш. школа, 1973. - 328 с.
56. Вечканов Г.С. Миграция трудовых ресурсов в СССР [Текст]: учебное пособие // Г. С. Вечканов. –Л.: Изд-во ЛГУ, 1981. - 143 с.
57. Глоссарий терминов в области миграции. [Текст] // Международное миграционное право. МОМ. Женева. -2005.–С.68-90. [Электронный

- ресурс]. URL: <https://studfile.net/preview/4534759/page:7/> (дата обращения 15.10.2021).
58. Воробьева О.Д. Миграционные процессы в России. [Текст]: учебник. //под ред. В.В. Локосова и Л.Л.Рыбаковского. Федеральное гос. бюджетное учреждение науки Ин-т социально-экономических проблем народонаселения. Российской акад. наук. Москва: Экон-информ, 2014. - 383 с.
  59. Дастири методӣ барои кормандони Агентии давлатии ҳифзи иҷтимоӣ, шуғли аҳолӣ ва муҳоҷират оид ба реинтегратсияи муҳоҷирони меҳнатии ба ватан бозгашта. [Матн] // А.А. Бобоев. Душанбе: «Матбааи ҳисоби хочагӣ»-и Вазорати меҳнат ва ҳифзи иҷтимоии аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон. 2010. – 19-20 с.
  60. Зайончковская Ж.А. Постсоветские трансформации: отражение в миграциях. [Текст]: учебник. // Зайончковская Ж.А., Витковская Г.С Центр миграционных исследований. Институт народнохозяйственного прогнозирования РАН. - Москва.: ИТ «Адамант», 2009. – 411 с. [Электронный ресурс]. URL: https://www.studmed.ru/zayonchkovskaya-zhavitkovskaya-gs-red-postsovetskie-transformacii-otrazhenie-migraciyah_a43fabf0f9c.htm (дата обращения 02.03.2018).
  61. Заславская Т.И., Процессы миграции и их регулирование в социалистическом обществе. [Текст]: учебное пособие. // Т.И. Заславская, Л.Л. Рыбаковский. Москва: «СОЦИС», 1978.-358 с.
  62. Ионцев В.А. Международная миграция населения: теория и история изучения. [Текст]: учебное пособие // В.А. Ионцев -Москва: Диалог–МГУ, 1999.-250 с.
  63. Ивахнюк. И.В. Евразийская миграционная система: теория и политика. [Текст]: учебное пособие // И.В. Ивахнюк. Московский гос. ун-т имени М. В. Ломоносова, Экономический фак. - Москва: МАКС Пресс, 2008. - 191 с. [Электронный ресурс]. URL: https://search.rsl.ru/_ru/record/01004159803 (дата обращения 15.08.2019)

64. Ивахнюк И.В. Международная трудовая миграция. [Текст]: учебное пособие // И.В. Ивахнюк. Экономический факультет МГУ, -Москва: ТЕИС, 2005.-286 с. [Электронный ресурс]. URL: <http://www.demoscope.ru/weekly/2005/0207/biblio05.php> (дата обращения 04.12.2020)
65. Исламов С.И. Асосҳои демография. [Матн]: дастури таълимӣ // С.И. Исламов, С.К. Кониев –Душанбе: 2002.-119 с.
66. Исломов Ф.С. Современные тенденции воспроизводства населения и его перспективы. [Текст]: учебное пособие // Ф.С. Исломов -Душанбе.: 2012.-236 с.
67. Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество и культура. [Текст]: научная и учебная литература // Пер. с англ. под науч. ред. О. И. Шкарата. -Москва: ГУ ВШЭ. 2000. -600 с.
68. Каменский А.Н. Проблемы международного трудового обмена и Россия. [Текст]: учебное пособие. //А.Н. Каменский -Москва: 1999.-260 с. [Электронный ресурс]. URL: https://books.google.ru/books?id=yRTrAAAAAJ&hl=ru&source=gbs_navlink
69. Корель Л.В. Перемещения населения между городом и селом в условиях урбанизации. [Текст]: книга. // Л.В. Корель. / под.ред. Т.И. Заславская. Новосибирск: Наука, Сибирское отделение, 1982.- 192 с. [Электронный ресурс] URL: <https://search.rsl.ru/ru/record/01001103177>
70. Куддусов Д. Влияние экономического кризиса в России 2014-2015 годов на мигрантов из Таджикистана и Кыргызстана. [Текст] // Д. Куддусов Душанбе. 2015. С 10.
71. Қоситов О Рушди инсонӣ –асоси зиндагии шоиста. [Матн]: китоби дарсӣ // О.Қоситов. Хучанд: «Ношир», 2018. -118 с.
72. Комилов А.Қ. Раванди муосири муҳоҷирати меҳнатӣ: назария ва амалия. Монографияи илмӣ / А.Қ. Комилов. Контраст. Душанбе, 2019. –192 с.
73. Лидер нации призвал молодежь Таджикистана в обязательном порядке изучать русский и английский языки. 20.01.2016. Азия-Плюс.
74. Маркс К. Капитал. Критика политической экономии. [Текст]: книга. // К Маркс-Москва: Политиздат, Процесс производства капитала.1983.- 905

- с.[Электронный ресурс]. URL: https://www.marxists.org/russkij/marx_1867/capital_voll/index.htm
75. Молодикова И. Транзитная миграция и транзитные страны: теория, практика и политика регулирования. [Текст]: Университетская книга. //И. Молодикова, Ф.Дювель. Москва: 2009.- 392 с. [Электронный ресурс]. URL: <https://www.labirint.ru/books/565361/>
76. Маҳмадбекзода М.Ш. Муҳочиратшиносӣ. [Матн]: китоби дарсӣ. // М.Маҳмадбекзода, С.Мирзоев, П. Ҳакимов. Душанбе: 2020. – 130 с.
77. Моисеенко В.М. Очерки изучения миграции населения России во второй половине XIX - начале XX столетия [Текст]: книга. // В.М. Моисеенко М: ТЕИС, 2008.-272 с [Электронный ресурс]. URL: <http://www.demoscope.ru/weekly/2009/0361/biblio02.php> (дата обращения 26.10.2019)
78. Миграционная ситуация современного Таджикистана. Результаты социо-экономического исследования. [Текст] // Р.М. Аминджанов, Р.М. Бабаджанов, М.Ш. Махмадбеков, Н.Р. Мукимова - Душанбе: Консалтиговая компания «Намо», 2016. -С112.
79. Мукомель В.И. Мигранты, мигрантофобии и миграционная политика. [Текст]: учебник. / В.И. Мукомель. -Москва: НП “Центральный Дом адвоката”, Московское бюро по правам человека, Academia, 2014.-245 с. [Электронный ресурс]. URL: <http://pravorf.org/doc/Mukomel.pdf> (дата обращения 20.01.2020)
80. Модернизация народнохозяйственных пропорций в экономике Таджикистана. // Ежегодник отдела экономической теории Института экономики и демографии Академии наук Республики Таджикистан. – Душанбе.- 2014.-С. 16
81. Одинаев М.А. Статистическое исследование изменений социально-демографических процессов в Республике Таджикистан: дисс. канд. экон. наук: 08.00.12 / Одинаев М.А. - Душанбе, 2020.– 196 с.
82. Рязанцева С.В. Новая модель рынка труда России: Роль внешних факторов. [Текст]: учебник. //Под ред. чл.- корр. РАН С.В. Рязанцева, В.А. Гневашевой М.:Эконинформ, 2014. -280с. [Электронный ресурс].

URL: <https://xn--h1aauh.xn--p1ai/product/book-0003> (дата обращения 25.03.19)

83. Осипова Г.Р. Демографическое перспективы России. [Текст]: учебник. // под ред. Г.В. Осипова, С.В. Рязанцева. Фонд ООН в области народонаселения, Российский ун-т дружбы народов, Ин-т социально-политических исследований РАН, - Москва: Экон-Информ, 2008. - 905 с.
84. Переведенцев В.И. Методы изучения миграции населения. [Текст]: учебник. // В.И. Переведенцев -М.: 1975.- 205 с. [Электронный ресурс]. URL:<http://www.demoscope.ru/weekly/knigi/perevedencev/perevedencev.html> (дата обращения 03.05.2019)
85. Переведенцев В.И. Современная миграция населения. [Текст]: учебник. /В.И. Переведенцев. Новосибирск: Западно-Сибирское книжное изд-во, 1965-94 с. [Электронный ресурс]. URL: demoscope.ru/weekly/knigi/perevedencev/perevedencev4.htm
86. Петров В.Н. Миграции населения и этнические мигранты в современной России. [Текст]: учебник. // В.Н. Петров. Краснодар: Кубанский гос. ун-т, (Тип. ООО Просвещение-Юг), 2004- 265 с.
87. Рыбаковский Л.Л. Концепция демографической политики: (методологические вопросы). [Текст]: учебник. / Л.Л. Рыбаковский -М.: «Экон-Информ», 2002.- 280 с.
88. Рыбаковский Л. Л. Оценка возможных и необходимых масштабов привлечения иммигрантов в Россию. [Текст]: учебник. // Л.Л. Рыбаковский, Н. И. Кожевникова, Москва: 2010.-148 с.
89. Рыбаковский Л.Л. История и теория миграции населения. Мировые миграции: исторические фрагменты и их детерминанты. [Текст]: книга. / Л.Л. Рыбаковский -М.: Изд-во «Экон. Информ» КН-1, 2016. –210 с. [Электронный ресурс]. URL: http://i.uran.ru/webcab/system/files/books/pdf/istoriya-i-teoriya-migracii-naseleniya-mirovye-migracii_istoricheskie-fragmenty-i-ih_determinanty/ 229016 (дата обращения 17.04.2020)

90. Рыбаковский Л.Л. История и теория миграции населения. Миграция населения: явление, понятие, детерминанты. [Текст]: книга. // Л.Л. Рыбаковский, Москва: Изд-во «Экон. Информ» КН-2, 2017 - 234 с. [Электронный ресурс]. URL: [http://rybakovsky.ru/pdf/migration2.\(дата обращения 27.06.2021\)](http://rybakovsky.ru/pdf/migration2.(дата обращения 27.06.2021))
91. Рязанцев С.В. Моделирование потоков трудовой миграции из стран Центральной Азии в Россию: экономико-социологическое исследование. [Текст]: книга. // С.В.Рязанцев, Н. Хориев. РАН. Ин-т социал. -полит. Исслед. И др. Москва: науч. Мир, 2011.- 189 с. [Электронный ресурс]. URL: [https://cyberleninka.ru/article/n/2012-04-064 \(дата обращения 14.02.2021\)](https://cyberleninka.ru/article/n/2012-04-064 (дата обращения 14.02.2021))
92. Рязанцев С.В. Мировой рынок труда и международная миграция [Текст]: учебное пособие для студентов, обучающихся по специальности «Мировая экономика» // С. В. Рязанцев, М. Ф. Ткаченко. Москва: Экономика, 2010. - 302 с. ISBN 978-5-282-03035-8
93. Рязанцев С.В. Трудовая миграция в странах СНГ и Балтии: тенденции, последствия, регулирование [Текст]: книга // С.В. Рязанцев. Российская акад. наук, Ин-т социально-политических исслед. Москва: Формула права, 2007. - 572 с.
94. Рязанцев С. В. «Наши» за границей. Монография / С.В. Рязанцев, А. А. Гребенюк.- М: 2014. 255 с.
95. Рұзномаи «Минбари халқ», 2 сентябрь соли 2015, №36 (1015).
96. Султонов З.С. Регулирование миграционных процессов и вопросы социальной защиты внешних трудовых мигрантов. Монография / З.С.Султонов, Л.Ф.Солиева –Душанбе, 2020-178 с.
97. Смит А. (1723-1790) Исследования о природе и причинах богатства народов. [Текст]: учебник // А.Смит, отв. ред. Л. И. Абалкин , (пер. с англ., ввод. ст., comment. Е. М. Майбурда); Российская акад. наук, Ин-т экономики. Москва: Наука, 1993.- 569 с.
98. Соболовой С. В. Иностранные мигранты на сибирском рынке труда. Монография / под ред. С. В. Соболовой, И. В. Октябрьской, Российская акад. наук, Сиб. отд-ние, Ин-т экономики и организации

- промышленного производства, Ин-т археологии и этнографии. - Новосибирск: Изд-во СО РАН, 2006. - 315с. ISBN 5-89665-140.
99. Трудовая миграция в структуре социально-трудовых отношений в Республике Таджикистан. Монография /Ответственные редакторы С.Дж. Мутиева, Ю.Р. Юсуфбеков –Душанбе, 2016.-163 с <https://www.rtsu.tj/upload/files/data3> (дата обращения 18.05.2020).
100. Таджикистан: Институты и развитие. [Текст] // Национальный доклад о чело-веческом развитии 2011 года. –Душанбе. -2012. <https://asiaplustj.info/ru/news/tajikistan/economic/20120514/vtadzhikistane-prezentovan-natsionalnyi-doklad-o-chelovecheskom-razvitiu> (дата обращения 18.08.2021).
101. Тенденции в области миграции в странах Восточной Европы и Центральной Азии [Текст]: обзор за 2001-2002 годы //сост. и отред. Клэр Мессиной и Отделом исслед. и публикаций МОМ]. - Geneva: Междунар. орг. по миграции. М: Бюро МОМ, 2002. - 220 с. ISBN 92-9068-116.
102. Таҳқиқоти сотсиологии шӯъбаи демографияи Институти иқтисодиёт ва демографияи Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон, ки моҳҳои май-сентябри соли 2016 гузаронида шуд.
103. Топилин А.В. СНГ: Демографический потенциал, миграция, рынок труда.[Текст] учебник// А.В.Топилин. Москва: Рос. акад. наук. Ин-т социал.-полит. исслед.- М. :ИСПИ РАН, 2002. - 294 с. ISBN 5-9506-0030-4
104. Ульмасов Р.У. Миграция и рынок труда России и Таджикистана. Проблемы и перспективы. [Текст] учебник. // Р.У Ульмасов., Ольга Парфенцева. Душанбе: 2010.- 256 с.
105. Умарзода Н.Н. Муаммоҳои муҳочирияти меҳнатии берунӣ ва роҳҳои танзими давлатии он дар Тоҷикистон. Монография. / Н.Н.Умарзода. – Душанбе, 2022.-182 с.
106. Усиление поддержки трудовой миграции в Таджикистане. Оценки и рекомендации. АЗИАТСКИЙ БАНК РАЗВИТИЯ 6 ADB Avenue, Мандалуйонг 1550 Metro Manila, Филиппины. Декабрь 2020. – С. 14.

107. Хомра А.У. Миграция населения: вопросы теории, методики исследования. [Текст] учебник. // А.У. Хомра. Киев: Наук. думка, 1979.-146 с. <https://search.rsl.ru/ru/record/01007761347> (дата обращения 12.05.2021)
108. Юдина Т. Н. Социология миграции: к формированию нового научного направления. [Текст] учебник. // Т. Н.Юдина. Москва: «Дашков и Ко», 2004.-168с. [Электронный ресурс]. URL: https://rusneb.ru/_catalog/_000199_000009_002448878 (дата обращения 25.09.2021)
109. Юдина Т.Н. Социология миграции. [Текст] Учебное пособие для вузов. // Т. Н.Юдина. Москва: «Академический проект» 2006.
110. Ягельский А. География населения. [Текст] учебник. // А.Ягельский - Москва: Прогресс, 1980 -00384с. [Электронный ресурс]. URL: <https://www.livelib.ru/book/1001271855-geografiya-naseleniya-a-yagelskij> (дата обращения 15.07.2020)

Мақолаҳо ва маърӯзаҳо

111. Азимов А.Дж. Миграция в Республики Таджикистан. [Текст] / А. Дж.Азимов, З.А. Азимова, М.Н. Таджибаева // Социально-демографические проблемы молодежи в условиях кризиса. Материалы международного научно-практического семинара для молодых исследователей. Москва-Худжанд.2009- С. 120–126.
112. Азимов А. Дж. Особенности и причины миграции Республики Таджикистан. [Текст] / А.Дж. Азимов, З.А. Азимова, М.Н. Таджибаева. М.Н. // Материалы второй международной научно-практической конференции «Регулируемая миграции–реальный путь сотрудничества между Россией и Вьетнамом XXI век». Москва-Худжанд. 2009- С.106-110.
113. Азимов А. Ч. Муҳочират, шуғли аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон: омилҳо ва роҳҳои ҳалли он дар шароити инноватсионӣ. [Матн] / А. Ч. Азимов // Конференсияи Ҷумҳурияйӣ Институти тадқиқоти стратегӣ дар назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе. 2018-28-34с.
114. Азимов А. Ч. Рушди инновасиони ва танзими равандҳои муҳочират дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. [Матн] / А. Ч. Азимов // Конференсияи

байналмилалии илмӣ-амалӣ бахшидаба Рӯзи Ваҳдати миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Соли рушди сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ. Ҳуҷанд 2018. 48-54с.

115. Азимов А. Дж. Законодательная регулирования миграционные прогрессов в Таджикистане. [Текст] / А. Дж. Азимов. А.А. Азимов // Республиканская научно-практическая конференция «Социально-экономические проблемы формирования и рынка труда в Республики Таджикистан. Душанбе. 2020-С.108-114
116. Барфиев Қ.Х. Таҳқиқи омории таъсири равандии муҳочирати меҳнатӣ ба сатҳи зиндагии аҳолӣ. [Матн] / Қ.Х. Барфиев, С.С. Мирзоев, Ф.М. Аҳмадов // Кишоварз. – 2019.– № 3. –С.131-137. ISBN: 2074-5435.
117. Бабаджанов Р. М. Миграционная политика Таджикистана и механизм её реализации в рамках стратегии сокращения бедности. [Текст] /Р.М. Бабаджанов . // Газ. Бизнес и политика 2007 №2 (4476)-С.8.
118. Бабаджанов Р.М. Диверсификация потоков трудовых мигрантов из Республики Таджикистан. [Текст] / Р.М. Бабаджанов // Международная научно-исследовательская конференция «Политика и практика регулирования миграции в условиях современных вызовов. Тирасполь, 27 января 2017 г. / МОМ-Миссия в Молдове, Евросоюз» - Кишинев: МОМ-Миссия в Молдове, Евросоюз, 2017.-С. 14-19.
119. Бабаджанов Р.М. Совершенствование институционального обеспечения трудовой миграции из Республики Таджикистан. [Текст] / Р.М. Бабаджанов, З.А. Халимханов // «Экономика Таджикистана», Ежеквартальный журнал Института экономики и демографии Национальной академии наук Таджикистана. 2020 № 4(2)- С.162-171.
120. Бабаджанов Р.М. Совершенствование отношений между Республикой Таджикистан и Российской Федерацией в сфере трудовой миграции. [Текст] / Р.М. Бабаджанов, Махмадбеков М.Ш // «Экономика Таджикистана». Ежеквартальный журнал Института экономики и демографии Академии наук Республики Таджикистана. 2019 №2-С.138-141.

121. Бабаев А.А. Проблемы возвратившихся трудовых мигрантов – граждан Республики Таджикистан. Современные проблемы внешней трудовой миграции [Текст] // Материалы круглого стола РТСУ на тему «Современные проблемы внешней трудовой миграции». Душанбе. 2015. – С. 30-50.
122. Бабаев А.А. Современные проблемы качественных характеристик трудящихся мигрантов Таджикистана [Текст] / А.А. Бабаев, Г.Х. Гулямова // «Экономика Таджикистана». Душанбе. 2019. №2. С.14
123. Бобоев А.А. Сабабҳои будубоши гайриқонунии муҳоҷирони меҳнатӣ дар кишвари қабул ва тадбирҳо оид ба пешгирии афзоиши он [Матн] / А.А. Бобоев, М.У.Мирзоева // «Иқтисодиёти Тоҷикистон». Душанбе. 2021. №3.-С.154.
124. Бобоев А.А. Таҷрибаи муҳоҷирati меҳнатӣ дар Филиппин. /А.А.Бобоев //“Меҳнат ва рушди иҷтимоӣ”. Нашрияи илмӣ-оммавии Муассисаи давлатии “Пажӯҳишгоҳи меҳнат ва ҳифзи иҷтимоии аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон”. Душанбе. 2009. №3. – С. 69-70.
125. Бобоев А.А. Муҳоҷирati аҳолӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / А.А. Бобоев // Матбааи ҳисоби хоҷагии Вазорати меҳнат ва ҳифзи иҷтимоии аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон, -Душанбе- 2006. С.45-48.
126. Бабаев А.А. Роль мигрантов и диаспор в процессе социально-экономического развития Республики Таджикистан. [Текст] / А.А.Бабаев, С.И.Исламов // Экономика Таджикистана 2018. №3. -С.11.
127. Воробьева О.Д. Миграционная политика и ее реализация. [Текст] / О.Д. Воробьева. // Доклад на научном сайте. «Проблемы демографии, миграции и трудовых ресурсов», материалы Международной научно-практической конференции «Социально-экономическое и демографическое развитие; проблемы взаимосвязи в современной России» ИМЭИ при Минэкономразвития России: М. 2001. С. 14–21.
128. Воробьевой О. Д. Миграция населения: теория и практика исследования. [Текст] / Под общей ред. О. Д. Воробьевой // Приложение к журналу «Миграция в России» Вып.1,-М.: 2001. С. 176. [Электронный ресурс].

URL: <http://www.demoscope.ru/weekly/045/biblio05.php> (дата обращения 25.05.2021)

129. Глущенко Г.И. Денежные переводы мигрантов как фактор экономического развития. [Текст] // Г.И. Глущенко Москва. «Общество и экономика». 2004. №9. С.181.
130. Глобальный договор о безопасной, упорядоченной и легальной миграции. Марракеш, Марокко. 10-11 декабря 2018. [Электронный ресурс]. URL: <https://www.ohchr.org/ru/migration/global-compact-safe-orderly-and-regular-migration-gcm> (дата обращения 27.07.2021)
131. Зайончковская Ж. А. Трудовая миграция в Россию. [Текст] / Ж. А. Зайончковская // Журнал «Отечественные записки». 2003. №3. С.177-188 [Электронный ресурс]. URL: <http://www.demoscope.ru/weekly/2003/0121/analit03.php> (дата обращения 26.08.2019)
132. Ионцев В.А. Международная миграция населения в контексте демографической теории. [Текст] / В.А.Ионцев, Ю.А. Прохорова // Уровень жизни населения регионов России.–2014. №3(193).–С.83-91.
133. Кошонова М.Р. Влияние развитие региональной экономики на динамику трудовой миграции Республики Таджикистан. [Текст] / М.Р. Кошонова // «Таджикистан и современный мир». Душанбе. 2016. №6 С.339.
134. Кошонова М.Р. Методологические аспекты измерения трудовых ресурсов в трудоизбыточном регионе. [Текст] / М.Р. Кошонова // «Роль женщин в обеспечении инновационной экономики Таджикистана». Материалы республиканской научно-практической конференции. Душанбе-2015. С.24-28
135. Курбанов А.К. Формирование и развитие продуктивной занятости в сельской местности Республики Таджикистан. Монография. Таджикский национальный университет. Душанбе, 2018. ISBN: 978-99975-52-54-9
136. Кадирзаде Д.Б. Повышение уровня занятости населения – условие становления демографической безопасности Республики Таджикистан /А.К. Комилов, Д.Б. Кадирзаде. – Текст: непосредственный //Вестник

ТНУ. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2020. – №10. Часть 2. –С.217-221.

137. Комилов, А.К. Ҷанбаҳои назариявӣ-методологии таҳқиқи муҳоҷирати меҳнатӣ /А.К. Комилов.–Матн: бевосита /Маводи конференсияи ҷумҳуриявии илмию-назариявӣ дар мавзӯи танзими андозию буҷетии иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити муосир.– Душанбе.– 2019.–С.123-128.
138. Комилов А.К. Вопросы трудовой миграции и ее перспектива / Мат. международной научно-практической конференции «Использование современных методов управления в социально-экономическом развитии Республики Таджикистан» Душанбе: РТСУ, 2020.- С.291-296.
139. Комилов А. К Миграция как регулятор дисбаланса и рынке труда / материалы республиканской научно-теоретической конференции профессорско-преподавательского состава и сотрудников ТНУ, посвященной Международному десятилетию действия «Вода для устойчивого развития, 2018-2028 годы», «Году развития туризма и народных ремесел», «140-ой годовщине со дня рождения Героя Таджикистана Садриддина Айни» и «70- годовщине со дня создания Таджикского национального университета» Душанбе. 2018.-С. 278-279.
140. Мамадназаров М. Таджикистан на Великом Шелковом Пути / Материалы международной конференции «Горные регионы Центральной Азии. Проблемы устойчивого развития», Тезисы докладов. Душанбе: 1999.-С. 1-12
141. Миграции и денежные поступления от работающих за границей граждан. Восточная Европа и бывший Советский Союз. / Под ред. Али Мансура и Брайса Куиллина.-Всемирный банк, 2007.-С 25. [Электронный ресурс]. URL: <http://www.demoscope.ru/weekly/2007/0277/biblio02.php> (дата обращения 20.01.2022)
142. Миграционные мости в Евразии. // Материалы V международная конференция «Трудовая миграция в Российской Федерации: предотвращение трудовой эксплуатации, стимулирование социально-

экономического развития, совершенствование регулирования» Москва (23-24 октября) 2013.-С 560

143. Миграционные мосты в Евразии. Модели эффективного управления миграцией в условиях развития Евразийского интеграционного проекта. // Материалы IX международного научно-практического Форума 23-24 ноября, -М.: Издательство «Экономическое образование», 2017. – С. 270.
144. Мирзоева М.У. Нақши муҳочиран дар рушди иқтисодиёт ва татбиқи сиёсати давлатӣ оид ба таъминот бо шуғли пурмаҳсул / Мирзоева М.У., Бобоев А.А // Мачаллаи “Иқтисодиёти Тоҷикистон”-и ИИ ва Д АМИТ, №3.2021.-С.180-186.
145. Мирзоева М.У. Интиқоли маблағҳои муҳочирони меҳнатӣ ва истифодаи самараноки он дар рушди устувори саноаткунонии Ҷумҳурии Тоҷикистон // Конференсияи ҷумҳурияйӣ илмӣ – амалӣ Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 22-23 апрели соли 2022. С.160-167 матбааи АИДНПҖТ ш. Душанбе.
146. Низомов С.Ф. Дар хусуси бāъзе масъалаҳои гузариши демографӣ дар шароити муосир. [Матн] // С.Ф. Низомов., М.А. Одинаев., Ф.С.Обидов., И.С. Шамсов. // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2021. – №6.– С. 14-20. ISSN: 2413-5151.
147. Низомов С.Ф. Рождаемость населения и ее изменения в перспективе. [Текст] /Ф.С. Обидов, С.Ф. Низомов // Наука и технология в 21 веке.– 2020/4 №4.– Душанбе: 2020.–С.170-175. ISSN2709-7676.
148. Низомов С.Ф. Факторы, влияющие на механизмы формирования инновационной экономики в Республике Таджикистан: взаимосвязи демографических процессов и экономического состояния / Материалы республиканской научно-теоретической конференции «Ускоренная индустриализация- основа формирования инновационной экономики. -Худжанд:“Дабир”, 2021. – С. 68-74.
149. Осипова Г.В. Демографическое развитие России в XXI веке. / Г.В. Осипова, Л.Л. Рибаковский –Москва, Экон-Информ, 2009.-340с. <http://>

www.demoscope.ru/weekly/2009/0401/biblio02.php (дата обращения 30.07.2020)

150. Одинаев М. А. Демографический потенциал как развивающий фактор экономики / Одинаев М. А., Мирзоев С. С. / Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. - Душанбе, 2019. № 7. - С. 99-105.
151. Рязанцев С.В Демографическое развитие России в XX–XXI веках: историческое и geopolитическое измерения. / С.В. Рязанцев, Л. Л. Рыбаковский // Вестник Российской академии наук. Т. 91. №9. 2021. – С. 810–819.
152. Рязанцев С. В. Усиление депопуляции в России в контексте пандемии COVID-19: Региональные особенности. / С. В. Рязанцев, А. Е.Иванова, В. Н. Архангельский // Вестник Южно-Российского государственного технического университета (НПИ). Серия: Социально-экономические науки. Т. 14. № 2. 2021.– С. 7–20.
153. Султонов З.С. Состояние рынка труда и занятности населения РТ. [Текст]/ З. С. Султонов // Финансово-кредитные механизмы регулирования и развития экономики стран СНГ: Материалы международной научно – практической конференции. Душанбе, 2019. –С.301-308.
154. Султонов З.С. Индустриализация и цифровизация экономики и их влияние на рынок труда и трудовые миграционные процессы. [Текст]/ З. С. Султонов, А.Г. Шарипова // Использование современных методов управления в социально –экономическом развитии РТ: Материалы международной научно – практической конференции. – Душанбе, 2020. – РТСУ. – С.19-22.
155. Султанов З. Трудовая миграция и денежные переводы трудовых мигрантов важнейшее условие инвестиционной поддержки развития предпринимательства в РТ / З. Султонов // Финансово-кредитное регулирование инновационного предпринимательства в Таджикистане. Материалы республиканской научно-практической конференции. Душанбе, РТСУ, 2022- С.255-258.

156. Султанов З. Региональная экономическая интеграция и трудовая миграция как важнейшие факторы стабильного и устойчивого роста экономики / З. Султонов // Вестник университета (РТСУ). Душанбе – 2022, №1 (76).-С. 9-19.
157. Султанов З. Инновационное развитие и трудовые миграционные процессы. / З. Султонов // Роль бухгалтерского учета, анализа и аудита в условиях инновационного развития предприятия. Сборник научных статей. Душанбе, 2022. – С. 228-232.
158. Султанов З. Методы управления влияния внешней трудовой миграции на устойчивое развитие трудоизбыточных стран. Коллективная монография / З. Султонов. Миграционные процессы Республики Таджикистан в условиях глобализации. Душанбе, 2021 – С.44-58.
159. Хушвахтзода К.Х. Сущность рынка труда и особенности его классификации. [Текст] / К.Х. Хушвахтзода, С.М. Гоибназарзода. // Вестник таджикского национального Университета. Серия социально-экономических и общественных наук (ТНУ). Душанбе – 2021, №1 С. 5-16 ISSN: 2413-515
160. Хушвахтзода К.Х. Таҳлили омории тағиyrёбии равандҳои иҷтимоӣ-демографӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. [Матн] / К.Х. Хушвахтзода., М.А. Одинаев., Ф.С. Обидов., Д.С. Амонова // Паёми донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2021. – №5.– С.5-14. ISSN: 2413-5151.
161. Хушвахтзода К.Х. Сабабҳои воридшавии қувваи корӣ ба бозори ғайрирасмии меҳнат [Матн] / Ш.У Гоибназаров, К.Х. Хушвахтзода // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иқтисодӣ Душанбе, 2020. №10. - .С.5-12. ISSN: 2413-5151.
162. Ҳаитова Б.Ҳ. Баҳодиҳии омории муҳоҷирати меҳнатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / Ҳаитова Б.Ҳ., Одинаев М.А // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. 2023. №2. С. 18-23. ISSN: 2413-5151.

163. Шонасриддинов Н. Механизм правового регулирования трудовой миграции в Республике Таджикистан и перспективы его совершенствования. [Текст] / Н. Шонасриддинов // Журнал «Муҳоҷир». №5. Душанбе. 2008.-С.45-52.
164. Шамсов И.С. Трудовая миграция населения и смягчения нагрузки на внутренний рынок труда. [Текст] / И.С. Шамсов / мат. Научно-практической конференции «Состояние банковской системы Республики Таджикистан в период пандемии коронавируса (КОВИД-19). – Кулъаб. 2021. – С. – 311-314.

Диссертатсия ва авторефератҳо

165. Сайдмуродов Дж.Л. Внешняя трудовая миграция в условиях трудоизбыточного региона / Дж.Л. Сайдмуродов // Автореферат диссертации кандидата экономических наук. Душанбе, 2013. – 25 с.
166. Рыбаковский О.Л. Миграции населения между регионами: проблемы методологии и методики анализа. / О.Л. Рыбаковский [Текст]: дис. доктора экономических наук. Москва- 2009. 239 с. [Электронный ресурс]. URL: <https://economy-lib.com/migratsiya-naseleniya-mezhdu-regionami-sovershenstvovanie-metodologii-analiza> (дата обращения 21.07.2019)
167. Ивахнюк И.В. Формирование и функционирование Евразийской миграционной системы / И.В. Ивахнюк [Текст]: дис. доктора экономических наук.- Москва -2008. 268 с.
168. Ульмасов Р.У. Развитие государственного регулирования временной трудовой эмиграции из Таджикистана в Российскую Федерацию / Р.У.Ульмасов [Текст]: дис. доктора экономических наук.- Москва- 2010. 383 с.
169. Ходенко С.В. Миграционные процессы и их влияние на формирование постоянного населения России. / С.В. Ходенко [Текст]: дис. доктора экономических наук.- Москва-2011. 358 с.
170. Яськин А.В. Институциональный фактор экономического выбора на современных рынках. / А.В. Яськин // Автореферат диссертации кандидата экономических наук.- Волгоград, 2014.-53 с. [Электронный

ресурс]. URL: <https://economy-lib.com/institutsionalnyy-faktor-ekonomiceskogo-vybora-na-sovremennoy-rynkah> (дата обращения 20.02.2020)

**Рӯйхати корҳои илмӣ –такъиқотии унвонҷӯ
дар нашрияҳои тақризшавандай КОА Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон
(бо забони аслӣ)**

[1-М] Тоҷибоева М.Н. Танзими равандҳои муҳочират дар шароити афзоиши ҳаракати байналхалқии қувваи корӣ [Матн] / А.Җ. Азимов, М.Н. Тоҷибоева // «Иқтисодиёти Тоҷикистон» Институти иқтисодиёт ва демографияи Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон 2022 №1. Душанбе. С.201-208

[2-М] Тоҷибоева М.Н. Ҷанбаҳои назариявии бозгашти муҳочирони меҳнатӣ ба Ҷумҳурии Тоҷикистон. [Матн] / М.Н. Тоҷибоева // «Иқтисодиёти Тоҷикистон» Институти иқтисодиёт ва демографияи Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон. Нашри ҷашнӣ ба 30-солагии истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон 2021 №2. Душанбе. 2021 С.159-164

[3-М] Тоҷибоева М.Н. Таҳлили вазъи муосири муҳочирати аҳолӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва асосҳои ҳукуқии он. [Матн] / Азимов А.Җ., М.Н. Тоҷибоева // Паёми донишгоҳи омӯзгорӣ 2020 №3. Душанбе. С145-150.

[4-М] Тоҷибоева М.Н. Рафтори муҳочиратии аҳолии Тоҷикистон ва ҷараёни таҳаввулоти он. [Матн] / М.Н. Тоҷибоева, З.А. Азимова //Аҳбори ДДҲБСТ Маҷаласи илмӣ-назариявӣ. 2017 № 5. Худжанд. С. 85-91.

[5-М] Таджибаева М.Н. Внутренняя миграция и ее влияние на социально-экономические процессы Республики Таджикистана. [Текст] / М.Н. Таджибаева //Вестник ТГУПБП 2012 №3(51) Худжанд С. 175-180.

Мақолаҳое, ки дар дигар нашрияҳо ба табъ расидаанд:

[6-М] Тоҷибоева М. Н. Нақши муҳочирати меҳнатӣ дар шароити барзиёдии аҳолии қобили меҳнат / М.Н. Тоҷибоева, М Одинаев // Конференсияи ҷумҳуриявии илмӣ-амалӣ “Ҷанбаҳои концептуалӣ ва асосҳои назариявӣ-

методологии ташаккули шуғли пурмаҳсул дар Ҷумҳурии Тоҷикистон” Муассисаи давлатии «Пажӯҳишгоҳи меҳнат, муҳоҷират ва шуғли аҳолӣ» Душанбе, 2022.-С 47-51.

[7-М] Тоҷибоева М.Н. Ҳолати ҳозираи муҳоҷирони меҳнатии баргашта ва ҷалби онҳо дар раванди рушди кишвар/ М.Н.Тоҷибоева // Конференсияи ҷумҳуриявии илмӣ-амалӣ дар мавзӯи «Дастовардҳои соҳаи меҳнат, муҳоҷират ва шуғли аҳолӣ дар даврони истиқлолият» Муассисаи давлатии «Пажӯҳишгоҳи меҳнат, муҳоҷират ва шуғли аҳолӣ» Душанбе, 2021.-С 29-35.

[8-М] Тоҷибоева М.Н. Тамоюли афзоишёбандай муҳоҷирati аҳолӣ ва баҳодиҳии институтионалӣ оид ба рушди ҷараёнҳои муҳоҷирat. / М.Н. Тоҷибоева, М.Ҳ. Носирҷонова М.С./ Конференсияи ҷумҳуриявии илмӣ-амалӣ дар мавзӯи «Масъалаҳои иҷтимоӣ-иктисодии ташаккул ва амалкунии бозори меҳнат дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» Муассисаи давлатии «Пажӯҳишгоҳи меҳнат, муҳоҷират ва шуғли аҳолӣ» Душанбе, 2020.- С 201-209 [9-М] Таджибаева М.Н. Международная миграция населения Таджикистана./ М.Н. Таджибаева, А.З. Азимова. // XII Международный научно-практический форум «Миграционные мосты в Евразии: Глобальное и региональное измерения». Москва, 2020.-С 35-40

[10-М] Тоҷибоева М.Н. Зухуроти асосии муҳоҷирat дар шароити рушди инноватсионӣ. / М.Н. Таджибаева, А.Ҷ. Азимов // Конференсияи ҷумҳуриявии илмӣ-назариявӣ дар мавзӯи «Пешвои миллат ва эҳёи тамаддуни тоҷикон» .ДДХБСТ. Хуҷанд, 2019. С 85-91

[11-М] Тоҷибоева М.Н. Муаммоҳои шуғлнокӣ ва омӯзиши ҷараёнҳои бекорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / М.Н. Тоҷибоева //Конференсияи ҷумҳуриявии илмӣ-амалӣ дар мавзӯи «Асосҳои иҷтимоию иқтисодии рушди инноватсионии бозори меҳнат дар шароити иқтисоди хурди кушодаи Ҷумҳурии Тоҷикистон». Муассисаи давлатии «Пажӯҳишгоҳи меҳнат, муҳоҷират ва шуғли аҳолӣ» Душанбе, 2019 С105-110

[12-М] Таджибаева М. Н. Тенденции и формы внутригосударственной миграции в Республике Таджикистан. / М. Н. Таджибаева // Материалы XIX

международной научно-практической интернет-конференции «Проблемы и перспективы развития современной науки в странах Европы и Азии» //Сборник научных трудов –Переяслав –Хмельницкий, Украина, 2019 С40-43 [13-М] Таджибаева М.Н. Миграция из Таджикистана в России: тренды и его последствия. // Международная научно – практическая конференция “Актуальные проблемы экономики, финансы, право” Полтава, Украина, 2018 –С. 25-29.

[14-М] Таджибаева М. Н. Эмиграция из Таджикистана в Россию: тренды и последствия / А.Дж. Азимов Ш.Ю. Акрамов, З.А. Азимова // Журнал «Экономика народонаселения и демография». Научное образование. Экономика и права. Москва, 2018. Серия № 1. -С. 44-49.

[15-М] Таджибаева М. Н. Трудовая и учебная миграция в Таджикистане: тренды и подходы к управлению. / М.Н. Таджибаева, З.А. Азимова //Материалы X международного научно-практического форума Миграционные мосты в Евразии: Миграция как ресурс социально-экономического и демографического развития. Москва, 2018- С 67-76.